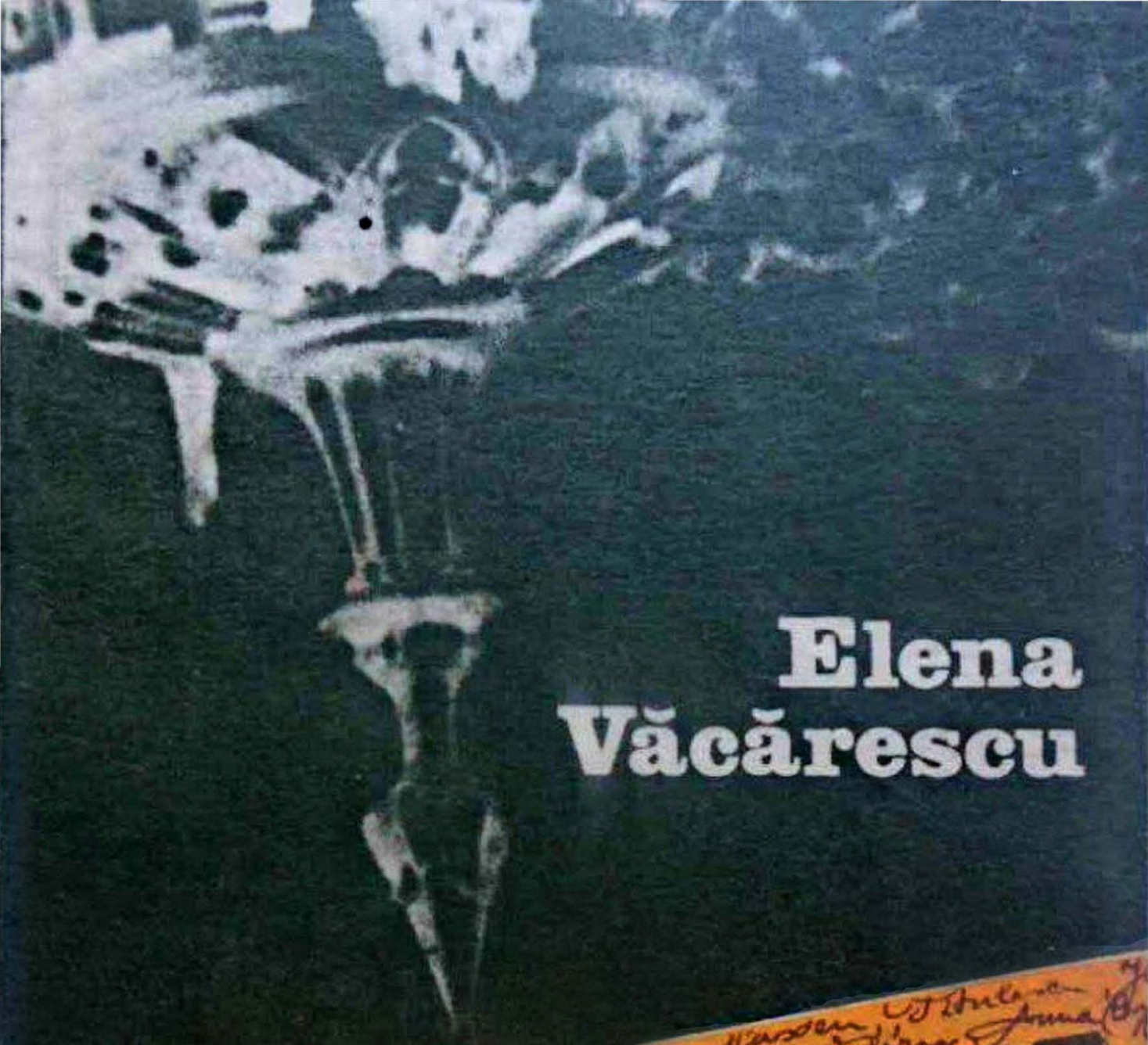

Elena Văcărescu

MEMORII

Dacia

ELENA VĂCĂRESCU

MEMORII

ISBN 973-35-0033-X

Elena Văcărescu

MEMORII

Selecție și traducere din limba franceză
de
Aneta și Ion Stăvăruș

Prefață și Note
de
Ion Stăvăruș

EDITURA DACIA
CLUJ-NAPOCA, 1989

Coperta de: ADRIANA ANDREI

PREFAȚĂ

Descendentă în linie directă din spița glorioasă a Văcăreștilor-poeți (nepoată a lui Iancu, autorul Primăverii amorului*), Elena Văcărescu (1864—1947) a încheiat șirul strămoșilor care au răspuns, cu pana și cu inima, celebrului* Testament *al lui Ienăchiță. Prin opera literară cît și prin vasta sa activitate* ea s-a pus neîncetat, din dragoste și cu ambiție, de la vîrsta adolescenței la octogenat, în slujba culturii române și afirmării spiritului național dincolo de meridianul locului.*

„Ambasadoarea sufletului românesc" (cum au numit-o cu egală admirație Nicolae Iorga și Camil Petrescu), cu o biografie excepțional de bogată, a trăit evenimente și întîmplări desfășurate pe un orizont ce ne apare de-a dreptul fabulos, întins de la vatra natală de sub poalele Carpaților pînă în îndepărtate colțuri ale lumii, iar martora lor s-a dovedit a fi înzestrată pe deasupra și cu o memorie fenomenală. Anii de copilărie petrecuți îndeosebi la Văcărești dîmboviteni, intrarea de timpuriu în spațiul spiritual efervescent al Bucureștilor de după Independență, iar mai apoi introdusă prin favoare în saloanele literare ale Parisului din ultimele decenii ale secolului trecut, trăirea de aci înainte în vîltoarea unor evenimente epocale pentru civilizația și cultura umanității, în contact direct și prosper cu mai multe generații de scrii-

* Prezentate de noi în monografia *Elena Văcărescu* (Ed. Univers, Buc., 1974) și în volumul antologic *Elena Văcărescu: Scrieri alese* (Ed. Minerva, Buc., 1975).

tori, artiști, politicieni, diplomați, ziariști etc. — toate acestea au fost consemnate în sute și sute de pagini memoralistice presărate în reviste, conferințe, interviuri, cărți. În volume au fost adunate doar o parte: culegerea cea mai substanțială pe care a reușit să o publice cu un an înainte de moarte este Mémorial sur le mode mineur *(al cărei titlu i-a fost inspirat de Verlaine: „Tout en chantant sur le mode mineur" — sună un vers din* Clair de lune); *însemnări din călătorii protocolare la curți princiare europene au apărut sub titlul* Rois et reines que j'ai connus *(1908); un periplu mediteranean și nord-african îl notează sumar într-o broșură-album —* La Croisière bleue *(1935). O vastă panoramă a amintirilor sale era destinată să fie* Le Roman de ma vie, *lucrare pe care a început să o redacteze în 1942, dar, tulburată de evenimentele ultimului război și apăsată de vîrstă, urmașa Văcăreștilor n-a mai avut nici răgazul, nici puterea să o ducă la bun sfîrșit, lăsînd în manuscris unele fragmente de o emoționantă evocare a copilăriei și adolescenței, iar în rest — note răzlețe, mici eseuri, crochiuri fugare, planuri de capitole.*

Scriitoarea s-a exersat în descrieri vii și colorate, introducînd cititorul în peisajul natural și uman din multe părți de lume unde s-a oprit emoționată: castele și parcuri princiare, saloane mondene și literare, temple ale artei și civilizației durabile din Franța, Germania, Anglia, Italia, Spania, Egipt... Impresiile sale rețin cadrul general și unele linii specifice de detaliu, autoarea cufundîndu-se cu vădită plăcere în istorie, etalînd erudiție în cultura și artele cele mai diverse, în folclor și, mai ales, în literatură. Este o proză de evocare caldă, sentimentală, mizînd pe plasticitatea imaginii și efectul retorismului, la ea în intimă preferință.

De un mare interes sînt, fără îndoială, amintirile literare ale scriitoarei noastre, căci favorizată de soartă Elena Văcărescu i-a cunoscut direct pe Victor Hugo și pe Mistral, pe Alecsandri, Caragiale și Macedonski, pe Leconte de Lisle, Sully Prudhomme și Hérédia, pe Anna Brancovan de Noailles, Marcel Proust, Anatole France, Maurice Barrès și Paul Valéry, pe Iorga, Goga și Blaga, pe d'Annunzio, Unamuno, Tagore și încă alți scriitori ai lumii sau cosîngeni, bucurîndu-se din partea multora de sinceră prietenie și prețuire.

Galeria de portrete ale oamenilor de litere este completată cu evocări ale unor personalități artistice, politice, diplomatice în preajma cărora a fost și cu care a colaborat, sau i-a cunoscut prin jocul hazardului, impresionînd-o: filozoful Nietzsche, Edouard Herriot, Aristide Briand, Nicolae Titulescu, Sarah Bernardt, Eleonora Duse și încă mulți alții întîlniți îndeosebi în lumea Parisului și a Ligii Națiunilor din Geneva, unde și-a îndeplinit cu strălucire misiunile diplomatice încredințate de țara sa. Memorialista a ținut să contureze mai întotdeauna profiluri luminoase, decupate numai (sau aproape numai) cu această efigie din ceața amintirii. Cu un sentiment al pietății mereu prezent, ea nu e în stare să admonesteze, ci își cenzurează cu grijă generoasă orice pornire umorală care ar putea întina o memorie sau să umbrească un chip dispărut. Atitudinea de largă înțelegere și îngăduință umană, de sinceră și dăruită prietenie, de exaltare la bucurie și compasiune la durere o caracterizează.

Cu toate că relatările memorialistei nu exced în abundență de date și detalii, ele nu devin mai puțin importante chiar și din punct de vedere documentar, căci în multe locuri acestea revelă fapte și imagini inedite care pot interesa, nu ne îndoim, specialiști și cercetători din varii domenii, precum și marele public. Și nu în ultimul

rînd merită a fi cunoscute opiniile Elenei Văcărescu privind evenimentele pe care le-a trăit și oamenii de seamă ai timpului său — totul proiectat în lumina sentimentelor ei patriotice și umanitare. Cititorul acestor Memorii *va afla în ele mărturii ale unui timp zbuciumat, oglindite într-o mare și statornică conștiință românească, demnă de legatul strălucitului ei înaintaș — Ienăchiță Văcărescu*

ION STĂVĂRUȘ

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

La alcătuirea acestei culegeri de *Memorii* ale Elenei Văcărescu au fost folosite texte provenind din surse diferite — volume tipărite, periodice, manuscrise —, indicate mai jos pentru fiecare titlu în parte. La reproducerea acestora am procedat uneori la eliminarea unor paragrafe care constituiau în genere digresiuni, detalii nesemnificative, informații specioase care încetoșau limpezimea excursului (părțile omise sînt semnalate prin [...]). Cinci din textele reproduse (*Mărturisiri, Alecsandri, Trianon, Casa Văcăreștilor* și *Discursul meu de primire la Academia Română*) se cunosc numai în versiune românească, aceasta aparținînd fie memorialistei însăși, fie unor traducători; în cazul acestora am operat corecturile cerute de ortografia actuală, dar am păstrat forma aparte a unor termeni sau expresii — mărturie mai ales a limbii folosite de autoare.

1. *Mărturisiri* — Articol cu același titlu apărut în revista „Gîndirea" (an. VI, nr. 6—8/1926). Semnat: Elena Văcărescu; fără precizarea că ar fi o traducere.

2. *Primii ani — Premières années,* mss. în „Fondul Elena Văcărescu", II, Biblioteca Academiei R. S. România.

3. *Ani de copilărie — Années d'enfance,* fragment din mss. „*Le Roman de ma vie*", în fond. cit., Biblioteca Academiei R.S.R.

4. *Vînarea ursului — Chasse à l'ours,* în *Mémorial sur le mode mineur,* Ed. La Jeune Parque, Paris, 1946, pp. 37—44.

5. *Alecsandri* — Fragment din articolul *Vasile Alecsandri, expresie a latinității românești,* în „Calendarul femeii", Cluj, 1929. Semnat: Elena Văcărescu; fără precizarea că ar fi o traducere.

6. *Eminescu* — Fragment din *Carmen Sylva et Eminesco,* mss. dactilo, în posesia traducătorilor.

7. *Caragiale* — Fragment din *Carmen Sylva et Caragiale*, mss. dactilo, în posesia traducătorilor.

8. *Iulia Hasdeu* — Evocare cu acest titlu, mss. în fond. cit., Biblioteca Academiei R.S.R.

9. *Titulescu, marele nostru Titus... — Titulesco, nôtre grand Titus*, mss. dactilo cu corecturi ale autoarei; în posesia traducătorilor.

10. *Hugo, Parnasul și cei din jur* — Textul reprodus are la bază cap. *Hugo, le Parnasse et ses alentours* din *Mémorial sur le mode mineur* (pp. 144—157), îmbogățit cu substanțiale completări din conferința *Souvenirs littéraires*, apărută în rev. „Conférencia" (an. XXII, nr.)/1928) și din mss. „Le Roman de ma vie", fond. cit., Biblioteca Academiei R.S.R.

11. *Trei saloane — Trois salons*, în „Conférencia" (an. XXVIII, nr. 8/1934).

12. *Pentru ce scriu Niezsche fără t — Pourquoi j'écris Niezsche sans t*, în *Mémorial sur le mode mineur* (pp. 135—143).

13. *Gabriele d'Annunzio*, mss. dactilo cu corecturi ale autoarei; în posesia traducătorilor.

14. *Eleonora Duse — La Duse*, în *Mémorial sur le mode mineur* (pp. 163—176).

15. *Paul Bourget* — Fragment din mss. *Le Roman de ma vie*, fond. cit.

16. *Edouard Herriot* — Capitol cu acest titlu în *Mémorial sur le mode mineur* (pp. 218—223).

17. *Henri Bergson* — Capitol cu acest titlu în *Mémorial sur le mode mineur* (pp. 203—206).

18. *Paul Valéry* — Textul reprodus are la bază cap. *Paul Valéry* din *Mémorial sur le mode mineur* (pp. 207—217), completat cu fragmente din mss. *Le Roman de ma vie*, fond. cit.

19. *Lacul — Le Lac*, în *Mémorial sur le mode mineur* (pp. 109—111).

20. *Trianon* — Mss. dactilo, cu același titlu, redactat în românește, „Fondul Elena Văcărescu", II, Biblioteca Academiei R.S.R.

21. *Dineu la PEN-Club*, mss. dactilo, cu corecturi ale autoarei; în posesia traducătorilor.

22. *La revedere, Domnule Lebrun* — *Au revoir, monsieur Lebrun*, în *Mémorial sur le mode mineur* (pp. 244—247).

23. *Case cu amintiri* — Cap. *Mes déménagements*, în *Mémorial sur le mode mineur* (pp. 260—267).

24. *Brazii Carpaților* — Art. *Sapins des Carpathes*, în „Echos de France" (an. II, nr. 17/1947). Semnat: Hélène Vacaresco.

25. *Casa Văcărești*lor — Art. cu același titlu în revista „Boabe de grîu" (an. IV, nr. 10/1933). Semnat: Elena Văcărescu. Din limba franceză de Em. Bucuța.

26. *Discursul meu de primire la Academia Română* — *Mon discours de réception à l'Académie Roumaine*, titlu scris de mîna autoarei pe manuscrisul dactilo în limba română; în posesia traducătorilor.

27. *Destin* — *Destinée*, în *Mémorial sur le mode mineur* (pp. 268—272).

În ceea ce privește ordinea secvențelor ce compun acest volum memorialistic, după cum lesne se poate constata, nu ne-am condus după criteriul cronologic al elaborării textelor, ci am optat în favoarea aceluia care poate să confere conținutului o mai sigură unitate interioară.

Atît traducerea textelor memorialistice propriu-zise cît și cea a versurilor conținute ne aparțin.

TRADUCĂTORII

De-ar ști să spună ursitele ce vor de la noi, și de-am avea puterea să le răstălmăcim ținta și fața! Eu, cea dintîi, mi-aș fi sfîșiat mîinile acestea care au urzit atîta zbucium și atîtea dureri au prilejuit. Dintre aceste din urmă, cine ar fi putut prezice pe cea mai statornică și pe cea mai vie — otravă de esență subtilă picurîndu-mi în vine din pana-mi scriitoricească? Cine mi-ar fi putut-o prezice pe vremea cînd, tînără și vrăjită de serile toamnei noastre, simțea înfrigurată dogoarea flăcării pe care-n adînc mi-o nutrea visul ereditar; cînd, fie de pe banca ce stăpînea cîmpia, fie de pe trunchiul cu mușchi, mă lăsam furată de apele serii și deslușeam în depărtare un cortegiu de plugari pe drum de casă sau o copilă cu rochie stacojie și podoabe de frunziș ce pășea mărunt peste puntea străjuită de-o fîntînă. Se-nșirau apoi turmele și carele cu încărcătura lor de balsam cîmpenesc. Trecători grăbiți îmi urau un „bună seara", îngînat de vorba aspră a ciobanilor ce-și chemau turmele. [...] Dincolo de zidurile grădinii, grav și înclinîndu-se cu leneșă condescendență, puțul vechi scîrțîia supărat [...] Eram, în acest decor muntenesc, o fiică a locului, în sîngele căreia trăia, bogat, trecutul rasei noastre. Sînge curat, încărcat de poeți și de atavisme imperioase, sortit dintru-nceput să nască verb românesc. Și totuși, această chemare de dincolo de ființa ei, această chemare ce de pe atunci îi brăzda sîngele, copila plaiurilor noastre a nesocotit-o.

Zi cu zi, comoara de senzații și simțiri sporea. Erau simțiri și senzații născute din ființa locului, izvorîte din contemplarea colinelor familiare și-a orizontului străbun.

Pregovlștea, îmbrățișînd întinderea cu aspru-i braț de piatră, închipuie resturile unui cîmp de bătaie, ruinele unei cetăți stăpînite de stafii glorioase. Și pe drumeagurile ce ocolesc lanurile de porumb, umbre izvorăsc din pămînt. Dar mai cu seamă simplicitatea augustă și caldă a decorului vrăjește copila. În lumina de nalbă și de trandafir a înserării, luna însăși știrbită de culorile prea vii de pe sprînceana cerului, nu-i decît o pată de lumină sfîșiată ce întinde capcană argintie unde primele stele vin să se prindă și să moară. Cît e de caldă și de sfîntă privelștea! Copila gînditoare, cu artere clocotitoare de cîntec, cîmpia, umbrele, oamenii și, deodată, melodia tărăgănată ce vine valuri-valuri din biserica ce-și înalță deasupra fagilor crucea — abur ușor și alb — totul e frumos, fraged și românesc.

În jurul copilei vrăjite de sfințenia locului, drama unei vieți întregi își urzește firul. Fiică a frămîntărilor cîtorva generații de căutători ai cuvîntului românesc, copila va scăpa din mreaja străbunilor. O magie inextricabilă o va îndepărta de verbul sacru, în care străbunii au făcut să răsune bucurii și dureri, verbul natal al cărui catehism — cea dintîi gramatică românească — unul dintre înaintași îl strînge la piept, precum îl arată un portret ilustru.[1]

Tot mai mult seara se înfășura-n manta-i albastră. Turmele adorm. Luna a prins în capcana-i de argint stelele stinse. Copila rătăcește singură pe plaiurile visului. Și din depărtări nelămurite, viitorul se naște clipă cu clipă. Cine-ar putea să-i întoarcă mersul?

*

Anii curgeau și copila, dintre băncile rustice, se așează tot mai des pe aceea care privea spre Apus. Un instinct, răsărit și el din fundul veacurilor, o amăgea tocmai către țările cărora soarta le hărăzise un gînd și o năzuință mai deosebite de-ale noastre. De bună seamă, Asia o legăna

încă pe aripi de mituri, cu scînteieri de nestemate orientale și cu adîncimi de vis vaporos și leneș. Dar vîntul răsăritului adusese rele nenumărate. Și-n mintea copilei, năvălătorii aprigi se perindau cu stăruință fatidică, luau proporții uriașe, se actualizau. [...] Copila privea cu spaimă și cu ură retrospectivă pe acești tulburători ai tihnei strămoșești. Apusul, dimpotrivă, în ciuda hrăpărețului vultur imperial, plutea într-un polei de lumină și respira libertate. Din cînd în cînd, suflul acesta vivificator al civilizației ne ajungea o clipă, atît cît trebuia să ne facă să-l dorim nostalgic. În fața lui Ronsard, păleau regina Saba, Harun-al-Rașid și înțelepciunea înflorită a pildelor arabe. Căci eram născuți cu dragul măsurii și al limpezimii. Belșugul imaginilor asiatice nu satisfăcea anumite virtualități din sufletele noastre.

Și astfel, în sufletul copilei de atunci, se înfruntau două suflete colective, două mentalități de rasă, două civilizații contradictorii, grupate în jurul a două puncte cardinale. Conflict sumar și simplist, dar violent și dureros. Mintea ce se deștepta la înțelegere împletea alexandrinii lamartinieni cu stihurile lui Eminescu, înfrățea pe Jean Racine cu Heliade, pe cronicari cu Joinville. Săpate pe un fond latin, analele rudeniei între două neamuri căpătau un relief straniu și proporții de frescă. Luminate de aceste gînduri, încolțeau în sufletul adolescentei doruri mari. Năzuia să-și înalțe glasul mai sus de granițele idiomului natal, pe care-l simțea, firește, cald și bogat dar îl știa asemenea unor ciorchini încărcați de suc și aruncați în teascul din care podgoreni iscusiți nu izbutiseră încă să stoarcă vinul năimit să-mbete mulțimile. Și dacă-și dorea glasul răsunător departe, și-l dorea așa de dragul priveliștilor natale, pentru a spune depărtărilor cîtă grație au liniile dealurilor din Dîmbovița, cît de blînzi și de voinici sînt plugarii locului.

Odată, linia destinului fu gata să se stingă. Străbunii păreau a interveni spre a zmulge acestei dualități care,

de a lungul vieții îmi va fi fost o adevărată unealtă de tortură, un adevărat rug. Înainte de a fi fost învăluit de întunericul ce-i vestea moartea apropiată, Eminescu află de la Maiorescu o veste ce avu darul să-l tulbure: coborîtoarea Văcărești lor, ea însăși poetă, își scrisese primele versuri într-o limbă străină. Își înălță atunci trupul înconvolat, mutenia lui obișnuită se desțeleni și rosti frumoa cuvinte de anatemă: *„Să nu știe oare românește? Spuneți-le* (era vorba de părinți, nevinovați totuși, căci îndeajuns mă nutriseră cu basme și mă duseseră la șezătorile satului), *spuneți-le că voi învăța-o românește* eu *și-om vedea dacă fiica Văcăreștilor va continua să ne nesocotească"*.[2] Hotărîre nerealizată, din păcate. Eminescu se apropia de sfîrșit. Cînd îmi povesti această întîmplare, ochii lui Maiorescu lăcrimară. Amănunt mișcător și măreț, care s-a încrustat în [adîncul] amintirii mele în așa chip încît, după aceea, de cîte ori publicam ceva, imaginea divinului Eminescu se înălța mustrătoare și mă obliga să-l cer iertare.

Mînia lui Eminescu s-a răzbunat postum. Sau, poate, el însuși va fi îndreptat împotrivă-mi uneltirile Mnemosynei — zeița amintirii — căci zeii sînt sub oblăduirea poeților... Într-adevăr, deși sub altă formă, conflictul adolescenței stăruia încă-n mine. Cuvîntul nesocotit al strămoșilor îmi cotropea, confuz dar implacabil, sufletul, răzvrătindu-se împotriva cuvîntului adoptat, căruia datorez totuși ceea ce e mai bun din ceea ce-am putut fi și de care mă leagă, ca atare, o gratitudine fierbinte. Atunci cînd pentru a realiza și a te realiza împrumuți de la un neam ceea ce e mai al lui — cuvîntul, rod al strădaniilor seculare — capeți îndatoriri tot așa de sfinte ca ale sîngelui, îndatoriri pe care eu mă mîndresc de a le fi respectat — Franța o știe, dealtminteri. Acest gînd al unei îndatoriri veșnice, l-am pîndit înălțîndu-mi-se în suflet, alături de alte gînduri tot așa de calde și de adevărate. Zadarnic, în fruntea primului meu volum de

poeme sfioase ceream iertare patriei, iertare pe care, *in petto*, eu însămi nu mi-o acordam:

Si je te deviens étrangère,
Si ma chanson pour s'essayer
N'a pas choisi la langue chère
Que l'on parle autour du foyer,

Celle qui vient, lorsque je prie,
Sur mes lèvres tout simplement,
Pourras-tu jamais, ô patrie,
Le pardonner à ton enfant?

Voudras-tu seulement entendre
Mes vers et le bénir tous bas
Comme tu bénis, grave et tendre,
Tes guerriers avant les combats?[3]

Întreaga psihologie, în favoarea căreia viitorul avea să justifice prezentul, se ascundea în prevestirea versurilor din urmă — „Comme tu bénis, grave et tendre, / Tes guerriers avant les combats" —, căci a fost dat ca războiul neamului nostru să împace tumultul dramei intime și mereu acute ce-mi împărțea sufletul în tabere vrăjmașe.

Dar, între clipele acestea luminoase ale descătușării și cele ale începutului brăzdat de dolii și, rareori, de luminișuri — cîtă amărăciune! Căci țesătura spiritului și coloritul lui primitiv sînt urzite din materialul limbii materne. Dedesubtul limbii adoptive, cuvîntul copilăriei se agită, luptă crîncen împotriva uitării și apare brusc, în plin vîrtej creator în plin proces de invenție, atunci cînd între spirit și lume se deschid larg zăgazurile. Apare, înaripat ca o zeiță sau ca un cavaler dintr-un Apocalips răzbunător, deformează tiparele limbii adoptive, i se împotrivește violent înecîndu-i șubredele conture sub pete largi

de culoare, sparge vasul cu esențe alambicate și, peste aroma subtilă, așterne parfumul lui victorios. E ca și cum ai locui la marginea unei împărății expuse cruzimii năvălitorilor. Hoarda cuvintelor respinse pe ultimul plan al visului pornește, dintr-o dată, o năvală furioasă și, prădînd, pîrjolind, pune stăpînire pe locul de cinste, care al ei era... Și atunci, cîtă jale! Împotriva cuvintelor începe un adevărat măcel, sacrilegiu — împotriva lor și împotriva ta, căci și tu și ele coborîți din același trecut. Trebuie apoi să împaci cuvîntul adoptiv, ca și cum, după o dragoste sălbatecă dar oprită, te-ai întoarce la căsnicia legitimă. Ți-i sufletul un cîmp de bătaie, ești trist și așa de singur între cele două tabere.

Să mi se ierte îndrăzneala cu care voi cita, alături de al meu, nume ilustre. Dar, de cîte ori evoc această harță necurmată — potolită astăzi — retrăiesc fără voie și alături de a mea, viața lui Hérédia și a lui Moréas. Cu înfățișarea-i mîndră de spaniol, avînd în glas o ușoară gîngăvire care prelungea cezurile și lungea, cu sau fără voie, versul, José-Maria de Hérédia își spunea bucuros sonetele. Sonetele acelea zmălțuite de fanarele galioanelor ce-au condus conquistadorii către noi stele, zmălțuite de vegetația colorată a tropicelor unde, printre negri și trestii de zahăr, se născuse cîntărețul cu vaste sonorități al *Trofeelor*. Hérédia era mîndru de sîngele lui spaniol. Într-o seară, la Albert de Mun, după ce recitase faimosul lui *Persée et Andromède*, proclamă fără înconjur: „Pour moi, tous ces demi-dieux, voyez-vous, c'est le Cid"*. Și în clipa aceea îmi spuneam că pentru mulți, eroii de tragedie sau de epopee sînt, pur și simplu, un voievod sau un haiduc...

Cît despre Moréas, devenise așa de bine ceea ce de fapt nu era deloc — adică francez — încît prefera pe Racine lui Sofocle. La întrebările mele răspundea in-

* „Pentru mine, toți acești semizei se află în *Cidul*".

variabil că verbul înflorit în țara lui Phidias nu împiedica niciodată curgerea melodioasă a stanțelor lui. — Și totuși, insinuam, strofele dumitale au ceva din rotunjimea grațioasă și din mlădierea împietrită a buchetelor de acantă săpate pe frontonul templelor antice. — Îmi aduci aminte o laudă, răspunse, pe care numai Ronsard o merită. Și dîndu-și astfel un certificat de rudenie cu cel mai francez dintre înaintașii lui, Moréas trecea la altă ordine de idei. Iar eu rămîneam singură, în fața neliniștii divine și crude ce-mi fusese hărăzită.

Între timp, necunoscutul se oferea tuturor explorărilor și tuturor decepțiilor. Minunate sînt cele dintîi jocuri ale gloriei! Le crezi durabile, veșnice chiar. „De-abia mai tîrziu îți vei da seama — îmi proorocea Paul Bourget — cît e de greu să rămîi statornic acolo unde cîțiva au hotărît din capul locului că ești numai în trecere. Problema de-abia acum se pune". Dar renumitul romancier, folosindu-se tihnit de verbul și de gîndul lui, nu putea ști că lupta cea mare se va da, pentru mine, nu atît împotriva opoziției surde din afară, ci în propriu-mi suflet: luptă mereu nehotărîtă, dar pe viață și pe moarte, împotriva unui dușman scump, care se preface că fuge și că se dă bătut, pentru a reveni sub mii de forme și a-și impune, viclean, victoria. Peisajele, de pildă, estompate sau desemnate viguros în memoria mea — peisajele mele, sînt de la noi. Atunci cînd le-am contemplat, cînd le-am respirat întîi, un roi de cuvinte românești plutea deasupra lor, chipuri sonore ce le tălmăceau grația. Aceste sunete, aceste chipuri, cum să le transpui în ogorul limbii străine? Unde să găsești realitatea statornică a lucrurilor dacă nu în glasurile lor de totdeauna? Și totuși, minunea se operează tainic; aspectele naturii noastre și-au croit încet-încet, o haină convenabilă din epitetul, accentul și fraza franțuzească. Căsătorie laborioasă, plină de îndoieli și de zbucium...

Fericiți zidarii graiului strămoșesc! Fericit Dante clădindu-și, la marginea poleită a evului mediu, templul milenar al terțelor lapidare. Fericit Ronsard spărgînd tiparele medievale ce nu mai încăpeau vehemența robustă și pronunțată a stanțelor lui. Mai fericit încă, în vîrsta tinără a neamurilor, făuritorul anonim de sintaxă și vocabular, aceste cariatide ce se-nalță din clocotul izvorului limbii, spre a sprijini capodoperele viitoare. Dar eu!

Pe de altă parte, e într-adevăr o mîngîiere să te simți părtaș — fie și colateral — al unei moșteniri venerabile, să strălucești întrucîtva din strălucirea ei. Pe cîtă vreme la noi încercările mele fură privite, cel mai adeseori, cu neîncredere și dușmănie, aici porți primitoare mi se deschiseră larg, căci pragul cunoaște pasul femeilor inspirate. M-au socotit printre ele, și nu printre cele mai neînsemnate. A fost o clipă de uitare amețitoare! „Alții te invidiază și-ți doresc locul" — îți șoptești. Și pentru noi muritorii — de ce n-am mărturisi-o — această reflexie trecătoare are darul să învăluie într-o ceață de-o clipă — clipă decisivă uneori — atîtea dureri și atîtea îndoieli cari, ele, sînt și rămîn de totdeauna.

*

Nu împaci zeii răzbunători cu ofrande pioase. Altminteri, de mult m-aș fi descătușat din lanțurile lor. De copilă începusem să culeg cîntecele populare [...], culegerea *Le Rhapsode de la Dambovitza*[1]... Dacă zeii ar fi fost mai blînzi, i-aș fi împăcat cu cartea aceasta pioasă și poetică, măreață și cinstită, care închide nu poeme întîmplătoare, ci însăși esența melopeelor făurite rînd pe rînd de cei ce, cuvînt cu cuvînt, le-au lăsat să plutească leneș în aerul încărcat de curcubee al apusurilor. De-ar fi fost zeii mai împăciuitori, ar fi socotit cartea aceasta ca pe-o faptă răscumpărătoare. Căci *Rapsodul* nu-și mai amintește de umila lui culegătoare, își trăiește viața lui proprie, ca o creație spontană a unui geniu anonim. Dese-

ori mi s-a vorbit de cartea-aceasta ca unui străin de soarta lui! A fost totuși, pentru îndoielile mele tumultuoase, ca o ramură de măslin vestitoare de pace.

Vestitoare de pace... Voce efemeră, cel mai adesea. Dar luminișuri se așterneau tot mai des de-a lungul căii mele. Încet-încet, o împăcare tainică înlocuia neliniștea nostalgică, sfîșiată de gemete. Petreceam pe plaiurile munteneşti două din cele patru anotimpuri. Mă împresurau, ca odinioară, cu ritmurile lor, cu vederile lor ancestrale ce atingeau din zbor frunzele sălciilor pletoase și le făceau să-mi curgă-n păr. Dar între mine și lumea apusului legături nenumărate se țesură. Așa-mi era dat: viață de sol și de crainic. Căci înțelesesem, într-un tîrziu, rațiunea mea de-a fi și utilitatea concretă a imaculatei mele greșeli inițiale.

Printre alte multe soluții, războiul a adus, într-adevăr, și pe aceea a conflictului meu intim. Îndoielile nu-și mai aveau locul: drumul era unul, greu, dar drept. Eu l-am urmat fără șovăire. Cuvînt cald și ascultat, stăruință neînfrîntă, iată ce trebuia ca Apusul să ne înțeleagă și să ne respecte. Și a fost să se întîmple ceea ce, poate, nu se va mai întîmpla: apărînd, chemînd, cerșind, amenințînd — o femeie a întins puntea de aur ce unește sufletul a două neamuri.

I

PRIMII ANI • ANI DE COPILĂRIE • VÎNAREA URSULUI

PRIMII ANI

M-am născut într-o foarte veche și vestită familie de boieri[1]. Cei din neamul nostru se întîlnesc cu alții de aceeași falnică vechime, peste tot de-a lungul istoriei, dar spița noastră se ilustra prin darul demnității, al poeziei, al hărniciei, al eroismului și gloriei, ce a făcut din ea un neam legendar cunoscut tuturor în țara noastră și care ne îngăduie să auzim numele nostru rostit cu emoție în entuziasmul tinerilor și respectul compatrioților.

Urmașă a unor mari luptători intelectuali și politici care au fost străbunii mei, a acelor viteji recunoscuți altădată pe cîmpurile de bătaie, ca și pe tărîmul imaginației și al confruntărilor gîndirii, le aparțineam spre a-i admira, mai mult, pentru a încerca să-i imit. Aceasta nu mă preocupa însă de fel. Speriați întrucîtva de ardoarea și fantezia primelor mele elanuri, părinții nu mi-au vorbit decît rar de înaintașii noștri. Abia de mi se permitea să mă opresc cîteodată, mai mult pe ascuns, în fața tablourilor lor cu chipuri împunătoare, împodobite cu vestminte somptuoase și bizare, pe care ochii mei le priveau mai mult mirați decît cu încîntare. Mama ceruse profesorilor noștri să nu ne vorbească de ei, de teamă să nu ne cultive orgoliul, ori, repet, dintr-o precauție firească față de micul personaj zvăpăiat care eram de la fragedă vîrstă.

Faimei de odinioară a Văcăreștilor i se adăuga și aceea țesută în destinul lor de prezența încă proaspătă a poe-

tului ce fusese tatăl meu, pe al cărui mormînt, națiunea admiratoare înscrisese aceste cuvinte: *Ion Văcărescu, Părintele poeziei române*. Da, al poeziei române, dar și de idei pline de fantezie, stăpînit de o stranie pornire de a citi totul, de a înțelege și de a ști totul.[2]. Pe lîngă patru limbi europene vorbea cu ușurință araba, stăpînea greaca veche ca și pe cea modernă, sanscrita nu-i ascundea înțelesurile. Chiar ieroglifele nu aveau taine pentru el — și toate acestea, el care nu călătorise niciodată decît pînă la Viena, le datora zilelor fără număr petrecute închis în camera sa, de unde, ca dintr-un veritabil atelier de făurar, apăreau strălucitoare metale și pietre prețioase. În faimosul Divan ad-hoc, unde avea un loc de drept — căci, ca și în Camera lorzilor, acolo nu aveau acces decît boierii — era temută verva sa ce se făcea cunoscută în distihuri mușcătoare. El zeflemisea fără alegere lenea lăfăită a celor de neam, ca și a contemporanilor săi în general. Gestul său pentru libertate îl ridica împotriva epocii și soartei unei țări hărțuite deopotrivă de condiția existenței pe glie a milioane de țărani analfabeți și de nevoia de a se împotrivi unor inamici mult prea puternici. Situația geografică a României făcea ca în orice clipă țara să trăiască sub amenințarea celor mai sălbatice jafuri de-a lungul tuturor granițelor sale scăldate în sîngele pe care, generație de generație, românii au trebuit să-l verse pentru a o apăra. Cînd din mijlocul acestor țărani exasperați a izbucnit o revoltă, bunicul meu s-a arătat printre acei puternici care nu au dezaprobat acțiunea eroului primei răzvrătiri populare, Tudor Vladimirescu.

În decursul întregii sale vieți, acest poet înnăscut, acest artizan al condeiului și spiritului a detestat, tot ceea ce-i amintea de moarte. Orice aluzie la moarte, cînd era de față, îl abătea, îi dădea o proastă dispoziție; la funeraliile prietenilor își trimitea întreaga casă, compusă din șase copii și numeroși oameni de curte, se îngrijea de slujbe

de pomenire, dar acolo nu se ducea niciodată, ba chiar interzicea ca în casă să se stingă vreodată luminile, încît noaptea locuința sa, situată pe o mică colină, părea în întuneric o minunăție, înălțîndu-se asemeni unui far compus din candelabre fără număr. „Întunericul, acesta-mi este dușmanul — spunea el; n-o să-l am o eternitate?...“

Foarte ocupat în timpul zilei, noaptea se scula de două ori și servea ceva, apoi se culca din nou și înainte de zori revenea la masa de lucru, unde îl aștepta supa sa favorită, gătită cu tăiței și fel de fel de trufandale.

Arta sa era impregnată de seve anacreontice și cîteodată, printr-o descripție de peisaj, prin sentimente simple și pure, el se întîlnea cu Horațiu, a cărui formă o cultiva. Capodopera sa *Primăvara amorului*, pe care o cunosc toți școlarii, respiră grația izvoarelor și văilor ce freamătă împrejurul casei noastre de la țară, unde el a locuit mult timp și care-i era atît de dragă.

Mai înainte de bunicul meu, neamul nostru a avut pe marele, pe mîndrul și distinsul Enăchiță Văcărescu[3], om de stat și poet, care era bunicul bunicului meu. Străbunul înseamnă pentru mine remușcarea ce mă va urmări întotdeauna. Căci, aparținîndu-i și ajungînd odată singura-i urmașă, nu i-am respectat, vai!, porunca înscrisă pe toate coloanele gîndirii umane de la noi. Autor al primei noastre gramatici, orator, demnitar strălucit, scriitor de renume căruia i se datorează singura istorie completă a sultanilor Turciei, această fantomă îndîrjită a zilelor mele a înscris pe pergament și cu slove imense un testament prin care lăsa urmașilor săi — în linie dreaptă și mie — grija de a cultiva limba română și de a contribui la onoarea patriei. Acest testament, trădat aproape fără a-mi fi dat seama, mi-a fost îndeajuns reproșat; pentru faptul de a-l fi călcat în picioare, nu meritam oare blamul care, de la începuturile mele literare în Franța, mi-a urmărit pașii? Mai tîrziu, printr-un fel de tardivă justificare, ajun-

geam să dovedesc că fiind prima româncă ce, avînd oarecum noroc, putuse să vorbească Occidentului despre ai noștri și să atragă atenția universală asupra folclorului nostru — nu în felul în care fac cercetătorii, ci în modul cel mai firesc din lume — i-am fost de folos, ceea ce a făcut ca de atunci românilor să le intru în voie și să-mi mulțumească...

Am văzut fermecătorul cer românesc într-o seară de început de octombrie, cînd soarele apunînd, lăsa pe geana orizontului o lumină trandafirie. „Viață frumoasă, o să aibă o viață frumoasă!" se grăbise să strige moașa care mă înfășa în scutece, constatînd că țipam mai tare decît țipă un copil obișnuit. Toate mătușile Fălcoianu — mama mea era născută Fălcoianu — se adunaseră să mă audă cum urlam, încît credeau că pe dată am să-mi dau sufletul din pricina acestor teribile țipete. Mama mea aparținea și ea unei vechi familii de boieri — Fălcoienii — prezenți în toate cronicile de altădată ale Valahiei[4]. Locul nașterii mele, singurul loc mai înalt din București pe care se înălțau catedrala și Camera Deputaților, se afla în dreptul unde azi, după ce casa natală a fost dărîmată, trece bulevardul Maria[5].

În casa bunicilor mei, unde am locuit, se ducea o existență patriarhală tihnită și, după obiceiul timpului, puternic disputată între datinele Orientului și acea sete de Occident de care neamul nostru, avid de civilizație și ascultînd îndemnul originii sale, a fost dintotdeauna stăpînit. Boierii ce participau la Divanul ad-hoc, aflat nu departe de locuința noastră, veneau la bunicul meu dinspre mamă să tragă un pui de somn odihnitor în camere pregătite pentru ei, cu divane și perne în culori roșii și azurii. Apoi se servea cafea neagră, ciubuc și prăjituri. Dar aceiași oameni, odată siesta sfîrșită, discutau de Racine și de Montaigne și recitau versuri de Lamartine...

Aveam abia șapte ani cînd tatăl meu, după mari străduințe, intra în stăpînirea completă a moșiei străbune de la Văcărești, pe care, pînă atunci, o împărțise cu frații și surorile sale. Din vechea reședință de la Văcărești nu mai exista nimic, în afară de un mic pavilion în care locuiseră administratorii. Rugii și porumbul înconjurau ruinele conacului boieresc unde își petrecuseră viața străbunii noștri. Deasupra tuturor plutea legenda — o taină a măririi și a morții —, tristă și dulce faimă ce nu va părăsi niciodată aceste venerate locuri.

În grabă, tatăl meu pusese să se construiască, pe locul unei foste clădiri modeste, o locuință ce o socotea provizorie și pe care o voise simplă și joasă; acolo s-au petrecut momentele cele mai semnificative și mai dragi din viața mea.

Am sosit la Văcărești într-o seară de primăvară. La ora două părăseam calea ferată pentru a lua trăsura cu cai hirsuți care, într-un zăngănit teribil de clopoței, cu coamele zbîrlite precum șoarecii de la caleașca Cenușeresei, străbăteau coline și văi și, ținînd-o tot într-o goană, ne lăsară la Văcărești. Mai întîi ne-a apărut satul cu căsuțe văruite, din pragul cărora se repetau cuvinte de bun venit[...] Mireasma ierbii crude umplea văzduhul; soarele își așternea razele peste cîmpurile de grîu verde. Sora mea bătea din palme; eu însă, gravă, priveam fericită în jur, copleșită de emoție și de oboseală — biet copil-poet ce suferea de pe urma hurducăielilor, dar care simțea o speranță fără nume și o durere fără pricină, asemeni acelor lacuri ce apar cîteodată primăvara pe neașteptate în urma furtunilor de la noi.

Prima zi la Văcărești eu o respir, ca și cum m-ar înconjura încă cu parfumurile și magia ei. Mama, așezată

pe o bancă alături de guvernanta englezoaică, admira prispa de piatră spre care urcau șase trepte de marmoră. O viță tînără, încă prea plăpîndă și rară, încerca să încingă coloanele de o oarecare distincție, ce susțineau un fronton cu ornamente de ceramică. Ceea ce rămăsese din vechea grădină se sălbăticise. În locul bătrînei bisericuțe, din care nu se mai aflaseră decît dărîmături, tatăl meu a ridicat o capelă a cărei turlă bombată se zărea de departe, strălucind printre copaci. Altădată, un cimitir înconjurase locul acela pe care îl domina și unde se afla, urcată pe un deluşor, capela, aici mai veneau încă sîmbăta în asfințit femei din sat ca întru pomenirea vreunui îndepărtat străbun să ardă în vase de lut fărîme de tămîie care, arzînd, parfuma sfînt amintirea morților [...]

Pentru a-i reda grădinii înfățișarea de altădată, căci acum acolo își disputau locul cu îndîrjire ovăzul și porumbul, crescînd la întîmplare printre grămezi de cărămizi — vestigii ale vechiului conac —, s-a hotărît să se aducă un om priceput, folosit la parcurile regale, care să traseze și în grădina noastră cîteva alei și să indice amplasarea boschetelor și arborilor pe care tatăl meu dorea să-i planteze. Ambiția noastră nu țintea decît ca decoratorul grădinilor princiare să ne ajute atît cît îi ceream.

Abia împlinisem șapte ani, dar ghiceam deja în acel om, în acel grădinar necunoscut, fără voia lui, un destin, mai bine zis un mesager. Deci, într-o dimineață omul sosește și, declarînd că este grăbit, începe de îndată să traseze cu nisip pe iarbă linii drepte; apar apoi sforicele întinse pe borne făcute din pietre.

Odată lecțiile terminate — căci englezoaica ne dădea să lucrăm cu lecția nu cu ora și, cînd doream să ies, știam să termin rapid cele două pagini de scris și învățarea bucății la geografie — mă duc să întîlnesc omul cu sforile; și, așa cum fac copiii, încep să-l descos, căci cunoștea atîtea întîmplări, dar mai ales una care mă făcea să uit de mine îi ceream fără încetare să mi-o repete, cu toate că

îi știam deja cele mai mici amănunte. Era vorba de execuția împăratului Maximiliam în Mexic [...]

Grădina deveni un parc în miniatură, cu savante și complicate meandre, iar omul ce povestea frumos se legase atît de tare de lucrul lui încît voia să-l ducă pînă la capăt. El rămase la Văcărești mai bine de o jumătate de an, timp în care anumite perioade ne părăsea pentru a merge să se ocupe de terenurile Curții, dar revenea statornic pînă în ziua cînd, asemeni Demiurgului, găsi că opera sa era bună și o dărui naturii ce trebuia să o facă să înflorească și să crească, devenind romanticul peisaj de pe coline, în care a visat și a clocotit tinerețea mea.

Parcă o văd, vremea aceea, ca un curcubeu, un curcubeu mereu tremurător: roșul însemnînd acea febră care dintotdeauna mi-a învîlvorat dorința de a ști și a simți; albastrul — acele melancolii selenare care, de pe la doisprezece ani, mă atrăgeau pe aleile întunecoase de sub copaci; trandafiriul era forța vioiciunii, rîsul meu ce se pierdea spre marginile pădurii care, de pe prispa casei, se vedea unindu-și frunzișul; în depărtare — profilul violet al Carpaților care, uneori, în după-amiezile de vară, se împurpura ori se albăstrea ciudat. Sub lumina de argint, acești Carpați păreau atît de clari și diafani, încît mă miram că nu-i aud slobozind, pe aripi de vînt, spre cîmpie, un clinchet de cristal abia lovit. Și în curcubeul acela, marginea de culoarea șofranului voia a defini graba mea de a stăpîni pentru totdeauna comorile închise în cărți, de a pătrunde înțelesul medaliilor cu tulburătoare efigii în care dormeau secole învăluite în patina lor...

Pînă la camera noastră de studiu, vecină unui nuc cu crengi puternice, răzbăteau toate rumorile vieții agreste: sfîrîitul fusului ce-l învîrtea pe aproape vreo femeie cu furca-n brîu, mugetul îndepărtat al turmelor și, după anotimp, șuierul energic al coaselor sau ritmul mărunt al sutelor de seceri tăind grîul. Aerul se umplea de mirosul holdelor, livezilor, păsărilor și carelor grele ce trans-

portau păcură, coborînd colinele spre văi. Apoi, adesea, un cîntec din fluier și pașii, mereu pașii trecătorilor pe drum. Cînd reușeam să fim foarte cuminți, miss Allan ne permitea să ieșim la poarta parcului. Atunci, în fața ochilor noștri drumul se desfășura lung ca un fluviu pe care se scurgeau, îmbulzindu-se, turme de oi, miei și berbeci voinici, gloată îndesată și greu mirositoare. Privirile ni se opreau asupra ciobanului falnic cu pieptul dezgolit, cu părul brun revărsat în plete pe umeri. Cîte unul purta o sarică mițoasă, altul o zeghe largă de dimie ce-i servea deopotrivă de țol și dulman. Deasupra frunții înalte purtau căciuli negre ce se legănau în ritmul pașilor. Mergeau solitari, siguri de ei, purtînd la chimir, alături de cuțit și bici, un mic fluier atîrnat de o curelușă. Cu acest fluier, acolo sus, la munte, pe plaiuri de dulce neliniște, legănau sub brazi eternul murmur de izvoare.

Și cu toate astea, lecțiile își urmau cursul. Noi nu cunoșteam vacanțele de vară care sînt oazele copilăriei. Încîntați să se plimbe sub umbrare, de la București ne soseau profesori tot timpul cît țineau lunile în care micii noștri verișori și prieteni se jucau — ei doar! — de dimineața pînă seara; dar asta nu era cea mai mică amărăciune a sufletului meu, înclinat de pe atunci să ceară părinților ceea ce mai tîrziu, cu hotărîre, ceream soartei: libertatea. Totul mi-era potrivnic în această privință, mai ales venirea regulată a celor doi sumbri intruși, care erau: preotul ce mă învăța religia și un tînăr student în drept, băiat cuminte și trist, căruia părinții voiau să-i asigure un cîștig, cerîndu-i să vină de două ori pe săptămînă să mă instruiască, dar mai cu seamă să descopere mijlocul, pînă atunci negăsit de nimeni, prin care să mă facă să stau liniștită două ore neîntrerupt. La început, studentul se strădui în acest sens, eu însă îi răspundeam urîndu-l din toate puterile; dar repede s-a reabilitat în ochii mei, căci a avut ideea de a mă învăța greaca și latina. Limba greacă

mă pasiona din toată inima, dar latina îmi displăcea teribil; la zece ani, luam pe latini drept niște barbari. Studentul pasionat și măcinat de tuberculoză, ce citea cu vocea lui stinsă din Eschil, mi-a potolit cu căldura sufletului său acel dispreț precoce și îndrăzneț.

Sărmanul om, parcă-l văd, atît de palid, sub clătinătorul frunziș al nucului, în acea lumină verde ce-i juca pe chip, încercînd să-mi explice cît de prețios era pentru tinerețea lui pîndită de moarte acel imens ritm grec care, slăvindu-l pe Prometeu, răsuna în strofe, antistrofe și epode și părea, în accentele cadențate ale plîngerii *Oceanidelor*, chemarea elementului lor primordial. Astfel, foarte devreme, gustam imateriala beție a poeziei; calda ei dragoste, farmecul său m-au cucerit pentru totdeauna. Am cunoscut pe Demostene, pe Esop, pe Elena al cărei nume eram fericită că-l port. La vîrsta la care alții nu înțeleg încă marea plăcere a acestor prietenii, eu mă legam de divinitățile neînduplecate și tiranice, dar pline de lumină, care nu au încetat încă să-mi țină tovărășie. Și în timp ce preotul îmi explica frumusețea lacrimilor și îmi arăta, pe o cruce primitivă, brațele pironite ale Mîntuitorului meu, celălalt — studentul care se îndrepta spre mormînt — mă îndemna să merg spre o altă lumină. Din momentul acela am început, ceea ce aveam să numesc mai apoi, pasionantele mele hoinăreli. Cu mare greu am obținut permisiunea de a le prelungi pînă la răsăritul lunii. Măsuram de la un cap la altul cărările parcului și aleea centrală și parcă vedeam uluitoarele evenimente ale viitorului meu. Cîteva dintre aceste viziuni s-au împlinit întocmai.

Sub falnicii copaci și fără să remarc nimic aparte la ei sau în natura felurită din jur, gîndul meu broda din închipuire scene drăcești al căror prim personaj eram eu însămi. Zarva satului, lătratul cîinilor sau urletele îndepărtate ale lupilor în pragul iernii nu reușeau să-mi tulbure fantaziile depănate în ritmul pașilor. Dădeam astfel

impresia unei micuțe exaltate ce se plimba agitată, în rochia ei lungă și colorată, frîngîndu-și mîinile de nelinișteși vagă dorință. Voiam — dar, vai, cine știa să-mi spună ce voiam cînd eu însămi habar n-aveam! Înaintea gîndurilor mele jucau ielele închipuirii. Imagini, întîlnite aidoma mai apoi, mă chemau dincolo de granițele viitorului; carul fantasmagoriei îmi aducea ținuturi ciudate pe care le cream și le destrămam rînd pe rînd. Cînd suna clopoțelul de cină, mă întorceam spre casă stăpînită încă de halucinațiile mele, dar mîndră de ele, îmi spălam mîinile și îmi schimbam hainele într-o stare de aiurare pe care miss Allan se prefăcea că nu o observă. Înțeleaptă și subtilă, guvernanta nu intervenea în frămîntările mele intime care, puțin cîte puțin, îmi modelau sufletul. Mai tîrziu m-a îndrumat spre lectura asiduă a poeților, considerînd că lirismul lor ar pune armonie în stările mele, căci mă istoveam în prea-plinul trăirii ce clocotea în mine. De mică încă mi s-au recomandat unele piese de Shakespeare și pasaje din Racine. Shakespeare mă uimea, dar în Racine aflam o neobișnuită bucurie.

Plăcerea hoinărelilor mele nu a rămas singura în splendoarea peisajului al cărui farmec pur mă cotropea înainte de a fi cunoscut pricinile visării. Năzuiam să cunosc țărăncuțele pe care le priveam de departe în costumele lor de culori aprinse-roșii, albastre, aurii-roșcate, galbene-șofran. Treceau pe potecuța dinspre capătul parcului, unde nu mi se permitea să mă duc. Le vedeam săltînd peste puntea ca o pasarelă, purtînd pe creștet un vas de lemn sau de aramă, ori sub braț coșuri cu legume, pășind prin iarbă cu picioarele goale și avînd prinse la cingătoare flori de cîmp; de acolo, de sus, mă alintau cu un surîs, iar eu le primeam gestul cu adorație. Cînd treceau țăranii, privirile îmi erau atrase de dulamele lor lungi și albe, chenăruite cu înflorituri și găetane. Pe cap purtau cu fală căciuli de oaie, albe sau negre, iar sub brîiele roșii și late se zăreau plăselele cuțitelor. În picioa-

re purtau opinci legate cu nojițe negre. Dorința mea cea aprinsă era de a le vorbi acestor oameni, de a le cunoaște îndeletnicirile, pentru mine o taină.

Dar eram ținută departe de orice legătură cu această lume rustică și plină de taină, care-mi umplea cu nespusă gingășie orizonturile. Cum să-i întîlnesc și cum să-i fac să priceapă că îi admir și-mi sînt dragi? [...]

Nu respiram liberă decît în natură, în sălbăticia ei pe ici pe colo îmblînzită. Erau ale mele aleile pe care buruieni fel și fel se îndîrjeau să răsară, în ciuda eforturilor grădinarului! Ale mele crîngurile cărora le dădeam la o parte rămurișul pentru a putea privi dintr-o direcție sau alta casa cu zidurile albe năpădite de iederă! A mea livada de pe costișa de lîngă bisericuță, unde, pe pajiștea de sub nuc, printre frunze și ierburi, aflam prețiosul fruct desghiocat, iar vara culegeam flori!

În sfîrșit, într-o dimineață, în timp ce povesteam sorei mele Zoe că aș putea fi, în ziua aceea, străbunul meu, chipeșul Neagoe[1] în persoană, gata să iasă la vînătoare, m-am așezat pe banca de la poarta parcului, dincolo de zidul care-mi îngrădea într-un fel atît de supărător hoinărelile. Popasul acela îl găsirăm minunat. Ce descoperire făceam atunci! În fața noastră, o imensă pajiște își mîna unduirile ierbii de-un verde-pal, pînă la pădurea de pe înălțimi, dominată de Carpați. Urcînd în trepte albastre, violete, mov, roze, munții se arătau vederii fragili ca niște cupe de sticlă colorată. Chilim subțire de zăpadă le încingea fruntea pe care pîlpîiau lumini trecătoare. Drumul cenușiu șerpuia îndrăzneț înaintea noastră, pierzîndu-se la marginea unui sat din care zăream acoperișurile negre și fumul ieșind pe hornuri. În dreapta noastră, distingeam un han lîngă care se înălța cumpăna unei fîntîni ce scîrțîia ori de cîte ori trecătorii scoteau apă. Cîteodată, carele lor se opinteau în șanțul plin de apă de la marginea drumului. După vreme, carele erau pline cu dovleci, cu pepeni aromați, cu prune

brumate, cu mere puternic mirositoare; alteori erau acoperite de crengi verzi sub care se zăreau butoaie cu păcură, lăsînd în urma lor o dîră vîscoasă, iar în aer un miros înțepător, pînă cînd carele cu boi vineții și coarnele drepte se aflau departe. În vîrful carelor se aflau cîteodată familii întregi, iar cum bărbatul se odihnea în cea mai mare parte a timpului, femeia care torcea alături îndemna boii agitînd furca și ridicînd glasul. Pe lîngă car vedeai uneori un flăcăiaș cu minteanul pe umeri pentru a îndemna mai cu spor, apoi, dintr-o săritură, urca iar lîngă părinții săi. Fetițe în cămășuțe de cînepă și mărgele roșii la gît stăteau pe loitrele căruței lîngă merindea de drum. Aceste drumeții agreste, cîntecele ce se prelungeau în ecouri în urma lor, chipurile trecătorilor cu trăsături hotărîte și ochi mari, înfățișarea lor asociată aventurii și necunoscutului — toate trezeau în noi curiozități stranii. Ce n-aș fi dat să pot urma acele cete de țărani care colindau de la un sat la altul, uneori trecînd dincolo de rîu și îndreptîndu-se spre munți!...

Prin fața noastră mai treceau și alți drumeți, cărora, văzîndu-i, simțeam o ispită nebună să le ating zdrențele: erau zlătarii cu cobze soioase la șold care zdrăngăneau la fiecare pas. Svelți, cu plete lungi jucînd pe umerii goi, mîndri, asemănători unor zei hinduși, rîdeau dezvelindu-și dinții prea albi între obrajii întunecați. Îmbrăcați de mîntuială — zdrențe și tinichele — acești nomazi erau neștiutorii dușmani ai guvernantei miss Allan. Constatam cu regret că ea îi insulta în engleză și ridica spre ei brațele pline de pietre și de blesteme.

Dar pentru miss Allan aveau să vină zile și mai cumplite. Cu acei țărani de care ea voia să ne țină departe cu orice chip, cărora nu le îngăduia să-i vorbească decît în picioare în fața ferestrei de unde ea inspecta prin ochelari împrejurimile, aveam să jucăm la horă duminica. Lucrul era hotărît. Horele țărănești sînt atît de frumoase și greu de învățat. „Trebuie ca micuțele să le învețe!“ —

a decretat mama. Eu și Zoe căutam la ea cu adorație și tremuram de bucurie. „Micuțele“ eram noi. Și chiar a doua zi era duminică. Deja un zumzet ca de albine venea de departe pînă la noi, tărăgănat și inegal. Scîrțîiau viorile, căci sîmbăta seara țăranii se adunau sub teii de lîngă han. Miss Allan prevenea, reamintind de bețivi și de drumeți sosiți de pe meleaguri necunoscute. Mama rămînea însă pe poziția ei: „Micuțele vor ieși mîine la horă“. Pînă la miezul nopții zumzetul acela stăruitor și săltăreț s-a înălțat în aer la lumina stelelor.

Exact la ora patru după-amiază, miss Allan ne conducea la horă, căci nu-și permitea să discute voința „Doamnei“ pe care ea o iubea și o respecta; dar, după ea, „Doamna“ mergea totuși prea departe. La lorzii din Anglia, o asemenea coborîre nu ar fi fost admisă. Și era vizibil că miss Allan măsura în adîncul sufletului ei distanța ce separa România de dragii săi insulari. Alba-i umbrelă proiecta pe pămînt o umbră rotundă și agitată. Noi băteam cu piciorul ritmul ce ni-l trimiteau viorile tînguitoare.

Apariția noastră stîrni senzație; jocul se opri și, drept urmare, hora se sfărîmă ca un pahar; peste mulțime și viori se așternu deodată liniștea. Fete și flăcăi abia sosiți coborîră din șarete și toată lumea veni spre marginea drumului unde ne aflam noi, micuțele speriate, cu obrajii arzînd sub pălăriuțele de paie, împodobite cu panglicuțe.

Miss Allan șopti ceva starostelui și hora se reluă, legănată, lentă la început, apoi din ce în ce mai vioaie și, deodată, un flăcău mă luă de mînă, iar din partea cealaltă mă prinse o fată ce purta pe creștet o coroniță de anemone; mă învîrteam, săream, gîfîiam, chiuiam de bucurie; viorile erau la un pas de mine, urmărindu-mă; lăutarii tuciurii care le mînuiau săreau la fel ca mine; mă fura plăcutul ritm alert și băteam din picioare în aerul înfierbîntat. Aerul acesta, năvălind din toate păr-

ţile, ajungea la noi amestecat cu miros de usturoi, de flori, de fîn şi de grajduri. Ciutura de la fîntînă, părăsită pentru un moment, se legăna şi ea într-o dublă cadenţă. Cît era de bine şi de plăcut simţindu-ne o parte a acelui tot înlănţuitor şi puternic; ghetele izbeau pămîntul stîrnind praful; căciulile de miel se aşezau pe frunţile transpirate; mînecile cămeşilor de in sau de cînepă se ridicau, lăsînd braţele goale.

Lăutarii ţipau cît îi ţinea gura; erau în culmea nebuniei, cu pletele în vînt şi chimirele săltînd în ritm. Unde aveam să ajungem cu nebunia asta? Pînă la stele! Deodată cîntecul se frînse — prăbuşire fierbinte, slobozire subită dintr-o beţie nelămurită, cădere asemeni aceleia din visurile şi realităţile ce ne alcătuiesc viaţa; o sfîrşeală ca în urma unei mari emoţii ne stăpînea, dar de care nu voiau să ţină seamă nici genunchii noştri încă în tremur, nici inimile. Al doilea joc, a doua cufundare în nebunia ce nu o egala decît voluptăţile alienării. Dar miss Allan socotea că ce i-a cerut „Madame" a întrecut măsura; micuţele au dansat destul.

Noaptea avea să se lase curînd. Fîntîna potolea setea celor ce se aşezaseră pe ghizdurile de culoarea ruginii. Vroiam să mă aşez şi eu acolo, însă miss Allan ne culese ca pe nişte scaieţi ori urzici. Cîrtitoare, nemulţumite, ne întorceam acasă pentru a povesti mamei că am fi învăţat să jucăm deja ca cea mai iscusită fată dacă nu ne-ar fi silit să ne întoarcem chiar atunci [...]

De la o duminică la alta lecţiile se însuşeau tot mai bine; începeam să cunoaştem numele, sensul, originea dansurilor şi mişcările lor felurite. Sînt dansuri care se joacă-n doi, altele prin înlănţuire de mijloc, ca la vals, sau de după umeri; unele le încearcă numai bărbaţii în faţa celorlalţi. Statura lor înaltă, exclamaţiile puternice, goana jocului îţi fac frică. Aceşti dansatori sînt *căluşarii* şi strigătele lor se explică: ei reproduc în felul lor dan-

surile străvechi cu care păstorii acopereau țipetele pruncului Jupiter să nu le audă tatăl său, flămîndul Saturn, și să-l devoreze...

•

VÎNAREA URSULUI

În onoarea arhiducelui[1] și a soției sale, se organizase o vînătoare de urși. Arhiducele era pasionat de acest sport considerat periculos. În ceea ce mă privește, mă chinuiam între dorința teribilă de a lua parte la această vînătoare și teama ce mi-o inspirau urșii.

Regina era foarte bucuroasă la gîndul că putea scăpa încă o dată de obligațiile de gazdă.

S-a plecat în zori. Locul vînătoarei era destul de îndepărtat de castel. Pentru a se ajunge acolo trebuiau urcate poteci cu pietre colțuroase sau tăiate de șuvoiul vreunei ape repezi și mîloase [...]

Catifeaua întunecată a mușchiului sălbatec se înfășura pe copaci și pe stînci, îndulcind cu nuanțele sale depărtările acestei gigantice panorame. Acolo, sus, într-un luminiș ales special pentru această întîlnire, ursul ne aștepta, deoarece, încă din ajun, fusese gonit de la o culme la alta, alungat prin munți și văi, hăituit în mii de feluri. Animalul, înfuriat, adus în situația de a nu mai ști pe ce cale să apuce, avea să se afle deci deodată la discreția noastră.

La discreția noastră... Hm? Chiar așa? Mă întrebam nu fără îngrijorare, cu toată aparența de bravadă pe care consideram că trebuie să o adopt încă de la primul pas făcut alături de vînători. Însă mîndria îmi poruncea să nu mă arăt încîntată de acest gen de joc peri-

culos. Nu îndrăzneam totuşi să povestesc isprăvile mele cinegetice. Cel puţin aerul meu degajat lăsa să se înţeleagă că aveam deja mai multe la activ. Astfel încît, aceşti simpatici vînători din Alpii Styriei sau din Carpaţi mi se adresau de parcă ar fi vorbit unuia de-al lor, folosind, ceea ce mă încînta mult, termeni din care nu înţelegeam o boabă.

Făcurăm popas. Locul era sălbatec. Doar cîţiva copaci înconjurau un loc gol, mărginit de stînci ascuţite. Inima începu să-mi palpite, pentru că îmi dădui brusc seama că se făcea distribuirea rolurilor. *In petto,* invocam toţi sfinţii şi pe dumnezeul atotputernic, pentru ca al meu să fie dintre cele mai neînsemnate şi, mai ales, cel mai îndepărtat de adevăratul loc de acţiune.

Dar, vai! nici dumnezeu şi nici sfinţii n-avură răgaz să mă asculte. Un ofiţer se apropie şi, contînd fără îndoială pe o experienţă — pe care eu nu o aveam deloc — îmi dădu de înţeles că, înarmată cu un fluier puternic, pe care mi-l agăţă îndată de gît, trebuia să vestesc intrarea ursului în ţarcul de vînătoare. Tremuram de groază. Este adevărat însă că tulburarea mea nu se da de gol în acel moment decît prin supuşenie. Ofiţerul mă aşeză deci lipită de o stîncă, a cărei cocoaşă de un verde coclit, mă ascundea de ceilalţi.

Arhiducele rîdea cu hohote. Rîsul acela strident mă agasa la culme, ca şi graba regelui de a felicita pe cei ce pregătiseră vînătoarea. Aceştia, spre marea mea exasperare, îl asigurau pe suveran că ursul se afla, fără îndoială, la numai cîteva sute de metri de acolo. Cumplita veste îmi ţintui braţele de peretele stîncii şi în această postură de Prometeu aşteptam vulturul, sau mai curînd ursul.

Deodată, o rază de speranţă nebună îmi străbătu fiinţa ca o blîndă săgetare: de ce adică ar ieşi ursul chiar în partea mea? De ce nu s-ar duce el mai degrabă spre ceilalţi vînători, spre cei care, cu siguranţă, îl aşteptau

cu mult mai multă nerăbdare decît mine, pitiți după bolovani sau după crengi? Da, cu siguranță, ursul are să treacă departe de mine.

Perspectiva asta mă liniști complet. Înviorată pe dată, aruncai fluierul peste umăr și mă așezai să ascult șoaptele vîntului prin frunziș. Comparam culoarea aprinsă a anemonelor de pădure cu albastrul închis al gențianelor. Inhalam profund parfumul înțepător al brazilor, care se îmbina cu acela, mai dulce, al tinerilor măceși.

Deodată, da, nu mă-nșelam, un troznet! Cineva sau ceva (!) căuta să dea la o parte tufișurile încărcate de flori galbene care, nu departe de mine, se apărau cu toți ghimpii lor. Dar acel ceva insista furios. Sîngele îmi îngheță în vine. Ursul! Ei, da! Chiar el, nu încăpea nici o îndoială, el era.

Stingherit de propria-i făptură, mai grăbit decît o permitea statura sa greoaie — căci în ochii mei un urs nu era decît o neagră namilă leneșă și înspăimîntătoare — ursul trecea cu un mers grăbit și bălăbănit. Și în momentul acela — poate n-o să mă credeți — în ciuda fricii îngrozitoare care mă mistuia, începui să visez.

Această reverie nu ținu decît cîteva secunde. Vagul sentiment de vînător ce exista în sufletul meu făcea într-adevăr loc pe nesimțite unor argumente de felul acesta: „Ce rușine, în fond, să urmărești un animal atît de puțin de temut".

Dintotdeauna am fost poet. Era o zi de vară fără seamăn: „Ursul trebuie să trăiască și bravo mie că-l salvez!" Nu doream pe viitor nimic altceva. Astfel orgoliul meu lăuntric de care nu mă puteam lepăda în întregime era apărat, în timp ce părul mi se zburlise și sîngele-mi părea că îngheață ori că aleargă prin vine cu o viteză nebună.

Ursul dispăru și mărturisesc că mi se pare că-i aud încă răsuflarea rece și gîfîită pe care am simțit-o trecînd atît de aproape.

Aşteptai o jumătate de oră. Muţenia vînătorilor mă mira. În cele din urmă, apărură toţi deodată. Bombănind, asudaţi din belşug, regele, arhiducele şi suita trecură în grup furios fără să mă observe. Cu privirea în jos, regina încheia cortegiul, în timp ce arhiducesa se lamenta cu voce tare. Ursul nu apăruse de fel. Vînătoarea eşuase.

— Cît aş vrea să ştiu, striga regele, cine a fost nepriceputul care a uitat să dea semnalul pătrunderii ursului în ţarcul de vînătoare. Ah! de l-aş şti...

Regelui nu-i trecea prin cap să schimbe imputarea de la masculin la feminin. Nu mă bănuia deloc. Înarmaţi cu ciomege, furci sau cuţite, hăitaşii îşi azvîrleau cojoacele şi înjurau pe-ntrecute, descoperind pe pămînt urmele trecerii ursului. Şi pentru că mă temeam să-i văd prea de-aproape urmărindu-şi cercetările, părăsii locul stîncos şi mă întorsei singură la Castel...

În vreme ce mă ajuta să mă îmbrac pentru dineul de gală, camerista se văicărea că vînătoarea a fost ratată. „Ce-au să gîndească arhiducii despre noi?", repeta ea fără încetare.

Coborîi în saloanele de la primul etaj. Acolo îi auzii pe lachei discutînd în şoaptă despre insuccesul regal. Vînătorii nu-şi aminteau de vreun eşec asemănător. Fără îndoială că asupra expediţiei se abătuse fatalitatea.

Cortegiul ce trecu din holul de primire în sufragerie fu dintre cele mai posomorîte şi regina restabili cu greu o oarecare seninătate printre convivi.

— Aş vrea să ştiu, repeta regele, aş vrea să ştiu cine este imbecilul...

Toţi îşi plecau nasul în farfurii. Arhiduceasa asigura că nu! ea nu văzuse „acest blestemat animal, acest chelbos şi rîios de la care ni se trăgea toată nenorocirea".

— Şi dacă cel puţin, reluă regele, l-am putea afla pe celălalt idiot, cel care i-a permis să iasă!...

Celălalt idiot se ascundea la fel de bine ca şi idiotul

care, în persoana mea, simula o veselie justificată prin cea mai perfectă liniște sufletească.

În cele din urmă, calmul puse stăpînire pe întreaga masă și totul se desfășura din nou după rînduială.

Urmă o serată la care celor de la dineu se alăturară numeroși invitați. Regina oferi muzică. Un cvartet chemat de la București execută cîteva frumoase piese. La sfîrșitul seratei, Carmen Sylva îmi șopti blînd.

— Urcă pînă la cabinetul meu de lucru, am să-ți povestesc ceva.

Cînd mă reîntîlni sus, îmi zise:

— L-ai auzit pe rege vorbind de idiotul care a permis ursului să iasă din țarcul vînătorii, ei bine...

— Știu, o întrerupsei eu degrabă, ursul a apărut în partea dumneavoastră și atunci majestatea voastră și-a zis: „Sînt poetă și, apoi, de altfel e rușinos să hărțuiești acest sărman animal, așa că-l las să se ducă".

— Cum de-ai putut să-mi ghicești așa de bine secretul?

— Ei, Doamnă, pentru că imbecilul care a lăsat ursul să intre în țarc, fără să dea alarma, eram eu...

II

ALECSANDRI • EMINESCU • CARAGIALE • IULIA HASDEU TITULESCU, MARELE NOSTRU TITUS...

ALECSANDRI

...Surîzînd sub mustața-i argintie, Alecsandri sosi, ochi tînăr, mers tineresc, și vorbi numaidecît de Provansa, de Mistral, de Aubanel[1]. Nu se putea încă dumiri de cîtă asemănare descoperise între oamenii din Aix sau din Avignon și între cei de la noi [...]. Îl văd și astăzi pe Alecsandri spunînd cîteva strofe provansale, în care țesea așa de îndemînatic cuvinte și expresii românești, că nu mai știai deosebi cele două limbi. La primirea acestei compoziții bilingve, Mistral răspunsese cu duioase mulțumiri pentru curcubeul în care se topeau nuanțele sufletului românesc și provansal [...].

În viața de fiecare zi, Alecsandri aducea aceeași voioșie sfătoasă, aceeași luciditate echilibrată. Întîlnind pentru prima oară pe Alecsandri[2], Leconte de Lisle, fermecat și intrigat, exclamă la ieșire: „Dar nu mi-ai spus că trebuie să-l întîlnesc pe Virgil!" Apropierea morții[3] nu-i umbrise seninătatea. Întîmpina moartea, „acest dușman care desparte ritmurile și separă rimele pentru totdeauna" — cum spunea el — cu liniște și glume. Bolnav în pat, primi într-o zi vizita lui Sully Prudhomme, a cărui gravitate tristă nu izbutise niciodată s-o înțeleagă. Uitîndu-și durerea, Alecsandri încercă să descrețească fruntea parnasianului, povestindu-i o întîmplare de la noi, cu o fată care ascunsese, în noaptea de sfîntul Ion, busuioc sub pernă...

[...] Prin mijlocirea lui Maiorescu, se pare, Carmen Sylva a făcut cunoștința celui mai mare și mai nefericit dintre poeții noștri. Într-o zi, cu toate împotrivirile acestuia, care era un însingurat aflat sub stăpînirea tulburătoarelor muzici interioare, Maiorescu[1] a reușit să i-l aducă. Regina mi-a descris nu o dată acea scenă rămasă de neuitat, pentru că mai tîrziu, datorită Mitei Kremnitz, ea urmărise, pas cu pas, chinurile bolii ce se abătuse asupra lui Eminescu. „Ne apărea neliniștit și răvășit, ca venit din altă lume — îmi spunea ea; tenebros, el îmi amintea de Manfred și de Faust, de chipurile palide și răvășite ale marilor romantici. Maiorescu mi-a povestit că pentru a mi-l prezenta, încercase să-l determine să-și comande un costum mai deschis și pe care prietenii puteau să i-l procure. «Ori mă va primi așa cum sînt, ori nu merg deloc la ea»" — declarase Eminescu neîmblînzit. „Avea pe chip — adăuga regina — acel vag surîs crispat și copilăresc ce se zărește pe portretul lui Shelley". Și a exclamat: „Sînt sigură că nebunia poeților nu se poate asemăna cu o alta!" [...] Eminescu se amuza deșirînd fraze și sonorități verbale. Mi-a sărutat grăbit mîna, privindu-mă cu o privire potolită, dar pătrunzătoare, ce voia parcă a-mi secătui spiritul, spre a rămîne pentru el un subiect de curiozitate sau interes, mă compătimi că nu cunoșteam îndeajuns Moldova sa natală. Privirile-i căutau departe, dincolo de ziduri.

Cu toate că nu am trezit în el nici simpatie nici interes, în toată viața mea el a rămas pentru mine imaginea poetului însuși, nici a celui blestemat, nici a celui inspirat, ci a acelui poet aruncat dezorientat pe pămînt, ne mai știind cum să regăsească aici comorile pe care le poseda. Avea vocea răgușită, dar duioasă, ca a turture-

lelor spre toamnă. Cînd i-am lăudat versurile, a înălțat din umeri: «Versurile se desprind din noi ca frunzele moarte din copac», a suspinat el, readus pentru o clipă la realitate. [...] I-am propus o ceașcă de ceai pe care, acceptînd-o, a primit-o din propria-mi mînă cu stîngăcie, însă cu blîndețe. A băut ceaiul cu sete. Trăsăturile feței trădau oboseala unei tinereți trăită fără bucurie. Degetele-i erau lungi și înghețate, obrajii brăzdați de riduri albăstrii, gura foarte expresivă, cu buze fine, îi traducea toate emoțiile..."

În notele mele de atunci aflu această descriere pe care mi-a făcut-o regina, precum și amintirea de a fi văzut-o mereu stăruind asupra aceluiași subiect: alienarea lui Eminescu, nebunia poeților care nu se asemănă cu nici o altă nebunie.

Evident că regina Carmen Sylva prefera pe Alecsandri lui Eminescu. Alecsandri era pentru ea mai ușor de înțeles. Eminescu rămînea inaccesibil aceluia ce nu cunoaște în profunzime limba română, dar fiorul Sărmanului Dionis trecuse asupră-i[2]. Ea mi-a mărturisit de mai multe ori că nu reușea să se dezbare de viziunea ce i-o lăsase Eminescu: „tînăr încă și aplecat asupra genunei". Apoi continua: „Mi-am dat foarte bine seama că din tot ce i-am oferit în timpul vizitei, ceașca de ceai pe care i-am servit-o eu însămi a fost singurul lucru ce i-a făcut plăcere — ceva ce semăna cu sentimentul unui zeu servit de o muritoare..."

CARAGIALE

Caragiale[1] — această învolburare de lirism, de farse, de vorbe de duh, de expresii tăioase, acest fantast de neprevăzute-nțelepciuni, acest Pulcinella[2] isteț, acest

povestitor uluitor, acest elegiac neașteptat împletind rîsul cu oftatul, acest creator care-și bate joc de propriul său delir...

Față-n față nu m-am aflat cu el decît o singură dată, cînd, într-o zi, regina îi ceruse să vină să organizeze urgent o reprezentație la castel, în onoarea arhiducilor Charles-Louis și Mariei-Thérèse de Austria, în vizită la suverană. Caragiale nu știa despre ce era vorba și nici noi mai mult decît că o să devenim actorii destinați să apărem seara înaintea altețelor lor imperiale și a curții întregi. Caragiale vru să renunțe, dar atunci cînd află adevărul, cînd știu că noi trebuia să jucăm *La ce visează tinerele fete* de Alfred de Musset, că textul piesei nu exista decît în memoria mea aproximativ fidelă, că sora mea mai mică, ce nu avea atunci decît 16 ani, habar n-avea de rolul său și nu știa să spună versuri, el acceptă fără să mai stea pe gînduri, căci aventura i se păru nemaipomenită. N-am să uit niciodată acea zi de improvizație, de amuzament, de disperare, Caragiale făcînd pe sufleorul într-o piesă pe care n-o cunoștea, apoi devenind regizor, imaginînd o nouă *La ce visează tinerele fete,* electrizîndu-se, sărind din culise la rampă, zguduit de hohote de rîs și cîteodată furios că trebuia să fie gata pînă seara. El ne compuse reprezentația cea mai bizară, cea mai năucitoare din cîte se pot imagina și în care nu mai rămăsese nimic din Musset, în afară de o vagă amintire. Cu o coadă de măturoi indica mișcările sorei mele pe scenă. Versurile, ca și subiectul, erau de nerecunoscut și fără precedent și, totuși, miracol! — această harababură fără egal, acest ghiveci, ce nu semăna cu nimic altceva, avu succes. Arhiducele își amintea, zicea el, pe Musset din tinerețea sa și, prin noi, adresa cîntărețului lui *Rolla,* elogii emoționante. Caragiale primi mulțumirile reginei; regele găsi piesa „tușantă". [...]

Demonul Caragiale insuflase magia sa asupra noastră. Vraja ne prinsese atît de mult și atît de bine, încît ne mai stăpînea încă și după ce oaspeții plecaseră la culcare...

IULIA HASDEU

„Iulia! Iulia! blînd copil al neamului meu,
Fecioară cu suflet de aur, romîncă cu viers mătăsos“...
Elena Văcărescu

Iulia Hasdeu! Pionieră, arhanghel de mîndre prevestiri... Cînd am sosit la Paris, ea nu mai era acolo... Misterios răpită de o boală despre care nu cunoșteam amănunte, ea mersese înaintea pașilor mei. I-am căutat și i-am dibuit dîra de lumină a tinerei ei prezențe rămase și în salonul lui Gaston Paris și în curiozitatea ce o stîrnise printre poeții de la sfîrșitul veacului trecut apariția acestei străine aflată încă în pragul primăverii vieții.

România! pămînt necunoscut, totuși patria celor mai frumoase evocări ale lui Michelet, Quinet, Mickiewicz — „țară de durere, de forță și abnegație“ care pe neașteptate în plină epocă de redeșteptare trimite la Paris o fată născută dintr-un tată savant și mistic, celebrul nostru Hasdeu.

În cîteva dintre remarcabilele sale lucrări, Hasdeu preamărise pe Văcărești, lirismul lor, aprinsa lor pasiune pentru literatură.

M-am bucurat deci de două ori auzind în juru-mi elogiul unei făpturi alese, împodobite de un nume ilustru...

Și apoi ea îmi deschisese calea...

În visurile mele, urmam gestul brațelor sale întinse spre orizontul european al patriei noastre.

Ea avusese un debut cu ecouri dintre cele mai încîntătoare.[1] Renan ne vorbea de ea. Un fel de aventură pe care i-o povestise Gaston Paris îl interesa în mod deosebit.

„— Este posibil să nu se fi aflat niciodată cine era acel necunoscut!“ — se mira el.

Și cum i se povestise că Hasdeu comunica și dincolo de mormînt cu fiica sa dispărută, Renan era aproape pe punctul de a gîndi și a mărturisi că el atribuia unei magii rele sau bune prezența pentru el cvasi-reală a tînărului patetic și frumos care timp de doi ani se afla mereu în apropierea locului unde era și Iulia.[2] Pretutindeni unde ea mergea, neapărat îl zărea și pe el și își îndemna prietenii să privească solitarul personaj pe care-l descoperea cînd pe o bancă în fața ferestrei sale, cînd pe stradă, la răscrucea pe unde ea avea să treacă. El nu încerca nici să-i vorbească, nici să se apropie de ea. Iulia îl ura. Îi era frică de această fantomă vie...

Fără îndoială, lăsa Renan să se înțeleagă, trebuie să fi fost un mesager al morții... Eu însă asociez imaginea trecătorului aceleia a poetei adorabile, a cărei umbră ușoară mi-a mîngîiat nu o dată fruntea de-a lungul drumului pe care, după ea, și mai puțin înaripată decît ea, m-am avîntat... În modestele-mi mîini am preluat lira-i aproape de copil și am încercat să duc la buze ghirlanda pe care ea o lăsase să cadă înainte de a-i încununa talentul și dorințele...

Pentru noi, Iulia Hasdeu rămîne pioniera, arhanghelul prevestitor care ne-a dus, pe Anna de Noailles și pe mine, departe de verbul nostru natal, dar hrănindu-ne

amîndouă din aceeași sacră cuminecătură ce ne-a însufleţit ca o prezenţă reală neamul nostru, sau mai bine zis, patria noastră.

Dacă morţii ar avea nostalgia pămîntului părăsit cum oamenii o au pe aceea a infinitului, atunci poate nu mă înşel cînd uneori simt sufletul delicat al Iuliei plutind în preajmă-mi...

Poate că ea m-a învrednicit să-i îndeplinesc misiunea pe care ea a trebuit s-o abandoneze...

TITULESCU, MARELE NOSTRU TITUS...

Cannes, 18 martie 1941.[1]

A murit Titulescu, neobişnuitul, marele nostru Titus[2]! Titulică, Titu nu mai este! Aruncat în afara vieţii, deja de mai multă vreme, el nu mai aparţinea decît regretelor noastre...

Dar ce fiinţă minunată şi plină de taine, în sensul larg al cuvîntului, ce verb, ce forţă, ce siluetă proiectată peste toate orizonturile politice, a dispărut!

Alături de el am petrecut luni şi luni din viaţa mea, am colaborat, am reflectat şi-am suferit alături de el, iar timp de 20 de ani, privirile mele s-au îndreptat spre faţa sa de idol cu buze groase şi obrajii arămii sub ochii pătrunzători şi plini de lumină. Titus! Societatea Naţiunilor, Europa fericită, sigură de ea însăşi, şi vai, de alţii, şedinţele în care, cu pasul ferm, capul sus, umerii largi, ţinuta imperioasă, Titulescu trecea prin mulţimea delegaţilor pentru a urca la tribună.

Cît de apropiată şi în acelaşi timp cît de îndepărtată îmi apare această imagine! În timp ce se afla acolo, la

Geneva, în admirația unanimă, marele său proiect părea să izbutească, să se desfăşoare, căci printre atîtea înțelegeri sau planuri oarbe el își urma pe al său. Seara, la reuniunile de lucru între noi românii, el ne dezvăluia acest proiect: Mica Antantă și Antanta Balcanică — una sprijindu-se pe cealaltă și formînd stîlpii de rezistență ai Orientului Apropiat și Mijlociu. Dar Anglia era îmbătată de ideea comerțului său viitor cu Germania, statele „neutre" o urmau — Suedia cu al său Unden, Norvegia cu Hambro...

Cu cinci săptămîni în urmă[3], într-unul din rarele sale momente de luciditate, reuşeam să evocăm împreună acele amintiri înfipte ca nişte piroane în carnea noastră: sosirea la Geneva a lui Stresemann și sprijinul acordat de Marea Britanie contelui Apponyi... Îl priveam în timp ce, cu mîna tremurîndă și privirea pierdută, vorbea de sinistra împlinire a profețiilor sale. El însuși era o imagine a acestora! Alungat din țară, izgonit de rege și de cei ce se pretindeau aleşii națiunii, cu privirea stinsă și pasul şovăitor, obrazul supt și numai schelet — iată ce mai rămăsese din cutezătorul și neobositul nostru Titus, acela care, fluturîndu-și ideile ca un stindard înălțat pe marele catarg al corăbiei, ştiuse să se facă ascultat și să se impună. Îl ascultam și vocea sa fără timbru trezea în mine ecoul glasului său de altă dată, care, pătrunzător de la început, se modela dintr-un metal necunoscut, sonor ca un timpanon...

Fidelitatea lui față de Franța nu era rivalizată de cît de devoțiunea pentru propria-i patrie și de gustul și cultul veritabil ce i le inspira sufletul englez și instituțiile Angliei. „Iubesc Franța cum am iubit-o pe mama mea, iar Anglia ca pe tatăl meu" — a declarat el la un banchet la Londra, într-un discurs care a rămas celebru acolo. Cerîndu-i-se amănunte asupra părinților săi, el a adăugat: „Mi-am pierdut mama acum patru ani și o mai plîng încă. Sînt fiul postum al tatălui meu și toată viața

l-am cinstit și l-am așezat mai presus de orice în sufletul meu...".

Trăia în agitația furtunii. Mîinile sale, care parcă grăiau, se ridicau ori coborau într-un ritm egal. Puterea sa de muncă era inepuizabilă. Plăcerea de a dovedi dreptatea venea deopotrivă din erudiția sa juridică și din deosebita-i sensibilitate. Un lucru cît de mic îl punea la inimă. Drepturile și cauza României erau singurele care-l preocupau. El o ajutase cu multă trudă să le cucerească. Devenise apărătorul ei recunoscut. Reușise să rezolve chiar dificila problemă de a rămîne în sincere raporturi de prietenie cu cei mai zeloși dintre adversarii săi! [...]

El, care se indigna atît de tare de lipsa de recunoștință existentă între cei de un neam, nu bănuia că într-o zi va fi și el izgonit din altarul familial al patriei, în care dăinuiesc marile umbre celebre odinioară și care ar trebui să rămînă sfinte pentru totdeauna! O, Titulescu!

Odată, vorbindu-mi de poetul Mistral, pe care-l iubea, mi-a spus aproape strigînd: „Oameni ca el nu sînt doar forțe ale naturii, ci adevărate evenimente!" Aceasta s-ar putea aplica la fel de bine și lui Titulescu. Evenimentul pe care el îl reprezenta era faptul că, stăpîn pentru un timp pe o situație căreia știuse să-i definească importanța, voia să-i asigure acesteia o statornicie deplină. Dar se constata cu stupefacție — ba încă și azi o mai constatăm — totala incapacitate a unei părți a Europei de a înțelege personalitatea și acțiunea lui. Pe scurt, Titulescu avea să fie sacrificat cu toată politica sa lucidă ce urmărea, mai ales, securitatea Europei. Ca nimeni altul, el își dăduse seama de planul de distrugere din care se hrănea Germania, ca și de absoluta orbire a francezilor în fața propriului lor destin, ușurința cu care s-au lăsat copleșiți de măguliri și amenințări deopotrivă de periculoase. Cînd, în 1936, Titulescu, deja îndurerat de apropiata năruire a operei sale, părăsea puterea[4], Italia

și Germania slobozeau un țipăt triumfător, țipăt ale cărei urmări le auzim în fiecare zi venind dinspre țările ocupate și chiar din zona liberă. Unul dintre cei mai veritabili stîlpi ai rezistenței europene în fața actualului învingător fusese doborît! Mai există oare încă oameni care să nu-și dea seama de aceasta? Ei vorbesc despre el cu regrete, dar și cu ironie, căci trebuie să rămînă fideli programului și erorilor lor!

Titulescu credea, ca și Machiavel, că „cel mai mare bine ce se poate înfăptui și cel mai plăcut lui dumnezeu este acela ce se face Patriei sale". El urmărea pretutindeni interesele acestei Patrii. Se temea de schimbările politicii nestatornice impuse de regele Carol. Spunea adesea: „Îmi plac nuanțele, dar numai ale aceleeași culori. Să întorci spatele Germaniei, e-o nebunie! Pentru că în același timp ar trebui să-l întorci și Angliei; după cum tot nebunie e să nu vezi dincotro bate vîntul" [...]

În ceea ce ne privea pe noi, ne-a dat severe avertismente și pronosticuri referitoare la securitatea noastră...

Bine clădite, ideile sale au displăcut multora, cu toate că printre delegații Angliei el a aflat prieteni care l-au aprobat în tăcere. Dar în practică politica Marii Britanii nu era dispusă să le pună în acțiune. Trăiam într-o epocă juruită unei liniștiri universale! [...]

A fost alungat cu lovituri de bîtă, pentru că sub spinii și trandafirii Genevei el descoperise... pericolul german: Germania sporindu-și cu fiece zi, înăuntru și în afară, uimitoarea influență ce-i va permite să ia și să doboare totul, înălțîndu-se atît de puternic... Din acest punct de vedere, nimeni nu poate tăgădui admirația sa pentru Germania. Titulescu o văzuse la lucru timp de 18 ani; acestei opere îi descoperise scopurile și îi urmărise dinainte contururile. Se poate spune despre el că a fost un Cristofor Columb al ordinei politice a unui nou continent. Planul Germaniei, plan pe care-l ascundeau la în-

ceput fluctuațiile interioare, dar care, chiar pe parcursul încercărilor de asigurare ale lui Stresemann[5] et C-ie, desena promotoriile și golfurile întregii sale geografii, în sfîrșit, atacul și apărarea pe care Germania nu pregeta nici un moment să le aibă în vedere.

Titulescu auzea de departe răsunînd un glas și, mereu neliniștit, între sunetele de alarmă ce trebuiau să trezească grabnic întreaga Europă, nu deslușea pe acela al pămîntului natal. [...]

Lui Laval[6], pentru care pînă la moarte părea să nutrească simpatie, îi reproșa de a nu-și fi dat demisia în timpul discuțiilor asupra sancțiunilor de la Geneva. „De ce să semnezi, spunea, o rezoluție pe care o detești? Chiar o amenințare cu demisia era de-ajuns să descurce o situație și s-o echilibreze". La Geneva, în timpul celebrei ședințe de sancționare a Italiei[7], era invidios pe ministrul britanic că putea da glas hotărîrilor de neclintit ale țării sale. Titulescu iubea Italia și întrevedea drama care avea să devoreze viitorul ei. [...] Iată de ce, în acele zile din 1936 în Italia se jubila: „Oribilul Titulescu a fost, în sfîrșit, dat afară de regele lui și de întreaga națiune". Se trecea însă sub tăcere amănuntul că cu trei săptămîni înainte, aflat în litigiu cu președintele consiliului de miniștri — Tătărescu, ce abia scăpase printr-o întîmplare de revolverul Gărzii de Fier —, Titulescu își înaintase demisia suveranului. Dar el flutura adesea această demisie. Procedînd astfel, respecta un principiu.

Titulescu vedea Germania stăpînită de o idee fixă: revizuirea Tratatului de la Versailles [...]

Simptomele prevestitoare de revanșă pe care în numele său și al aliaților ei Germania o pregătea, Titulescu le înregistra foarte atent. El se străduia să desfunde urechile Marei Britanii, abil înfundate cu vată prin grija foștilor ei inamici. Susceptibil de același ostracism ce urmărea pe Eden și pe Churchill, prin excelenta propagandă germană el se vedea trecut în rîndul revoluționa-

rilor în sensul vechi și pejorativ al acestui cuvînt care, în prezent, în Franța și chiar în România este la loc de cinste. El vedea mai devreme cum se producea fărîmițarea conștiinței unora și regretele altora, formînd astfel în sînul națiunilor focare canceroase care, dezvoltîndu-se, aveau să atace și să distrugă întregul organism: acțiunea Habsburg, admisă și încurajată pentru că era destinată să ridice tot catolicismul împotriva lui Beneș[8] și a politicii sale; acțiunea de mai tîrziu din România, prin Garda de Fier care, tinzînd să slăbească monarhia, administrația de stat și armata, răscolind instituțiile și biserica, urma să împiedice orice unitate defavorabilă Germaniei. Stimulînd la unii cele mai nobile, cele mai naturale sentimente umane, iar la alții pe cele mai rele, aceste dorinți diferite duceau în chip ciudat la o sinteză: crearea dizolvantului în care trebuiau să dispară patriile. Titulescu semnalase cu mult timp înainte manevra care dădea de la Berlin lovituri de tîrnăcop Versailles-ului. Zadarnică vigilență, zadarnică truda de a-și cerne profețiile prin sita unei logici impecabile...

„— Vă înșelați, i se replica, Germania nu se străduiește decît să se dezvolte pe plan intern".

„— Da, de-ar fi așa, dar după aceea ce se va întîmpla?"

„— Ei bine, o să se preocupe să-și extindă comerțul, să-și dezvolte industria..."

„— Industria de război..."

„— Ah, încetați! Insistențele dumneavoastră ajung la manie..."

Ei se grăbeau să-l îndepărteze de subiectele sale preferate. Beck[9] și atîția alții, funești și nenorociți, aflau în el observatorul rece care le detesta metodele.

Din 1933, de cînd îl ascultasem vorbind în public, Hitler mi s-a părut capabil să cucerească multe victorii. Opinia mea de femeie nu emitea vreo pretenție, totuși

Titulescu a rămas foarte frapat de ea. M-a chestionat insistent asupra impresiilor mele.

— Ce gîndești despre destinul acestui om?

— Pe mine nu mă preocupă decît maniera sa de a acționa: este strictă, exactă, maleabilă tuturor posibilităților, dar acoperită ad-hoc de un misticism aiuritor, acel misticism de care protestanții sînt frustrați în religia lor și care face din ei prada oarbă a acestui gen inspirat. Protestantismul l-a privat pe dumnezeu de orice poezie venită din Vechiul Testament și Evanghelii. Așa că acolo unde ei află această poezie a sufletelor o adoptă și o adoră cu nesaț.

— Acesta este misticismul hitlerist care susține un edificiu dotat cu cea mai perfectă arhitectură, a reflectat Titulescu.

— Ah, poeții, a observat el, mai apoi, nu se ocupă decît de poezie, pictorii nu rețin dintr-un peisaj decît liniile și culorile, iar în cel mai mic cătun arhitecții observă forma caselor; oratorul care se informează de mijloacele unui posibil adversar se întreabă: este convingător? Și acum tu vrei să-mi dovedești că Hitler se pregătește să stăpînească lumea cu arma poeziei! . . .

Această manieră de a vedea lucrurile nu era a mea și apoi acest titlu de poet pe care el mi-l acorda cu atîta plăcere îl înarma împotriva propriilor mele impresii.

— Napoleon ar fi de părerea mea, i-am răspuns.

Pentru el imaginația era „regina universului".

— Vrei să pretinzi că Hitler nu este un imaginativ, un Nietzsche în toate mințile?

În pofida tăgăduielilor sale, cînd m-a reîntîlnit în același an 1933 m-a interogat cu înfrigurare:

— L-ai ascultat pe Hitler?

— Bineînțeles. În Germania, nu departe de frontiera belgiană.

— Și-ți menții diagnosticul?

— Da. Germania este bolnavă de poezia lui Hitler, care reprezintă ceva confuz, monoton, de nedorit, ca vuietul vîntului și revărsarea mării. În afara veșnicului slogan care se rostogolește cu bubuit de trăznet, cuvintele ce sloboadă în spațiu se răspîndesc, sau, mai degrabă, devin o forță motrice, un element, ceva tulburător și însuflețitor, ca oxigenul bunăoară...

De data asta, Titulescu nu s-a mai arătat revoltat. Hitler pășise în prima etapă a măririi sale. Titulescu îl prefera în locul lui pe Mussolini, acuzîndu-l pe celălalt de plagierea inventatorului fascismului din care au țîșnit naziștii. „În definitiv, dincolo de etichetă, toate dictaturile se înrudesc și se aseamănă", a conchis el.

Neliniștea lui Titulescu izvora din admirația pe care o avea pentru Germania. El lăuda îndîrjirea unui popor hotărît să se redreseze cu orice chip, dar considera că mijlocul cultivat în secret — războiul — era rău ales. Or, după opinia sa, Germania nu trebuia cu nici un preț să-l folosească. Pentru că mai era și Rusia. El nu renunța la această idee. Era un cetățean al universului, care vedea mereu lîngă el, în picioare, un soldat necunoscut: umanitatea. Goethe spunea: „Geniul prin excelență este acela care asimilează totul, care știe totul, care-și însușește totul, fără a prejudicia caracterul său nativ". Caracterul nativ al lui Titulescu rezida întreg din această milă pentru ființa umană și din această dragoste mîndră pentru patria sa, care avea să-i înlănțuie viața la o trudă teribilă, iar sfîrșitul său la un supliciu a cărui intensitate adversarii săi vor înțelege-o abia mai tîrziu, la lumina catastrofelor de care omul de stat ar fi voit să-i cruțe. Dar cînd comedia s-a jucat chiar în fața sa, atunci faptul a devenit tragic. Titulescu ținea cu orice preț să creadă că, odată cu venirea regelui, ar putea păși în etapa în care, datorită înțelegerii ce i-ar acorda-o monarhul, ar reuși să se facă unanim înțeles. Dar el uita exact un fapt: comedia ce se juca putea să sfîrșească în

marea tragedie aţîţată în jurul portofoliilor, de unde vin toate dramele care duc la nimicirea pămîntului şi a naţiunilor.

Succesele sale, felul în care silueta lui se profila în lumina victoriilor de mîine au aţîţat împotrivă-i această hienă mai rea decît toate şi care se cheamă: ura politică. E o ură a geloziei, o ură a savantului împotriva confratelui mai norocos decît el în descoperiri şi o ură a poporului împotriva celui ce-i ia pîinea de la gură. Ura politică-i un păcat cardinal care se răzbună pentru faptul de a nu fi fost trecut printre viciile care pot anula orice judecată — iată ce-i ura politică! [...]

În jurul lui Titulescu apărură de îndată legende. Regele Carol, este adevărat, a cedat cu greu datoriei de a-l numi printre consilierii săi, dar odată faptul împlinit îl consulta cu încredere şi interes. Însă virusul era deja în venele conducătorilor de la noi. Germania inaugurase deja sistemul său de sechestru economic în toate ţările, însufleţind, este adevărat, munca pe plan intern, îndrumînd industria în formare, instituind împreună cu românii, drept portdrapel, super-consilii de administraţie. [...]

În acest timp, la Geneva se punea la cale maşinaţiunea. Miopia popoarelor făcea ravagii, sau, mai degrabă, cea a reprezentanţilor lor, care nu voiau cu nici un preţ să-şi dea seama de situaţia care ducea spre marele măcel. Să le atragi atenţia asupra acestui lucru însemna să-i ofensezi. Singur Austen Chamberlain şi încă două-trei spirite clarvăzătoare ca el, mai tîrziu Anthony Eden, prea puţin dinamic însă pentru a se face ascultat de ai săi, începeau să vadă în depărtare încîlceala iţelor de intrigi pe care le descurcau mîini înarmate. [...]

Titulescu avea să fie învins tocmai la el acasă, în România. Politica sa — al cărei rezultat, cum vedea el, ar fi dus la îndepărtarea războiului, cu condiţia să fie urmată de Germania, Anglia şi Franţa şi ca ea să com-

porte o maximă prudență în privința Germaniei — jena mișcarea financiară, jocul uzinelor înnebunite de producția stimulată de Germania și de pe urma căreia beneficiau atîtea țări și, mai ales, atîția oameni politici. Încă o dată, acest aspect al lucrurilor bloca orice ieșire gîndirii unice a omului de stat, care se putea rezuma astfel:

„Supravegheați Germania! Nu-i lăsați nici în Europa, nici aiurea puterea absolută care să întroneze despotismul fascisto-nazist. Fiți numai ochi și urechi în ceea ce privește Rusia! Informați-vă, scrutați atent, fiți cu ochii în patru, protestați împotriva oricărei încercări de colaborare dublată de o tiranie ascunsă! Să fie întărită Mica Antantă, blocul balcanic, oferindu-i-se avantaje tot atît de numeroase ca și acelea propuse și preconizate de Germania, pentru ca acestea să poată fi anulate prin comparație. Desigur, Anglia și America erau în măsură să îndeplinească aceasta. Dar nemții dispuneau de geniul lor care îi plasase atît de sus în ceea ce privește influența internațională, menită să hrănească naționalismul lor pătimaș, pentru a nu fi știrbit, avea nevoie ca toate națiunile să fie în favoarea uneia singure. Optzeci de milioane de oameni nu erau suficiente pentru ridicarea unui imperiu în care planurile lui Alexandru Macedon și ale lui Napoleon se uneau cu procedeele unor Tamerlan, Gingis Han și ale altor autori ai piramidelor de cranii cu care schilodul Lenk se fălea plin de mîndrie că ar fi amețitoarea culme a frumuseții, comparabilă cu obrazul iubitei sale. Dar versurile dedicate acelui „grain de beauté“ au năruit însă renumele piramidei de cranii:

„J'aime mieux ma mie au gué,
J'aime mieux ma mie . . .“[10]

Glorie poeților și flecărelilor lor sublime! . . .

Cu toate că dincolo de granițe a fost foarte apreciat, în țara sa Titulescu n-a fost bine ascultat. Că semnalelor

sale de alarmă li s-a dat prea puțină atenție, aceasta era firesc, căci România trecea printr-o epocă de prosperitate, iar prin prezicerile lui în pragul viitorului el devenea marele obstacol în calea horei dezlănțuite. Totuși, talentul, buna-i credință, mîinile lui chiar au făcut să-și păstreze prieteni, iar în provinciile noastre recucerite se bucura nu numai de prestigiu, ci și de multă dragoste. [...] Pentru Transilvania și Bucovina Titulescu era grănicerul, paznicul de fier, veghea însăși, alerta în persoană. [...]

Înflorirea înșelătoare, avîntul ei de după război — iată capcana în care Europa avea să cadă din înalturi și atît de uluită încît aceasta i-a atenuat pentru moment durerea pricinuită de prăbușirea-i neașteptată.

Un Paris cuprins de amețeală și petrecere, Londra în splendoare, Bucureștiul plin de încîntare, Roma în triumf, expoziții, congrese, contactul realizat, în sfîrșit, între națiuni, schimburile de idei, de profesori, de studenți, un lux demn de anticul Bagdad, știința aprinzîndu-și pretutindeni luminile — iată cum a fost, aproape în totalitatea ei, această Europă dintre 1918 și 1938 (descompusă, după unii, perfectă după alții), căreia i-a luat locul acum o Europă de lacrimi, de lupte, de sînge și suspine.

Cum să te alarmeze, în asemenea condiții, amenințările agitate de cîțiva ambițioși și nemulțumiți? Dar Titulescu nu era nici un ambițios, nici un nemulțumit. De cîte ori nu l-am auzit chiar la Geneva murmurînd: „Mă tem de nenorocirile Germaniei. Germania este și nenorocită și formidabilă. Ar trebui să o împiedicăm să apuce pe drumul nefericirii, să nu pună în aplicare planul pe care-l pregătește". El urmărea acest plan pas cu pas, pe hartă, în gînd, în somn. Dar existau și momente cînd îl încercau gînduri liniștitoare: „Germania și lumea întreagă n-au să îngăduie totuși ascensiunea pe cer a unui astru distrugător". El spera ca popoarele și guvernele să înțeleagă în cele din urmă acest lucru. Litvinov[11] era,

în convingerile sale, unul dintre cei ce-l vor înțelege. Simplul fapt că acesta consimțise într-o discuție să-i promită în mod oficial semnătura Rusiei pe un tratat, recunoscînd suveranitatea românească asupra Basarabiei, i se păruse de minunat augur. Și se ivea posibilitatea de a angaja o discuție cu rușii, de a-i vedea adoptînd o poziție maleabilă față de noi.

Ce mai tărăboi s-a iscat în această chestiune! Un tărăboi îngrozitor. Se spunea că Titulescu vroia să vîndă România Rusiei [...] Abia abordată în vreo discuție, ideea lui Titulescu stîrnea rebeliune, devenea secure și cuțit agitate în mîinile germanilor, sau ba chiar și în acelea ale opiniei politice românești, aproape unanim cîștigată de partea acestora. Încredințată la început în mîinile unor inofensivi oameni politici, care păreau că nu ar acționa decît din precauție și pentru a fi pe placul partidelor respective, manevra germană, ce putea fi lesne demascată, se ascundea în spatele Gărzii de Fier, pe care Germania a gîndit-o, de la primele ei semne și planuri, îndreptată spre propriile sale interese. Agitînd inițial nobile aspirații, Garda de Fier s-a lepădat repede de ele și, susținută de vîntul ce bătea dinspre Berlin, ea a sfîrșit prin a-și afla unic reazem în nazism.

Astfel se realiza, în umbră, dorința acelui duo fantastic — Mussolini—Hitler — ca o primă întîlnire în Balcani a cuplului Izolda—Tristan, stînd nu pe o bancă a îndrăgostiților într-o noapte-nmiresmată, ci drăgălășindu-se în preajma sondelor de petrol, cărora perechea trebuia să le devină fericitul moștenitor.

Naționalistă, antisemită, părînd la început generoasă în concepțiile ei, Garda de Fier a devenit, încet-încet, strania anomalie care, în acea Românie recunoscută prin bunătatea sa naturală și blîndețea-i nativă, avea să înalțe altare cruzimii și injustiției. Această înstrăinare de obîrșiile sale, de destinul său, pe care neamul era obligat astfel să-l împlinească, avea să devină mai întîi destră-

mare, iar mai apoi nenorocire curată. Asupra lui Titulescu se vor îndrepta loviturile perfide ale organizației germane și în care se va putea recunoaște hotărîrea neînduplecată care hrănea deja pe autorul lui „Mein Kampf", de a ataca, într-o zi, Rusia. Hitler — faptul trebuie recunoscut — nu a tăgăduit și nu s-a abătut nici odată de la afirmațiile și declarațiile sale. Titulescu se arăta a fi obstacolul principal al politicii sale în Balcani și al planului său de anihilare a Poloniei și Cehoslovaciei, pe care le ura cu atît mai tare cu cît le știa în întregime creațiuni ale Tratatului de la Versailles. Hitler se dovedea un spirit înrobit principiilor și dorințelor sale, fără a le părăsi orizontul și a le neglija aplicarea măcar un ceas. Era un exemplu de voință dinainte calculată, grefată pe o psihologie pe care nimic nu va îndepărta-o vreodată de proiectele sale, urmărind totala lor împlinire.

Lipsindu-se de serviciile lui Titulescu, România a comis un act grav de ingratitudine și de neprevedere, în vreme ce regele său era rău sfătuit sau, mai exact, prins și el în rețeaua de aur a afacerilor. Sclav lor, condus de ele spre prăpastie, regele se va lăsa influențat de manevrele lui Mussolini spre a se debarasa în mod ingrat de Titulescu. În ceea ce-l privea pe Hitler, acesta, sfidînd orice povețe ale Europei, își vedea exact propriile interese. Or, Titulescu reușise să unească într-un mănunchi robust exact statele pe care Hitler dorea să le distrugă...

Titulescu se bucura de încrederea Rusiei și Turciei și putea, printr-un miracol al momentului — dar doar el singur putea asta — să arunce contribuția rusească în balanța micilor state tributare cu totul Turciei, care devenea apărătorul lor firesc, înclinat mai degrabă spre Rusia decît spre Germania.

Pentru a-și salva pozițiile sale în Africa, asupra cărora pluteau nori amenințători, Mussolini călca în picioare străvechea glorie a Italiei, încrederea ce i-o acordase Franța și Anglia, sentimentele de fraternitate latină pe

care era gata să le renege; dar, am mai spus-o, Mussolini n-a fost decît un rătăcit orbit de pulberea ridicată de taifunul Simun din Etiopia pînă-n Libia, în timp ce Hitler rămînea neclintit și rigid pe pozițiile sale. Caucazul îi oferă stînca lui Prometeu, dar lipsită de corul Oceanidelor și de orice divinitate. Caucazul teribilelor legende, Caucazul Medeei, care și-a îngropat acolo osemintele tatălui său, Caucazul în care, după ce Iason a cucerit *Lîna de Aur,* aducea eroului moartea copiilor săi! Hitler este, rînd pe rînd, Iason și Prometeu, el a cucerit *Lîna de Aur* pe seama evreilor, dar acest primitiv nu ar înțelege o iotă din aceste comparații mai curînd flatante, căci nu vom putea da stima noastră acelui om care, în aceste vremuri schimbătoare și de trădare, de servilism și compromis, a rămas omul cărții sale și al ferocității sale lăuntrice, închinată unui cult sîngeros, altarelor în care magi primitivi oferă drept sacrificiu măceluri și cărora șeful lor a știut dinainte să le hrănească pofta nemăsurată de devorare.

Toți îl vizau pe Titulescu, așadar. Titulescu trebuia să dispară. România a fost astfel văduvită de contribuția lui, ba chiar, vai!, de gîndirea lui. Evreii, cărora el nu le subestima nici defectele, nici utilitatea în afacerile internaționale, au plecat aiurea sau au fost asasinați, în timp ce el părăsea țara care se bucura de plecarea lui.

Acestui om, acuzat de a fi agent al bolșevismului, i se reproșau gusturi de plutocrat, creîndu-se în jurul său o legendă. Și cu toate că aceasta era mereu spulberată de realitate, ea renăștea în fiecare zi. Se spunea că la Geneva el ar fi locuit în apartamente somptuoase. Or, acestea se reduceau doar la patru camere, din care trei foarte mici, iar o alta — un salon modest, mobilat cu o canapea uzată și trei fotolii. Pe masă și pe o consolă — mormane de dosare pînă-n tavan. Micul salon, rezervat de atunci în fiecare an delegației române de pe lîngă Societatea Națiunilor, era minuscul, prost mobilat, avînd doar o

frumoasă vedere deasupra Rhonului. De altfel, ceea ce mă face să zîmbesc cu îngăduință este naivitatea, modul copilăresc în care uneori se comportă oamenii: același apartament care la București și oriunde, în România, era socotit un simbol al fastului întreținut de Titulescu în timpul misiunilor sale, atunci cînd succesorii săi l-au ocupat, în continuare, aceștia se plîngeau pe bună dreptate de micimea camerelor care evocau imaginea marelui predecesor. Ei nu-și permiteau să vorbească însă despre el decît cu prudență sau în șoaptă. La Paris, la hotelurile Ritz sau Chathan unde locuia, Titulescu ocupa apartamente mici, fără valet de casă, iar doamna Titulescu nu avea cameristă, ceea ce era o simplicitate pe care le-am reproșat-o. Doamna Titulescu, tînără, frumoasă, îndemînatică, făcea singură totul, ceea ce mi se părea inadmisibil; ca și modestul ei soț care, în general, era reținut de îndatoririle sale, soția harnică și mulțumită făcea cu bucurie toate treburile.

Recepțiile, deosebite fără îndoială, pe care el le oferea la Geneva, semănau întrutotul cu cele date de colegii noștri, dar dacă faima lor era mai mare aceasta se datora fanteziei lui Titulescu, care le adăuga cîteva surprize inedite, prin care rămîneau de neuitat.

Ambasadele noastre de la Paris, de la Varșovia și de la Londra, bucurîndu-se de aprobarea și admirația unanimă, întreținеau un fast aparte din ordinul guvernelor care pe Titulescu îl învinuiseră de exces și lăsaseră să circule în jurul lui legende ca cele amintite mai înainte. Acestea emanau de la guvern care, într-o orbire totală, purta în fiecare dintre actele sale pecetea ascunsă a Germaniei, amprentă de neșters ca aceea pe care fierul roșu o imprimă în carnea ocnașilor.

Titulescu, deci, trebuia să piară. El a pierit, spre bucuria declarată public de Italia de atunci, care nu se îndoia — mai mult chiar decît Titulescu însuși — că era dinainte o învinsă. Oamenii dispar, ideile lor rămîn. Dar

să nu pregetăm să vorbim despre ceea ce el a creat, vreau să zic despre ceea ce rămîne, adică povestea cu tîlc Titulescu, prestigiul Titulescu...

El a vrut să împiedice Germania să ne distrugă. Germania va ști-o, dacă nu o știe deja, că pentru ea și pentru întreaga Europă el voia să instaureze securitatea. Nefericitul rege plecat în exil[12], care suferă între cratere de vulcani stinși ca și destinul său, se căiește acum de greșala pe care a fost împins să o facă, alungînd de lîngă sine una din singularele conștiințe care se agitau pe continentul nostru.

În clipa de față, pe care Titulescu a prevăzut-o, cînd nu mai dansăm pe un vulcan ci pe oseminte, este bine să privim puțin în urmă; este un moment în care națiunile își poartă încă paradoxurile și greșelile-n panaș, moment de înfumurare, dar și de căință, epocă confuză ca zborurile învălmășite ale corbilor și vulturilor deasupra mormanelor de cadavre: prin ceață nu poți să-i distingi pe unii de alții. [...]

Titulescu a fost mai mult decît un om de stat: el a fost un profet. În momentul în care scriu aceste rînduri, războiul devine fiară de neîmblînzit...

III

HUGO, PARNASUL ŞI CEI DIN JUR
TREI SALOANE

HUGO, PARNASUI ŞI CEI DIN JUR

În depărtările primei mele tinereţi, în nimbul acela în care adolescenţa a adunat tot ce i-a plăcut, văd chipuri, gesturi, mişcări, priviri şi, ca Ioana d'Arc (iertată-mi fie această îndrăzneală) aud glasuri. Îl aud pe Victor Hugo: vorbeşte foarte încet. Dimpotrivă, timbrul lui José-Maria de Hérédia e viguros, sună ca un metal rar. Îl aud, autoritar, pe Leconte de Lisle şi îl văd cum îşi aruncă pe umerii zgribuliţi un şal roşu de lînă, cu gestul cu care un Cezar îşi prinde în agrafă purpura. Da, îi văd: pe Victor Hugo — gigantul, pe Leconte de Lisle — orgoliosul, pe José Maria de Hérédia — cuceritorul. Aşa i-am întîlnit în prăvălirea unui secol ce se apropia încet de sfîrşit, cînd poeţii respirau aerul saturat de laurii din cununa gigantului.

Fără s-o mărturisească, mulţi sufereau din pricina prezenţei lui Victor Hugo, a vitalităţii acestui colos care nu consimţea să dispară. Cînd, la vîrsta de 14 ani, soseam la Paris pentru prima oară, i-am aflat pe toţi sub forţa lui magică, acea forţă plină de farmec, dar de care le era puţin teamă. I-am văzut aici pe Leconte de Lisle şi pe toţi ceilalţi parnasieni întîmpinîndu-l pe Victor Hugo cu curajul primejdiei, ba chiar şi înfruntîndu-l, dar plini de admiraţie şi dragoste, cu o îndrăzneală şi o smerenie asemeni acelora pe care le încerc azi cînd evoc numele nu mai puţin de temut al lui Paul Valéry. Poeţii erau la picioarele acelui Booz ce nu voia să adoarmă.

*„Le cedre ne voit pas une rose à sa base"**. Hugo nu vedea poeţii de la picioarele sale. De pe culmile ameţitoare, unde era aşezat, Hugo nu catadixea să zărească nici chiar vîrful Parnasului unde moştenitorii operei sale prodigioase tronau în plină glorie.

Ne aflam, deci, cu Hérédia şi Leconte de Lisle exact în momentul cînd poeţii încercau, dacă nu să scape de obsesia Victor Hugo, măcar să se adapteze situaţiei. Întregul spaţiu era invadat de gigant. Banville pătrundea aici în tactul unei tamburine ai cărei clopoţei vesteau bucuria. În colţul său, populat de măşti şi de inutile orgii, Verlaine îşi fredona cu nepăsare cîntecul.

Împotriva acestei mari vîlvătăi ce părea să nu poată fi stinsă, se urzea, dacă nu chiar un complot, cel puţin o mie de complicităţi din care ieşise şi formula parnasiană. Aceasta nu-şi dădea seama că în ceea ce avea mai puţin fragil era, pînă şi ea, o creatură a teribilului creator. Uraganul Victor Hugo se năpustea fără încetare asupra contemporanilor. El ocupa întreaga vitrină a imortalităţii şi minunatul minotaur devora duzine de tineri care i se prezentau. Laurii care, în vremea noastră, se aduc obligatoriu rămăşiţelor unui nobil dispărut, lui îi erau oferiţi fără încetare, pînă în ziua în care, precedînd eroul necunoscut, s-a dus sub bolta de piatră a Arcului de Triumf pentru a-şi celebra cununia cu gloria. Totuşi, poeţii aşteptau. Ce anume? Nimeni n-ar fi putut spune exact. În ceea ce mă priveşte, nu voi pretinde că ei aşteptau moartea lui Victor Hugo; priveau dincolo de el.

Leconte de Lisle[1], în simpatia sa faţă de mine, hotărî că trebuia să mă conducă într-o zi la Victor Hugo. Luă asupră-şi sarcina de a obţine aceasta, ceea ce, bineînţeles, nu era lucru uşor. Bătrînul era deja atins de boala ce avea să-l răpună cu încetul; nu mai voia să-i vadă pe oameni

---

* „Cedrul nu vede trandafirul crescut lîngă trunchiu-i".

de aproape, ci se mulțumea să-i privească din ungherul căminului său.

În sfîrșit, într-o dimineață, Leconte de Lisle mă anunță (cu tonul cu care Isus va fi spus răufăcătorului crucificat: „Azi chiar, tu vei fi cu mine în rai“);

— În seara asta vei merge cu mine la Victor Hugo.

Încă fetiță, copleșită de emoție pentru onoarea ce mi se acordase de a mă apropia de Poet, în seara aceea purtam prima oară un ceas de care eram la fel de preocupată ca de intrarea mea în salonul de pe avenue d'Aylau, unde nepoții lui Hugo mă întîmpinară la intrare. Gălăgioși, ei mă părăsiră apoi, pentru a mă lăsa să-i dau bineațe bunicului. Mama mea nu era mai puțin impresionată decît mine de acest eveniment care avea loc cu puțină vreme înainte de moartea autorului *Legendei Secolelor*. El părea că doarme. Cu oarecare dificultate, își îndreptă asupră-mi atenția rătăcită cine știe prin ce tainic tărîm din care reveni spre noi printr-o tresărire. Dar de îndată ce mă zări începu să zîmbească. Ca să-mi înțeleagă numele fu o întreagă poveste.

— Cum te cheamă?

— Elena Văcărescu.

— Elena... Nume frumos, predestinat... Dar n-am auzit bine celălalt nume; repetă-l, copilă dragă. Elena — mai șopti odată și murmură un vers pe care nu reușii să-l înțeleg. Cît privește numele Văcăresco, nu mai încercă să-l rostească, de parcă sta mai curînd să spună, ca și doamna Sarcey odată: „Văcărescu? Ce mai e și cu ăsta? Nu se poate chema Văcărescu!“

Mă apropiai de el mîndră de a fi în preajmă-i și de a purta la cingătoare întîia oară un cesuleț legat cu lănțișor de aur.

Apoi, Victor Hugo începu să-mi pună întrebări despre țara mea. Mai mult murmura. Vorbea cu voce joasă și aveam sentimentul că era departe de noi, în Olimp, cînd înțelesei că prin acest murmur el se întreba cu neliniște,

încercînd să prindă vocabule de multă vreme dispărute din gîndurile sale.

— Vii din țara lui Rosetti[2], copila mea?

— Era unchiul meu, îi răspunsei.

— Rosetti, bravul patriot român și Brătianu[3] pe care Michelet îl iubea atîta... România, știu, un stindard pe care în mijloc se află scris Roma, iar jur-împrejur mulțime de raze...

Surîdeam fericită și aprobai cu emoție. Și azi îmi spun că, poate, marele profet care era el — căci poeții sînt niște profeți — văzuse în acea zi, pentru țara mea care într-adevăr își trage numele ei de la Roma, născîndu-se departe gloria ce și-a cucerit-o în 1918.

În fundul salonului se întredeschideau uși și auzeam în treacăt nume într-o conversație ce se purta în șoaptă: Vacquerie, Mendès, Soulary; provinciali în trecere prin Paris, se foiau printre scaunele salonului cam strîmt, englezoaice venite cu un Baedeker în mînă ca să le ghideze în fantasticul labirint al geniului! I-aș fi dat pe toți în seama minotaurului, căci vînzoleala lor îl jena vizibil pe Victor Hugo. El începu să chestioneze fata în rochie roz, așezată pe un taburet în fața lui.

— Eu, spuse Victor Hugo, am cîntat în *Legenda Secolelor* un teribil boier român, un oarecare Vlad, poreclit și Țepeș.

— Vlad-Draculea, replică fetița în roz, dar el nu era un boier, ci un voievod.

Neînduplecat, superb în orgoliul și siguranța lui, Hugo strigă:

— Boier am spus, boier va rămînea. Și acel oraș, Tarvis, în care domnea acest diavol de Vlad sau acest Vlad al diavolului?

— Nu Tarvis, răspunse îndrăzneața copilă, ci Tîrgoviște.

— Tarvis, Tîrgoviște — tot una-i.

— Ba deloc, eu știu bine, căci locuim nu departe de Tîrgoviște.

Apoi, pentru a-i intra în voie, ea luă în palme augusta mînă cu vine șerpuitoare care scrisese atîtea minunății și o sărută.

Victor Hugo mă întrebă dacă prietenii săi, revoluționarii de la 1848, Brătianu și Rosetti, mai trăiau încă. Revoluționarii de la 1848! Revoluționarii acelei epoci nu sînt mai prejos decît cei din vremea noastră. Dar ei erau morți. Victor Hugo își aducea aminte de ei cu mîndrie. Apoi, deodată, la un semn al lui Leconte de Lisle, care intrase acolo ca un rege în cușca unui leu și care avea aerul să-mi spună: „Nu te teme, nu e rău, poți să-l mîngîi pe coamă!", Victor Hugo îmi ceru, tutuindu-mă:

— Se spune că îți rostești foarte bine versurile. Recită-mi deci unul din poemele tale.

Înspăimîntată, voind să alung de la mine un pericol mult mai grav decît oricare altul înfruntat pînă atunci, îi spusei:

— Dar... este un cîntec de război și (tutuindu-l la rîndu-mi) o să te înspăimînte.

— Nu, nu, răspunse Victor Hugo, n-o să-mi fie teamă. Și adăugă: O să-ți aduci aminte toată viața că într-o zi ai recitat în fața mea.

Lovită de-a dreptul în inimă, apucată de o sfîntă amețeală, copila care eram nu mai îndrăznea nici să respire.

— Nu, nu, vă conjur, sînteți atît de bun, nu vreau.

Dar Victor Hugo insista. El își îndreptă asupră-mi privirile de un albastru-șters, în care mai pîlpîiau încă mii de luminițe. Enervat de împotrivirea mea, Vacquerie[4] se apropie și-mi porunci scurt:

— Ai să reciți imediat!

Atunci, în mare grabă, dintr-o singură răsuflare, strigîndu-l aproape, debitai cîntecul meu războinic, în speranța că ritmurile-i sălbatice nu-i vor lăsa lui Victor Hugo curajul de a-l socoti rău făcut. Îndată ce sfîrșii poemul,

în timp ce Hugo îmi mîngîia bogatele cosițe negre, îi cerui simplu:

— Acum e rîndul tău să-mi spui versuri!

— Eu nu mai recit, zise el. De altfel, niciodată nu mi-am spus bine versurile. Ai face mai bine să te adresezi celui de colo!

La aceasta, Leconte de Lisle tresări din tot trupul. Începui să-l întreb pe Victor Hugo, nu asupra a ceea ce gîndea, nici despre ce urma să scrie, ci privind arta de a compune un sonet. Eu nu ajunsesem niciodată să compun un sonet reușit și credeam că Hugo putea, ca atîția care se aflau în jurul meu, la Paris, să-mi dea niște lecții.

— Vai, zise el, eu niciodată sau aproape niciodată n-am scris sonete. Sînt, în această privință, un ignorant. Un ignorant, crede-mă.

— Tu, care scrii versuri zi de zi? Totuși tu ai deprins foarte bine meșteșugul și de aceea aș vrea să profit de această întrevedere ca să învăț de la tine unul din secretele poeziei, mai ales unul din secretele muzicii tale!

Victor Hugo își lăsă capul în piept. Obosise ascultîndu-mă, încercînd încă să-mi mai zîmbească. Îmi puse pe umăr mîna lui zbîrcită care așternuse atîtea pagini minunate și își înclină fruntea. Leconte de Lisle îmi făcu semn că trebuia să ne retragem.

Înainte de a pleca, doamna Lockroy îl rugă să se ridice pentru a semna portretul pe care mama mea îl adusese. Cînd îl văzui îndreptîndu-se greoi spre biroul său, mi se păru a fi asemenea unui ziditor atotputernic. Îmi aduc aminte, de altfel, cu cîtă încîntare Rodin[5] a primit mai tîrziu această remarcă. „Un ziditor, zicea, unul dublat de un arhitect. Cît de perfecte sînt bolțile gîndirii sale, cu deschiderile și arcadele sale prin care a slobozit suflul verbului său răsunător!“

Și în timp ce grăia astfel, Rodin modela cu degetele, făcînd-o să țîșnească din lut în fața mea, imensa frunte a autorului *Mizerabililor*.

Am mai revăzut pe Victor Hugo încă o dată. La cîteva zile după acea primă vizită, prin cine știe ce întîmplare fericită, el găsise pe masa de lucru cartea de vizită a mamei mele și numele de Văcărescu, pe care prima oară îl respinsese, i s-a părut interesant, găsindu-l că sună frumos. A întrebat:

— Nu s-ar putea să mai revină fetița aceea care rostea versuri teribile?

Și astfel soarta a făcut ca eu să pot apărea iarăși în preajma lui Victor Hugo. Cu toate astea, în seara aceea cînd l-am revăzut, aproape că nu mi-a vorbit deloc; el rătăcea, cred, departe în nemurire[6] și cum se văieta că îi era tare frig, Catulle Mendès care, dimpreună cu atîția alți poeți, adăsta în preajmă-i, s-a ridicat să-l ajute să treacă în camera sa. I-am văzut îndepărtîndu-se amîndoi — aripa geniului romantic întinsă o clipă peste culmea acestui Parnas pe care-l reprezenta Catulle Mendès[7].

*

Toată lumea știe că José-Maria de Hérédia[8] nu ținea un salon, ci un fel de cabinet poetic. În fiecare sîmbătă el primea, la locuința sa din strada Balzac, poeți de tot felul, al căror semizeu era el. Înzestrat cu o statură puternică, ochi severi și sprîncene îngrijite, ținuta sa împunătoare era mai mult a unui nobil castilian decît a unui creol domol.

Soția și fiicele sale, zîmbitoare și gentile, primeau pe vizitatori. Cînd era vorba de un scriitor, ele îi arătau ușa camerei în care, mereu în picioare, scandînd fraze, Hérédia se explica, mai bine zis își explica arta. Întinzînd mîna fiecărui nou venit, el vorbea amestecînd amintiri, teorii, impresii asupra artei cu o elocință sobră și sonoră. Imaginația și memoria sa se întîlneau în aceeași vibrație. Un incident banal, povestit de el, se transforma în epopee, o miniatură în frescă [...]. El trecea în revistă evenimentele zilei, dîndu-le strălucire cu glasul său răsunător. Vo-

cea-i dubla valoarea muzicală a silabelor și obrazu-i pal se colora cînd pronunța un adjectiv căruia îi atribuia o importanță specială. Verbul lui Hérédia dădea măreție la tot ceea ce învăluiau caldele sale cadențe. Obiectele, oamenii, gesturile căpătau, prin cuvintele sale, o grandoare ieșită din comun. Căci acest poet aparte era un imaginativ al sonurilor, al foneticii, unul dintre aceia pentru care limba franceză poseda resurse uluitoare, de răsunătoare tonalități, la care trebuia să meditezi în fiece clipă pentru a le dezvălui, prin îmbinare, valoarea exactă. Somptuozitatea era la el ceva natural, ca razele care însoțesc pe cer aurorele și apusurile. Simplu în gusturile sale, el își scria, sau mai curînd își turna versurile sonetelor și admirabilele rime terține la o masă obișnuită în camera sa de pe strada Balzac, cu vederea spre un zid pe care nu-l pot privi nici o dată fără emoție. Pe zidul acela gol și cenușiu, acest mare imaginativ făcea să apară, în fresce sclipitoare, galera Cleopatrei, pe Perseu și Andromeda, sau poate pe aceea numită de Joachim du Bellay „sa douceur angevine", dar pe care el o chema „douceur angeline".

„Sur la corde vibrante erre l'âme divine
Et l'angoisse d'amour étreint son coeur troublé"[9]

Școala parnasiană și rigorile ei îi stăteau la inimă în chip deosebit lui José-Maria de Hérédia. El nu răbda să se facă cea mai mică aluzie defavorabilă la adresa Parnasului.

Într-o zi, pe cînd mă aflam la el, am asistat la o veritabilă scenă de furie, una din acele scene de violență care ofereau întreaga măsură a temperamentului său, cînd calculat, cînd rebel. Într-adevăr, un tînăr, un poet necopt, crezînd că folosește o imagine amuzantă și-a permis să-i spună:

— Sonetele d-voastră, Maestre, vor fi stela de aur de care se va izbi carul Parnasului la ultima lui cursă.

Atunci José-Maria de Hérédia i-a grăit:

— Întoarce-te la plugul tău, tinere, și să nu-ți mai permiți să-mi vorbești mie de car și cursă!

Într-o zi m-am făcut eu însămi destul de vinovată față de el cînd i-am spus:

— După propria dv. mărturisire, dragă prietene, Pegasul nu urcă pe culmea Parnasului decît să doarmă. Dv. înșivă ați spus:

„Le Parnasse où le soir, las d'un vol immortel...“[10]. Deci, Pegasul nu urcă pe Parnas decît pentru a dormi acolo pînă-n zori!

Mult timp, José-Maria de Hérédia nu mi-a iertat această glumă răutăcioasă, din pricina căreia am încercat o vie remușcare. Dar el mă îndrăgise datorită țării mele îndepărtate, ce i se părea soră cu a lui, țara mea cu văzduhul luminos ca silabele numelui ei pe care el se amuza pronunțîndu-l în timpul reuniunilor de sîmbăta, cînd la el acasă avea loc o adunare a poeților.

Poezia era marea, singura, minunata preocupare a vieții sale. De altceva nu vorbea, nici nu se ocupa de altceva. Vorbea de ea cu atîta autoritate, siguranță și măiestrie, că acolo primeai adevărate lecții de poetică. Avea o voce încîntătoare. Își spunea frumos sonetele. Sonetele acelea poleite de fanarele galioanelor ce au condus conchistadorii către noi stele, zmălțuite de vegetația colorată a tropicelor unde între negri și trestii de zahăr se născuse cîntărețul de vaste sonorități al *Trofeelor*...

Odată ne aflăm la noi în salon. Era prin iunie și zgomotul roților pe stradă pătrundea prin ferestrele deschise, amestecîndu-se cu acordurile pianului și ale viorii. Tragedianul De Max,[11] tînăr și necunoscut pe atunci, venise numai pentru o jumătate de oră așa îi spusese mamei sale. Hérédia rugă vioristul să cînte melodii românești pe care De Max le acompania cu o voce puțin falsă. Poetul îi ceru atunci să spună versuri, dar tragedianul, orgolios și încurcat, se sfii să o facă. Cîțiva ani mai tîrziu, autorul *Trofeelor*, ascultînd pe acest artist recitînd versuri, mi-a

spus că felul său propriu de a pune în valoare emistihul modificase concepția sa asupra versului. „De Max lungește și scurtează versul — îmi spunea el — cum vîntul înalță valurile; smulgîndu-le murmure felurite, el ajunge la acel tot care este armonia însăși...“

L-am văzut pentru ultima oră pe Hérédia la Biblioteca Arsenal, unde-l căutasem în mai multe rînduri. Mi s-a părut palid și trist; surditatea tot mai pronunțată îl exaspera; mi-a mărturisit-o și tristețea din ochii lui m-a îndurerat. Plecînd în România a doua zi, acasă am aflat de moartea acestei admirabile ființe, căreia îi datorez atîta și față de care recunoștința mea rămîne pururi fierbinte...

*

José-Maria de Hérédia a fost cel care m-a introdus la Leconte de Lisle. În acea vreme eu îmi făceam studiile și nu puteam să gust plăcerea de a ieși în lume ca o adevărată domnișoară. Eram foarte tînără cînd am apărut la una din sîmbetele sale literare. Însoțit de canișul său negru, Leconte de Lisle deschidea, el însuși, ușa vizitatorilor și am fost foarte mirată să văd pe acest olimpian făcînd un asemenea serviciu. Trecînd printr-o anticameră strîmtă, o sufragerie în care patru persoane abia de aveau loc, se pătrundea într-un salon simplu, în care doar o frumoasă sculptură antică de marmură, tronînd pe șemineu, strălucea prin imaculata-i armonie.

M-a privit în treacăt. M-am așezat aproape de el, fascinată de teribilu-i monoclu, în spatele căruia ochiul scăpărător împrăștia mii de scîntei. Căci, reluîndu-și locul în fotoliul său de catifea albastră, care îi servea de tron, el devenea, într-adevăr, foarte de temut. Perfecta și luminoasa frumusețe a trăsăturilor chipului său iradia ca bustul de marmură din salon, lîngă care el avea grijă să se așeze întotdeauna. Avea o mînă frumoasă. Finețea uimitoare a încheieturii trăda originea sa creolă. Purta

părul lung și în felul său de a vorbi era ceva despotic și absolut, care amintea de un suveran asiatic sau de un faraon. Cu o lovitură de sceptru, mai bine zis cu o replică mușcătoare, dobora pe imprudentul care și-ar fi permis să-l contrazică. Primindu-ne cu o perfectă curtoazie, mulțumindu-ne că am dorit să-l cunoaștem, ne neglija totuși în conversație. Am picat la el în timpul unui discurs amenințător, îndreptat împotriva nu știu cui. Leconte de Lisle perora.

— N-am ce căuta aici — zicea el — vorbiți de operetă.

El evocà magistral pe *Frumoasa Elena*, pe *Barbă-albastră* și fredonà, bineînțeles fals, ca cea mai mare parte a poeților. Leconte de Lisle adăogă că opereta, fiind singura artă care hrănește omul, ar trebui, datorită acestui fapt, să fie încurajată de academii și de legi. Această frază de ultimă concluzie înota în amărăciune. Dar curînd poetul se însenină din nou. În jurul său, ca și pe lîngă Victor Hugo, dar cu mai multă familiaritate și dezinvoltură, se aflau poeți deja cunoscuți: Haraucourt, Pierre de Nolhac, Charles de Pomairols[12] și Anatole France[13], cu care mai tîrziu s-a învrăjbit așa de tare că au trebuit să se bată în duel. De altfel, duelul începea să se anunțe încă din seara aceea cu o gîlceavă stîrnită de povestea lui Orfeu, A. France susținînd că Orfeu n-a fost ucis de bacante, la care Leconte de Lisle a replicat cu tărie:

— Ce știi dumneata, prietene! Îți spun eu că e exact contrariul.

Și foarte neliniștit, dorind ca cineva să-i vină în ajutor, presupunînd fără îndoială că alături de el se află un poet și nu o copilă intimidată, deși în fond destul de îndrăzneață — se întoarse dintr-o dată spre mine, care pînă atunci nu avusesem curajul să ridic capul, aiurită de vehementul schimb de cuvinte:

— Dumneata ce părere ai în această problemă?

Ce gîndeam eu despre asta?! Luată pe nepregătite pentru a da un răspuns, tremurînd, îndrăznii totuși să

lansez o idee. Îi expusei o faimoasă teorie a mea (în care am crezut întotdeauna) cît privește muzica, potrivit căreia pretindeam că dintre toate artele, muzica este cea care poate declanșa la cel mai înalt grad pasiunile; că țările care au dat pe cei mai mari muzicieni sînt cele mai de temut, ele aflîndu-se cel mai aproape de natura primară și fiind mai puțin susceptibile de alte rafinamente; în sfîrșit, că Orfeu, abuzînd poate de instrumentul său, prin cîntecele sale atît de frumoase, va fi adus bacantele, deja puțin amețite, într-o asemenea stare de tulburare încît într-un acces de demență, ele uciseseră pe cîntăreț. Vorbeam fără să mai țin socoteala și văzînd că nu eram luată în rîs, continuai:

— De obicei se socotește că muzica potolește moravurile; dimpotrivă, ea excită, răscolește toate forțele ascunse în inima omului ...

Asta și voise Leconte de Lisle. El se întoarse răzbunător spre Anatole France și-i zise:

— Vezi, ea a asistat la scena asta! Căci vine de acolo, dintr-o țară care nu-i departe de țărmurile pe care a pierit Orfeu; deci trebuie să fie mai bine informată decît dumneata!

Mai tîrziu, vindecată de temeri, mergeam în fiecare sîmbătă seara la Leconte de Lisle. Aceste seri erau pentru mine adevărate oaze în deșertul studiilor în care rătăceam pe atunci. Nu lipseam de la nici o reuniune. Cînd din cine știe ce cauză vreodată nu puteam să mergem acolo, printr-un bilet, cu scrisul său ordonat ca o broderie, Leconte de Lisle ne cerea să-i spunem motivul absenței.

La aceste seri îl vedeam venind cu pași mărunți, cu aerul liniștit și șiret, pe Ernest Renan[14]. Era deja bătrîn, dar nu și obosit, neobișnuit de vesel, cu unele curiozități copilărești. Mă chestiona mereu asupra legendelor românești și vechilor obiceiuri de la noi. Povestindu-i odată din întîmplare despre tulburarea teribilă produsă într-un sat de la noi cînd, dînd pe hainele cîtorva tinere țărănci

cu parfum de Cipru, s-au strîns în jurul lor toţi tinerii şi la horă numai pe ele le-au jucat, Renan, foarte mişcat şi numai zîmbet, strigă spre Leconte de Lisle:

— Iată originea filtrurilor şi a puterii lor misterioase ce li se atribuie! Prima vrajă trebuie să fi fost un frumos parfum...

Leconte de Lisle şi Renan se ciondăneau ca nişte şcolari. Renan agitîndu-şi, ca nişte ghiare, mîinile mici şi grăsuţe, celălalt — ţeapăn, dar teribil cu privirea şi vorba. De altfel, mereu insinuant şi bun, Renan se impunea în faţa poetului. El se distra pe seama ieşirilor violente ale lui Leconte de Lisle.

— Are furii de negru, grăia el cu maliţie, în timp ce în spatele monoclului privirile lui Leconte de Lisle aprinse de răzbunare jucau bambula...

Într-o seară am văzut cum din aceste priviri ţîşneau flăcări incendiare cînd i-am mărturisit că reuşisem să-l pot vedea pe Verlaine pe stradă, înconjurat de o adevărată horă strălucitoare de chipuri groteşti. Şi am mai adăugat că pentru a mai avea prilejul să-l întîlnesc, am convins-o pe guvernanta mea englezoaică să mă conducă de aci încolo spre Sorbona pe strada Monsieur-le-Prince.

— Englezoaica dumitale este o focă, un rechin!

Şi asupra insularei se năpustiră deodată toate insultele marine cu putinţă. Renan îl calmă, ridicînd mîna sa catifelată, într-un gest de binecuvîntare.

La sîmbetele literare ale lui Leconte de Lisle am întîlnit şi pe soţii Berthelot. Marcelin Berthelot[15] şi soţia sa erau nedespărţiţi. Privirile lor păreau a spune că nici o dată nu trebuie să se despartă. Veneau însoţiţi de cei doi fii ai lor, cel mare dragul Daniel Berthelot, celălalt, viitorul ambasador al Franţei, Philippe, era de pe atunci tare năstrupnic. Ştiind prea bine că Leconte de Lisle uita propriile versuri de îndată ce le aşternea pe hîrtie, într-o seară, pe cînd poetul îmi da ghes să recit din versurile

mele, Philippe Berthelot se strecură lîngă mine și-mi întinse un petic de hîrtie, șoptindu-mi:

— Recită-i aceste strofe din *l'Apollonide!* Habar n-o are albă.

Consimții la această faptă răutăcioasă și începui să citesc cu un aer degajat:

„De ses ceintures longtemps closes,
L'Aurore laissait choir des roses
Aus cieux étincelents et frais.
Le vent chantait sur la colline.
Les lys que la rosée incline
Emplissaient d'une odeur divine
L'air léger que je respirais.
J' allais frôlant les herbes douces,
Eveillant l'oiseau dans les mousses
Avec mes rires ingénus.
L'hyacinthe et la violette
Tressées en fines bandelettes
Enlacaient mes pieds blancs et nus . . .“[16]

— Iată niște versuri magnifice! strigă Leconte de Lisle.

Și, părăsindu-și locul, veni la mine, îmi luă mîinile în ale sale, zicîndu-mi:

— Să fii autorul acestor strofe limpezi, ce glorie pentru tine, copila mea! Te rog mai spune-le odată!

Philippe Berthelot își păstra aerul serios, dar eu abia de mai eram în stare să mă stăpînesc. Unii dintre invitații de față își dădură seama de ceea ce pusesem la cale. Văzînd figurile stînjenite ale invitaților săi, Leconte de Lisle își mai pierdu din entuziasm.

— Nu cumva — zise el — vreți să spuneți că aceste strofe nu sînt dintre cele mai bune? Ba eu cred dimpotrivă. Sînt de-a dreptul încîntat.

Chestiunea devenea serioasă. Începurăm să ne dăm seama că Leconte de Lisle cu greu ne-ar putea ierta. Nu-mi mai amintesc care dintre poeţii prezenţi dădu în vileag imprudentul nostru şiretlic. Berthelot-tatăl îşi dojenea fiul, asupra căruia, de altfel, planară imediat bănuielile. La rîndul ei, mama mă mustra supărată. Leconte de Lisle dădea împresia că se distrează enorm pe seama acestei întîmplări, dar în realitate rîdea mînzeşte şi monoclul ascundea o privire vindicativă. A doua zi mi-a trimis un exemplar din *l'Apollonide* cu o dedicaţie dintre cele mai flatante. Trebuie să mărturisesc că n-o meritam de fel.

Gazdă încîntătoare, prieten adevărat, generos pe ascuns faţă de tinerii poeţi care-l solicitau să-i sprijine pentru o bursă, Leconte de Lisle avea pentru arta sa, aşa cum el o concepea, un respect de pontif care umblă cu sfintele potire. Nu se străduia să placă, nici să capteze imaginaţiile. Dar înţelegea să ajungă la acestea prin mijloace pe care le socotea singurele demne de măreţia care înseamnă rostul poetului pe pămînt. Publicul nu-l căuta niciodată, după cum nici el nu ieşea niciodată în public. Învăluit în mîndria lui, precum un vulcan în zăpezile sale, el rămînea fidel regulilor pe care şi le impusese.

„Baudelaire avea aerul unui popă maliţios“ — ni se mărturisea Leconte de Lisle cînd venea vorba de Baudelaire. „Iar dv. al unui călugăr răutăcios“, i s-ar fi putut răspunde. Căci cu toată figura sa frumoasă şi alura de potentat, îmbătrînind Leconte de Lisle căpătase nu ştiu ce aer eclesiastic şi în aforismele sale sălăşuia intransigenţa unei religii furioase. . . .

Între această fire mînioasă şi aparenta blîndeţe a lui Anatole France, fatal trebuia să se întîmple o ciocnire care să ducă la sucombarea prieteniei dintre ei, bazată mai mult pe curiozitate decît pe simpatie.

Anatole France îl uimea pe poet. „El are nuanţe fine, dedesubturi ale spiritului care mă încîntă foarte — zicea

autorul *Poemelor barbare*. Pe el omul nu-l interesează decît în măsura în care este înșelat sau în care el înșeală. Reținînd eroarea omului, el le răscolește pe ale sale, așa cum limpezimea stilului său e o alinare față de ceea ce emană dinspre strada Roma . . .“[17]

Dacă adesea aforismul lui Leconte de Lisle pomenea de Roma, asta confirma faptul că furia sa împotriva lui Mallarmé nu-l părăsea niciodată, ca și admirația lui pentru tragicii greci . . . Ca să fie cu totul mulțumit, ar fi voit ca un miracol să dea posibilitatea dragilor săi tragici să renege pe France. Dar Leconte de Lisle se vedea însă silit să recunoască faptul că France înțelegea pe greci, iar alături de ei pe latini.

Verlaine nu-l neliniștea, era doar un *„trecător“*. Dar în Mallarmé el descoperea acel *maître* al unei școli în germene. O amenințare vuia în depărtări de care el singur, pe atunci, își dădea seama. „Parnasul — timpul lui a trecut“ murmura el. Și, în fond, cum era scîrbit de atîția parnasieni, Mallarmé îi apărea cîteodată cu înfățișarea unui călău binefăcător [. . .]

Vreme de cîțiva ani nu l-am mai revăzut pe Leconte de Lisle și ultima dată cînd am fost la el, în timpul uneia din fugarele noastre vizite la Paris, era prin decembrie, cu cîteva luni înainte de moartea sa. Salonașul era închis. Mai întunecoasă ca oricînd, anticamera era ca o ghețărie. Vîntul de afară, ce tăia răsuflarea, ajungea pînă în biroul lui strîmt, ticsit de cărți și mobilat cu o masă de lemn alb și un singur scaun, unde ne primi poetul. În spatele lui, o biată sobă cu cărbune fornăia în zadar. Leconte de Lisle avea mîinile reci și respirația-i aburea aerul. În fața sa se afla o pagină acoperită cu un scris impecabil și fără nici o ștersătură.

— Este copia unei copii a altei copii — spuse el cu aerul său autoritar, în care fiecare cuvînt devenea formulă definitivă.

Rupt pe alocuri, micul şal roşu nu reuşea să-i acopere umerii largi.

Cum sobiţa fornăia fără de nici un folos, Leconte de Lisle ne vorbi de căldura nepreţuită pe care singur soarele poate să o dea şi evocă cu sfîşietoare nostalgie draga sa insulă natală. Avea în grai o tristeţe prevestitoare care ne izbi, atît pe tatăl meu cît şi pe mine. Ne-am despărţit de el pătrunşi de o adîncă melancolie. Conducîndu-ne, poetul şi-a exprimat dorinţa de a ne reîntoarce curînd. Dar nu aveam să-l mai revăd niciodată.

În aceeaşi seară plecam spre România. Pe scară ne-am încrucişat cu Hérédia care se ducea să petreacă un ceas cu maestrul iubit. Leconte de Lisle ţinea mult la José-Maria de Hérédia. Îl numea rîzînd: „acest milionar", din pricina rimelor splendide folosite de autorul *Trofeelor*. Hérédia a dedicat lui Leconte de Lisle micul său volum de versuri — *Trophées*.

În amintirea mea, ei rămîn uniţi prin aceeaşi prietenie şi aceeaşi măreţie.

TREI SALOANE

E în firea francezilor ducerea la perfecţiune a lucrurilor pe care ei le iubesc. Or, nimic nu le place mai mult decît să se adune şi să discute. Sociabilitatea, curtoazia, iscusinţa de a folosi epigrama, madrigalul, cuvîntul potrivit sînt prin excelenţă o calitate a francezilor. Iar prilejul de a le da curs liber îl oferă saloanele. Salonul crează un fel de exteritorialitate care permite oamenilor libertatea deplină de a se întîlni din întîmplare, de a se despărţi la fel, de a se căuta fără să dea impresia, dar şi de a pretinde că cuvintele lor n-au să poată fi interpretate în nici o

ocazie vorbe în vînt ori să li se acorde o prea mare importanță. Din timpuri îndepărtate, cînd marchiza de Rambouillet[1] întrunea la ea literați și mari spirite, saloanele s-au înmulțit în Franța: cele din secolul al XVIII-lea purtînd pecetea epocii de grație și subtilitate a căror înflorire o doreau; cele de la apusul vechiului regim în care Revoluția își ascuțea pliscul și își întindea aripile; cele ținute de doamna Récamier[2] și de doamna de Staël[3], despre care știm ce mare rol au avut în timpul Revoluției și al primului Imperiu. Boissy d'Anglas[4], Chateaubriand, Benjamin Constant[5] și atîția alții s-au grupat în jurul vestitei Corinne, în ceasurile istorice în care se pregătea viitorul Franței. Frumusețea doamnei Récamier, prietenia sa cu oamenii Revoluției și aceia din timpul Imperiului, afecțiunea ce o lega de doamna de Staël, vor face din salonul ei un loc foarte cunoscut. Aici se înfiripă blînde comploturi, se iubește cu pasiune și stăpîna casei vede venind la ea, împreună cu René, mulțimea adoratorilor. Mutat mai tîrziu la Abbaye-au-Bois, în acest salon va citi prima oară Chateaubriand[6] *Mémoires d'outretombe*...

În vremea adolescenței mele era încă la modă obiceiul ca fetele să nu fie de față cînd mamele aveau un savuros subiect de bîrfă. Acel „Du-te și te plimbă!" m-a iritat cel mai mult în timpul unei vizite pe care o făceam, pe la 15 ani, împreună cu mama mea, unei prea evlavioase doamne care, ce minune!, locuia la Abbaye-au-Bois, în apartamentul în care odinioară strălucise celebra frumusețe a doamnei de Récamier. Amintirea acesteia pusese stăpînire pe gîndurile mele, în timp ce urcam scara întunecoasă pe care ne-am încrucișat cu cîteva călugărițe și unde, de-a lungul balustradei, am zărit destui păianjeni, iar pe palier niște motani dormitînd. Dar salonul își păstrase înfățișarea de altădată. O mică terasă în fața ferestrelor dădea spre stradă. Mă învîrteam în jurul fotoliilor, în căutarea faimoasei canapele care nu se mai afla acolo, cînd deodată îmi răsună sinistru în urechi: „Du-te și te

plimbă!". Mă cuprinse furia, dar bătrîna, pricepînd pricina, mi se adresă:

— În dormitorul meu ai să afli oglinda doamnei de Récamier...

Oglinda aceea, parcă o văd și azi: era încadrată de o ramă subțire de argint patinat și pătată de vreme atît de rău, încît nu reușii să-mi văd chipul tronînd în locul imaginii aceleia de mult absentă, pe care fără îndoială că oglinda credincioasă o păstra cu gelozie în apele-i adînci. M-am întors în salonul celebru cu capul doldora de vise...

Voi evoca aici trei saloane care mi se par că pot caracteriza cel mai bine o epocă de tranziție, cea dinaintea ultimului război, care a fost o epocă în care vechile regimuri încercau să se adapteze noului regim, în care întîlneai dărîmături și reconstrucții; epocă deosebit de vivace, asupra căreia 1870 arunca în zadar descurajarea asupra a ceea ce a urmat bătăliilor pierdute, epocă ale cărei aspirații și neliniști le vom compara la fel în van cu acelea de azi, căci internaționalismul, dezvoltarea uriașă a afacerilor, americanismul și consecințele lui, aviația, telefonul, telegrafia-fără-fir nu erau încă în stare să decimeze ca alcoolul. Lectura memoriilor de atunci e ca un pahar de cockteil tare pe lîngă o ceașcă de ceai; te simți umilit și nițel sufocat, căci oamenii din vremea aceea gîndeau, discutau, căutau de dimineață frazele de care aveau să se servească seara. Ei țineau să placă; aveau timpul liber pentru a se ocupa de ei înșiși, în vreme ce nouă pînă și acel ultim refugiu, care este iubirea de sine, ne este interzis. Trebuie să trăim viața colectivităților și, lucru îngrozitor, să nu ne gîndim la noi. Ei însă se gîndeau la ei. Mulțimea preocupărilor de cochetărie, de reflecții, de calități robuste și strălucitoare pe care invitații acelor saloane de altădată le etalau pentru plăcerea lor este ceva uluitor.

*

Salonul doamnei Juliette Adam[7] data dinaintea celor două războaie, de pe vremea Imperiului, cînd romantismul își mai repezea uneori săgeata lui tocită.

Există în politică două feluri de femei: cele pe care le preocupă politica și cele care o fac. Primele — podoabe și mici monștri fermecători ai politicii — se mulțumesc să vorbească despre ea cu aerul că o cunosc în profunzime, culeg și complică pe ici pe colo noțiunile care plutesc în atmosfera supraîncărcată de rumoare. Ele telefonează oamenilor de vază, îi invită, le spun pe nume, vă asigură în taină că le sînt confidente și sînt pentru ei adevărate Egerii[8], „egerismul" fiind o boală foarte contagioasă, mai ales în zilele noastre.

Celelalte, își continuă munca în liniște, cu perseverență. Fidele mai ales unui ideal pe care nu-l abandonează, ele nu vorbesc despre modalitățile de a ajunge la acest ideal, sau cînd sînt vorbărețe, încarcă într-un ocean de vorbe adevăratul sens al activității. Nimic nu le va îndepărta de scopul lor, nici frivolitatea, nici plăcerile mondene, nici măcar propriile lor pasiuni. Singură ideea de a servi o cauză le devoră și le încurajează. Aceste femei reușesc pînă la urmă. Ele sînt rare și demne de admirație.

Eu salut în Juliette Adam una din aceste femei. Să ne-o închipuim pe Juliette Adam — pe atunci sub numele de Juliette Lamber — în vremea Imperiului. Pierre Loti[9] îi scria cîndva aceste rînduri, care erau deajuns pentru a o zugrăvi: „Sînteți grecoaică, doamnă, și posedați în toată plenitudinea sa acel ceva pe care Grecia îl adora: frumusețea".

Da, grecoaică prin spirit și adorație, dar franțuzoaică plină de fantezie și pasiune — așa ni se arăta această tînără femeie, cu ochii splendizi, cu talia înaltă și grațioasă, cu gesturi armonioase. Centru și focar ale unei veritabile curți, ea se lăsa cu bucurie supranumită „Casandra", pentru că prevăzuse cu mult înainte războiul din 1870.

Seratele sale ea le numea „serile mele". „Cutare a venit la serile mele, cutare se arată aici mai rar". Aceste „seri" erau populate de o mulțime constantă. Henri Rochefort[10] își plimba aici părul vîlvoi și barbișonul, insolența, replicile și diatribele mușcătoare. Floquet[11], foarte tînăr, se întîlnea acolo cu Challemel-Lacour[12]. Aveau loc vii discuții. Se săpa groapa unui regim detestat. Cînd Mérimée[13], unul dintre maeștrii acestui salon, încerca să ia apărarea celor de la Tuillerie, era îndată luat peste picior [...] În cenaclul acesta, în care deputați, senatori, miniștri se înfruntau sau stăteau pe gînduri, ori se uneau prin idei, Juliette Lamber avea și literații săi. Apărea acolo Pierre-Marie-Alphonse Daudet[14], tînăr suplu și frumos ca un semizeu naiv. După el, Juliette Lamber l-a adoptat pe Sully Prudhomme[15], acest poet timid, cu privirea umbrită de o precoce melancolie. Năucit de primirea ce i-o făcea, el a mers pînă acolo încît i-a încredințat planurile sale de viitor. George Sand[16] devine prietena doamnei Adam numai după ce scriitoarea s-a despărțit de insuportabila doamnă d'Agoult, sîcîitoare și pătimașă pe talentul său, pe meritele și pe pasiunea pe care ea a știut să i le inspire lui Liszt[17].

În reuniunile sale efervescente, în care această Minervă cu bucle aurii, a celei de-a treia Republici trecea de la unul la altul protestînd, implorînd, necăjindu-se ori surîzînd, războiul de la 1870 a căzut ca un bolid. Ea însă îl prevăzuse perfect, căci nu-i scăpase nici un detaliu al eforturilor tenace ale prusacilor la Paris și în întreaga Europă. După dezastru, doamna Adam și-a redeschis porțile; dar ea suferea la gîndul că regimul la căderea căruia contribuise se prăbușise cu prețul nenorocirii Franței. A treia republică se instalase, dar fără Alsacia și Lorena!

Ireparabilul s-a arătat în fața privirii sale de femeie urmărită de aci înainte de o amintire ce nu o va mai părăsi-o.

Și din nou vin, spre ea, toți aceia care reprezentau forțele vii ale unei națiuni pe care propriile dureri n-au descurajat-o. Ea se va servi de ei. Dar, așteptînd, Juliette Adam ea care nu trăia decît între entuziasm și indignare, își caută sprijin în dreapta și-n stînga, reușind să fondeze *La Nouvelle Revue*. Descoperă pe Pierre Loti, venit la ea ca un anonim, acesta datorîndu-i triumful său de început. Ea aleargă de la o tînără cu renume la alta, le susține pînă le lansează vedete. „Serile" ei devin seri de elită intelectuală în care strălucesc talente noi, căci tinerilor trebuie să li se acorde ajutor, îndemnîndu-i: „Înainte!". De cîte ori n-a slobozit ea acest înalt îndemn!...

Juliette Adam nu admitea gluma cînd era vorba de opiniile sale ori de ale altora. De cum apăreai te aflai în fața unei femei ce declara răspicat că ea este o republicană învederată și o franțuzoaică așijderea [...] Mérimée o înălța în elogii; frații Goncourt[18] o considerau o raritate. Pentru oamenii de litere manifesta indulgență, dar politicienii aveau nevoie să fie orientați, căci ea visa, visa... Această femeie era emoționantă prin fervoare. Siguranța judecății sale n-o va părăsi-o nici o secundă, iar privirea îi va rămîne mereu scrutătoare. Ea, care a văzut capcanele ce au precedat 1870, va distinge și pe acelea ce le pregăteau pentru 1914.

Da, Juliette Adam făcea politică, o mare și adevărată politică, hrănită mereu de aceleași aspirații care, de-a lungul atîtor meandre, a păstrat aceeași frumusețe armonioasă...

*

Mică și durdulie, cu obraz rumen și îmbujorat, privire veselă, gura zîmbitoare și binevoitoare, gestul scurt, nasul mic, îmbrăcată în alb în orice anotimp, avînd astfel aerul unei băcănițe care împarte bomboane copiilor, doamna Aubernon[19] reușise să întrunească, la ea acasă, un

fel de birou spiritual patronat de o mulțime de oameni celebri, printre care și Dumas-fiul[20]. Cu podoaba părului său des, el aducea la recepțiile robustei doamne replicile țîșnitoare, cordialitatea sa spontană și încîntătoare. Doamna Aubernon cîștiga favoarea literaților. Salonul său n-avea, în mod cert, nici importanța politică a aceluia al Juliettei Adam, nici eleganța de mai tîrziu a celor ținute de doamna Caillavet ori de doamna de Loynes — două rivale care, una sub egida lui Anatole France, cealaltă sub sceptul lui Jules Lemaître[21], își împărțeau sufragiile oamenilor mondeni și ale academicienilor.

În permanentă agitație, alergînd după titluri de glorie cum alții aleargă după titluri comune, doamna Aubernon a debutat însă rău în relațiile cu Ernest Renan care, după numeroase demersuri, a consimțit să se ducă la dineul pe care doamna Aubernon îl pregătise cu multă grijă în onoarea sa. Pe măsură ce invitații soseau, gazda le și anunța vestea care începuse deja să circule în mediile literare. Renan va fi dintre ai săi! Toți erau încordați, în timp ce un freamăt străbătea vestitul salon verde. Căci dacă doamna Rambouillet avea un salon albastru, al doamnei Aubernon era verde.

Deci, Renan trebuia să sosească. Se sta la pîndă într-o așteptare cu palpitații; ora prevăzută veni, trecu, dar Renan nu apăru. Stăpîna casei începu să se neliniștească. Nimeni nu sunase la ușa de la intrare, nimic nu tulburase o clipă așteptarea ce devenea din ce în ce mai apăsătoare. Pendula bătu ora nouă. Ce se putea face? Dineul începu fără Renan. Doamna Aubernon era ca turbată.

— Doar ieri seară — explică ea — își amintise de invitație și promisese solemn că va fi prezent.

Unul dintre obișnuiții casei începu să descrie pe vinovat, evocîndu-i figura de elefant nostim, mîna grăsulie, finețea zîmbetului. Deodată, majordomul casei strigă:

— Era sigur domnul care a sunat la scara de serviciu!

și cum n-a dat nici o explicație, l-am trimis la plimbare...

Așadar, acest mare furnizor de idei fusese deci respins ca un furnizor de rînd, ba chiar, după mărturisirea majordomului, dat afară în mod dezonorant. Se poate închipui furia și disperarea doamnei Aubernon. Chiar a doua zi, ea aleargă la Renan, i se aruncă la picioare — mental, se înțelege, căci la corpolența ei acest exercițiu era imposibil —, plînge, jură, își cere scuze, se roagă. Foarte amuzat de incident, Renan promite să revină, iar în ziua cînd a revenit, doamna Aubernon îl aștepta într-adevăr jos, în fața scării. Renan a devenit un obișnuit al dineurilor date de doamna Aubernon. Ea îi reproșa totuși repulsia lui pentru monolog. Ea voia ca, în timpul mesei, invitații să ia cuvîntul potrivit meniului, după o regulă stabilită de ea. După supa savurată în liniște, ea le anunța distribuția rolurilor:

— Dumneavoastră, domnule Dumas, veți vorbi la pește; dumneavoastră, France, la curcan; dumneavoastră, Deschanel[22], la desert...

Timpul cît se serveau brînzeturile era rezervat noilor veniți. Aceasta voia să însemne că fiecare la rîndul său și, după ordinea stabilită, va vorbi avînd cuvîntul timp cît vor rămîne în farfurii, pe masă, bucățele de pește, ori de curcan ori de brînză întru delectarea convivilor. Singurul nefericit era conferențiarul, căci lui i se oferea felul de mîncare consacrat elocinței sale abia după aceea, chiar dacă era mai rece.

Într-o zi, doamna Aubernon încercă o imensă bucurie cînd văzu brațul ridicat al lui Labiche[23].

— Domnul Labiche cere cuvîntul! trigă ea plină de încîntare.

— Pardon, doamnă, răspunse malițios autorul *Caniotei*, voiam numai să mai cer puțină mazăre.

Pentru a indica prietenilor săi momentul începerii sau al închiderii discursurilor, doamna Aubernon se servea de

un clopoțel. Acest parlament de ospăț avea oratorii săi seducători. Aici, femeile trebuiau să rămînă mute, debutanții — plini de modestie, lăsînd celebrităților toată emfaza.

La aceste reprezentații, Alexandre Dumas era personajul atotputernic, iar Paul Deschanel junele prim. Bine făcut, de talie mijlocie, ochii de myosotis, buzele conturate, chipul deschis, mustața subțire și ușor roșcată, părul bogat și auriu, vorba mîngîietoare, fraza armonioasă, Paul Deschanel anunța triumfurile-i viitoare. Tînăr zeu al celei de-a treia Republici, adulat, căutat, plăcînd femeilor, dotat cu o cultură ieșită din comun, prezența sa pentru salonul doamnei Aubernon era o adevărată podoabă. Pe de altă parte, Alexandre Dumas reprezenta aici stîlpul de bază, marca vîrful perfecțiunii. Era de-ajuns să aibă loc o ciocnire între Dumas și Deschanel, ca salonul doamnei Aubernon să se prăbușească precum un castel din cărți de joc. Or, accidentul surveni, terîbil, brutal, hotărîtor. Alexandre Dumas aprecie că frumosul Deschanel îi dădea insistente tîrcoale fiicei sale, a cărei căsnicie era astfel amenințată. Deschanel nu renunța însă la plăcerea de a cuceri. Iar în veșmintele ei albe, asemenea unei banchize eliberate de dezgheț, doamna Aubernon circula între unul și celălalt sau le trimitea mesaje pacifiste. Dumas cerea expedierea imediată a lui Deschanel. Acesta din urmă reclama egalitatea drepturilor, adică, simplu, dreptul de a proceda după placul său, chiar de a se purta rău.

Ruptura nu putu fi evitată și doamna Aubernon se văzu în situația de a alege între academicianul ilustru, a cărui prezență îi făcea invidioși pe atîția, și tînărul orator, acel don juan cu ochi albaștri, îndrăgit de femei și urît de consorți. După mature reflecții, ea se decise în favoarea lui Deschanel. Catastrofă! În acest joc, salonul său a pierdut acel caracter de literatură pură pe care amfitrioana visa să-l păstreze. El fu cuprins de o atmosferă crepusculară în afara acelor seri în care se juca încă teatru.

Dumas s-a răzbunat în felul său, care era departe de a putea fi socotit neglijabil.

Totuşi, salonul doamnei Aubernon s-a numărat printrer cele mai importante din punct de vedere literar în timpul celei de-a treia Republici. Personalitatea doamnei Aubernon impunea şi reţinea atenţia. Forţa sa verbală era vertiginoasă. Unii pretind că ea putea să vorbească fără contenire douăsprezece ore în şir şi cu acelaşi antren. De la început optimismul său, veselia, convingerea cu care declara că viaţa nu este nici închisoare, nici mănăstire, o făceau foarte agreabilă. Mai mult, avea spirit, dar pe care nu-l folosea decît pentru a aprinde explozibilul la alţii, prin acele imbolduri şi acele scurte şi sclipitoare replici care dădeau strălucire reuniunilor pe care, de-a lungul atîtor ani, ea le organiza [...]

Dineurile ei purtau numele oaspetelui principal: dineul Dumas, dineul Brunetiere[24], dineul Becque[25]. Barbey d'Aurevilly[26], care i-a fost prezentat de Paul Bourget, a făcut două apariţii de senzaţie în salonul din avenue Messine. Verva sa ameţitoare, prodigioasa lui forţă oratorică au încîntat pe doamna Aubernon. Îi plăceau, de asemenea, sarcasmele şi causticitatea subtilă ale lui Henry Becque, care a fost, în felul său, unul dintre eroii acestui salon. Doamna Aubernon înţelegea să se supună exigenţelor lor, oferindu-le marea plăcere de a face schimb de idei, de a se înflăcăra cu mînie sau cu prietenie, după sentimentele ce le încercau unul faţă de altul. Dacă uneori oameni de societate sau guvernanţi veneau să se amestece în grupul sacru al literaţilor — pe care, din punct de vedere moral, ea îi aşeza deasupra tuturor celorlalţi care nu meritau, după părerea ei, decît epitetul de banali —, îi făcea să simtă superioritatea intelectualilor, dîndu-le acestora din urmă locul cuvenit în ierarhia democraţiilor moderne [...]

Doamna Aubernon a ştiut să caracterizeze nu numai o epocă, ci, mai mult, o stare de spirit şi acel confort social pe care, cum se spune, la ea îl aflai. În această pri-

vință, unii s-au declarat gata să-i preia succesiunea. Mulți au căutat să-i ia locul, dar ea n-a putut fi uitată; saloanele lor reprezintă o epocă de tihnă burgheză și de ideal demn de respect. Nu erau de fel un pretext de flecăreală și literatura trecea aici drept stăpînă absolută a secolului. Arta de a o sluji cu talent și de a se folosi de ea ca de o instituție sacră înflorea acolo după pofta inimii.

*

Ducesa de Rohan[27] primea cu generozitate, fără fasoane, etalînd un blazon pe care erau înscrise, alături de unul din cele mai strălucite nume ale Franței, izbînzile ei cele mai de seamă. De statură mijlocie, dar suplă și ageră în mișcări, cu părul negru revărsat în bucle grele în jurul obrazului oacheș, privire ageră și caldă, cu surîsul de bun venit pe buze, ducesa de Rohan se bucura de mari și fidele prietenii. Inteligența ei nuanțată și vie, înclinația ei evidentă spre arte și mai ales spre poezie îi asigurase deja un loc aparte într-o societate ce putea să se bizuie pe ea în orice împrejurare.

Ca prințesă de Léon, ea știuse să cucerească tineretul din vremea sa, adică pe contemporanii din primii ani ai ei ca soție și mamă. Nimic nu era mai liniștitor și mai întremător ca vorba ei. Dotată cu o mare simplitate și capabilă să cîștige imediat sufletele, ea avea darul de a ghici tainele celor ce veneau la ea. Pentru orice problemă ea găsea soluția ce inspira încredere. Era bună, plină de curaj, de forță și de perseverență; bunătatea ei te uluia, chiar dacă o cunoșteai de mult timp; o bunătate ce se grăbea să-ți vină în ajutor, cu toată dragostea și înainte de orice — cu o surprinzătoare înțelegere a nenumăratelor nefericiri umane.

Ea își deschidea salonul ca pe propria-i inimă, amîndouă pulsînd laolaltă. Acest salon era cel mai atrăgător din Paris și fără îndoială din întreaga Europă. Arta de a primi îi dezvăluia secrete nebănuite de alții. Proceda

firesc, ca la o năvădeală, alegînd cu grijă nuanțele pe un fond de desen sigur. Se desfășurau aici reuniunile de marți seara, dineurile — cele mari și cele mici, apoi dejunurile din cursul săptămînii și cele de dumineca — acestea din urmă fiind familiale și intime —, apoi reuniunile poeților, apoi ceaiurile în onoarea vreunui străin în trecere, apoi după-amiezile, în care un cerc restrîns era chemat să întîlnească pe cutare scriitor ori pe cutare om politic, căruia nu-i plăcea să vadă lume multă. Aceste grupuri atît de diferite, aceste hotărîri de acțiuni mondene, care adesea păreau luate dintr-odată și aveau tot farmecul hazardului, ea le combina cu o grijă deosebită, ce făcea dovada culturii sale și a tradițiilor franceze moștenite [...]

Acolo putea fi uneori întîlnit și contele Robert de Montesquiou[28]. Acest Juvenal al saloanelor, cum atît de nimerit l-a numit Raynaldo Hahn[29], purta un nume ilustru pe care-l proclama cu ostentația unui parvenit. Cu spatele curbat ca de un efort supraomenesc, fruntea înaltă și colcăind de vanități meschine, urcat mereu pe un tron de frișcă — cum spunea Léon Daudet[30] —, cu vorba tăioasă și stridentă, el țopăia prin saloane ca altădată fostul său strămoș d'Artagnan în bătălii.

Această lipsă de caritate se alătura la el unei totale lipse de curaj. Se temea pînă la demență de doi oameni, singurii care reușeau să-l înfrîngă în domeniul spiritului sclipitor și al frazelor tăioase: Léon Daudet și Forain[31]. În mai multe rînduri, la apropierea lui Daudet, am avut bucuria să-l văd pălind și luînd-o la sănătoasa. Cît privește pe Forain, avea de acesta o teamă teribilă. Acest admirabil artist, care era Forain, acest duelgiu cu zîmbetul pe buze, acest îndrăgostit de Franța și de arta sa, se distra nebunește văzîndu-l pe Montesquiou tremurînd în fața lui. Într-o seară, pe cînd soseam la o serată, la cîțiva pași în spatele acestuia din urmă, zării pe Forain sărind în fața maestrului de ceremonii care anunța pe cei sosiți și strigînd

în locul acestuia: „Domnul de Grotesquiou!". Ca să intre, Montesquiou își luase aerul de paradă și o mutră veselă spre a întîmpina strașnica rumoare stîrnită de acest apelativ.

Altădată, la un dineu intim la ducesa de Rohan, el sosise cu cîteva minute înaintea lui Forain, aflat puțin în întîrziere. Ignorînd că acesta putea să fie printre convivi, Montesquiou își plimba privirea peste toți cu aerul de a zice „pulbere trecătoare!" și începu să peroreze. Pe neașteptate, apăru Forain. Limbuția celuilalt se potoli deodată. În timpul mesei, Forain, pe care contam că-l va executa pe poetul *Hortensiilor albastre*, nu scotea o vorbă. Montesquiou prinse atunci curaj. *Pontifex maximus* al propriului eu dilatat, el înșiră isprăvile sale strălucite. Asigurat din ce în ce mai mult de tăcerea lui Forain, care mînca liniștit sparanghel, Montesquiou descria prima lui ascensiune cu balonul.

— O, știți — zicea el — nu simțeam absolut nimic. Vedeam doar cum pămîntul îmi fugea de sub picioare, alungîndu-mă!...

— Cît înțeleg de bine acest lucru! — spuse calm Forain, preocupat mereu de sparanghelul său.

Unei doamne, care-și exprimase regretul de a nu fi putut să asiste la una dintre conferințele sale, el îi răspundea:

— Ați scăpat, doamnă, cea mai extraordinară conferință, care v-a fost dat vreodată să o ascultați!...

Conversația lui făcută din fraze complicate, reținea atenția. Poet era, fără îndoială, dar cel mai manierist dintre poeți. L-am ascultat recitîndu-și versurile în salonul ducesei de Rohan. Și în ziua aceea își imagina că acordă un imens favor acelui neînsemnat auditoriu adunat să-l asculte. Afară, dulcea primăvară dezmierda copacii; razele soarelui dansau pe rochiile noastre vesele. În timp ce, la un înalt diapazon, îmbătat de propriu-i glas teribil, Montesquiou căuta să asalteze admirația noastră, n-o putu

însă cuceri deoarece, în momentul în care își cadența versurile într-un fel de lătrat neobișnuit, o foarte tînără domnișoară, ce se afla de față, fără să bănuiască ce sacrilegiu comitea, începu să rîdă cu acel rîs nestăpînit al bietei ființe copleșite de ilaritate. Montesquiou se opri brusc, parcurse din cîțiva pași distanța ce-l despărțea de ușă și dispăru. El nu avea să-i ierte niciodată ducesei de Rohan acest umilitor eșec întîmplat sub ilustrele-i lambriuri...

Alături de Forain, care-l tachina mereu, un alt camarad zeflemist era François Coppée[32]. Ochii săi verzi străluceau de o blîndă maliție. Ducesa de Rohan invita adesea pe Coppée să ia cu ea ceaiul în grădină.

— Dar nu vreau să văd multă lume, declara poetul *Umililor*, care sosea să-i țină companie.

Veselia și modestia sa nu-l împiedicau să privească cu amărăciune moravurile vremii. În amurgul vieții, François Coppée devenise un patriot exaltat și un militarist, cu privirile ațintite spre granițe, ca și cum, folosind acel har de profeție atît de des întîlnit la poeți, ar fi văzut venind dinspre răsărit amenințarea la care nimeni nu se gîndea în acei ani de ultimă desfătare.

Coppée recita foarte bine versuri, însă pe ale altora, se înțelege. Pe ale sale nu consimțea niciodată să le spună și fugea de îndată ce își dădea seama că cineva intenționa să le asculte de la el [...]

O, sori apuși dincolo de orizont! Cîte mari figuri, acum dispărute, vor fi trecut prin salonul în culori aurii, albe și argintii ale ducesei de Rohan! Primăvara, ducesa de Rohan primea în grădină. Politicenii cei mai înverșunați unii contra altora, aici se tolerau. Mulți academicieni vor fi văzut odrăsluind vestmîntul verde al acestei grădini unde au fost sărbătoriți cu alai în timpul celor douăzeci și cinci de ani de existență ai juriului „Femina"...

A venit războiul! Aspectul hotelului de Rohan s-a schimbat deodată, ca și întreaga viață a ducesei. Devenită

infirmieră, ea nu mai părăsea răniții, iar ei o adorau de-a dreptul. Cînd ea trecea dintr-o cameră în alta, în costumul său alb, măsurînd cu pași mari saloanele strălucind altădată de lux și lumini, soldații care o priveau strigau în urmă-i: „Reveniți cît mai repede!". Noapte și zi la căpătîiul lor, ea făcea totul pentru a-i distra și a-i consola cît mai mult.

Unde erau strălucitoarele serate și somptuoasele dineuri de altădată! Departe, foarte departe!...

Din această epocă plină de primejdii mi-au rămas vii în amintire cîteva scene. Într-o zi de mai a anului 1918, Parisul era gol; trenurile ticsite părăseau gările pline de o mulțime agitată și posomorîtă. Prietenii ne sfătuiau să plecăm și noi. Am luat o hotărîre contrarie și, simțindu-mă mai tare în urma acestei decizii, m-am dus să o aflu pe ducesa de Rohan. În curtea hotelului său pe locul în care cu patru ani mai înainte circulau mașini și trăsuri, ducesa, îmbrăcată în veșnica ei rochie albă de in, înaintează spre mine, zornăind la cingătoare legătura de chei, ca un simbol al sacrei sale îndatoriri.

— Eu, rămîn! Să-i părăsesc (se gîndea la răniți) ar fi o infamie, nu-i așa? De altfel, n-aș putea să fac asta!

Cîteva personalități prietene ale ducesei, rămase la Paris, printre care și poeți, ne-am reîntîlnit adesea în această curte și, reînviind parcă intimele reuniuni de altădată, evocam pe Coppé cel dispărut, care, după propria-i expresie, adulmecase războiul. [...]

După război am revăzut deschizîndu-se din nou, pentru puțin timp, mutilat și îndoliat, salonul ducesei de Rohan — imagine a Franței triumfătoare care renăștea.

IV

PENTRU CE SCRIU NIEZSCHE FĂRĂ T
GABRIELE D'ANNUNZIO • ELEONORA DUSE
PAUL BOURGET • EDOUARD HERRIOT
HENRI BERGSON • PAUL VALÉRY

PENTRU CE SCRIU NIEZSCHE[1] FĂRĂ T

De cîteva zile locuiam cu părinții și sora mea la Vallombrosa[2].

Tristețea care mă apăsa și starea mea de neliniște îi îndemnaseră pe ai mei să facă această călătorie în speranța că ea ar putea să atenueze sau chiar să calmeze suferința mea. Timp de cîteva zile frumusețea acestor locuri reuși să mă facă să uit de mine; munți mărețI, privelişti simple și nesfîrșite, ape liniștite și verzi și, peste toate, o lumină pe care nu o mai văzusem. Hotelul în care locuiam era o veche mănăstire, ale cărei camere văruite aminteau de cele ale mănăstirilor românești, unde mergeam în vizită la cîte o prietenă călugăriță. Peste tot, sub frunzișul cățărător, se auzea susurul fîntînilor și al izvoarelor.

Dacă singurătatea și liniștea locului mă încîntau, nu puteam totuși să-mi uit durerea. Așteptam mereu scrisori ce nu mai veneau; ochii și mîinile se îndreptau cu speranță spre vraful corespondenței, cercetînd pînă și cel mai neînsemnat jurnal pe care îl primeam. Pentru a-mi înșela disperarea, plecam în zori să mă plimb prin pădure.

Vallombrosa, tărîm de un farmec fără egal, aciuat pe coastele domoalelor coline ce păreau că se pierd sub cerul limpede și pal, tu ești unul dintre acele locuri înălțătoare unde spiritul a respirat întotdeauna liber.

— Chiar aici, mi se spunea, arătîndu-mi-se o colină acoperită de arbori, în aceste locuri, Milton[3] a compus mai multe cînturi ale *Paradisului pierdut;* tot aici, Lamartine a venit să-și termine povestea idilelor sale napolitane, iar mai departe se pot vedea, semănate prin rîpile acestor coline, redutele sfinte săpate de adepții sfîntului Francisc.

Uneori, pentru a da impresia că mă amuz, aduceam cu mine o carte și o deschideam la întîmplare.

Într-o astfel de împrejurare, într-un amurg fără seamăn, am făcut cunoștință cu *Zarathustra, also sprach**. Și Zarathustra mi-a vorbit, iar violența sa dionisiacă m-a tulburat. Din acel moment Zarathustra poruncea și hotăra în locul meu, într-atît încît pentru a mă apăra de ceea ce el voia să-mi impună, citeam cu voce tare lungile versete ce se desfășurau după voia celor mai tainice silogisme. Zarathustra mă mustra și mă întorceam la hotel într-o stare de neobișnuită agitație.

— Ia uite! e șase, ora ta de limba germană, îmi spuse mama într-o seară, mulțumită, sărmana, de a mă vedea din nou preocupată de lectură.

— E chiar ora șase! Da!

Îmi iau în grabă cartea și plec.

— Dar nu uita mai întîi să lași cheia camerei tale la portar.

— Nu, nu, o să am grijă.

Portarul (un florentin blond și cumsecade) nu era acolo.

— Îl înlocuiesc eu pe portar, îmi spuse în italiană un bărbat cu părul cărunt, ai cărui ochi, de o ciudată culoare verde deschis, sticleau sub sprîncenele zbîrlite ca două semne de amenințare. Era buzat, cu mustața țepoasă și lăsată, obrajii trași și avea un aer orgolios pe care-l remarcai de îndată, căci contrasta ciudat cu postul său.

---

* *Astfel grăia Zarathustra* (titlul în original al lucrării lui Nietzsche).

— Portarul va lipsi cîteva după amieze, continuă el, înhățîndu-mi cheia cu o grabă ce făcu să-i strălucească pupilele de culoarea florilor de tei: cheile! șopti el. Tăcu, dar reluă: *Sprächen Sie deutsch?**

— Da, răspunsei eu, și chiar foarte bine. Dovadă că tocmai citesc *Zarathustra* în original.

Căci Zarathustra mă obseda atunci!...

Portarul cu privirea absentă replică:

— O carte rea, ba chiar demonică!

— Și pentru ce oare ar fi demonică?

Nu-mi răspunse. Se concentră și, deodată, îmi ceru pe un ton poruncitor:

Fiindcă știi atît de bine germana, citește-mi cîteva pasaje din declarațiile acestui smintit!

Mă supun, decisă parcă de o putere nevăzută. După prima pagină mă opri.

— Ce dar deosebit, murmură el, ce mod de a sili sufletele pentru a se lăsa convinse!

A doua zi îl găsii fremătînd de nerăbdare. Întîrziasem cîteva minute. Îmi ceru cheia:

— Cheia! Repede, cheia!

Neținînd seama de privirea stupefiată a prietenilor care mă așteptau în fața hotelului, începui să-i citesc pagini din *Zarathustra*, în timp ce el mă întrerupea din cînd în cînd pentru a-mi demonstra în ce măsură această carte este o operă rătăcită.

— S-a crezut, striga el, că asta ar fi Biblia timpurilor noi, dar cine crede așa se înșeală. Biblia este o epopee scrisă de sute de ființe și îngeri, pe cînd Nietzsche, singur, a născocit pe acest teribil Zarathustra, acest Zarathustra care deschide porțile infernului, dar care nu e în stare să facă să intre acolo cine trebuie.

Aceste schimburi de păreri despre Zarathustra mă surprinseră atît de tare, că n-avui răgazul să le notez pe un

---

* „Vorbiți nemțește?" (germ.)

carneţel. Curînd conversaţiile mele cu portarul începură să amuze pe toată lumea care trecea pe acolo. În hotel locuiau diplomaţi, prietenii noştri, d-l şi d-na De Ben Omar Osman — ataşatul militar al Turciei, ministrul Portugaliei şi Contesa de Macédo.

În sfîrşit, într-o zi, interlocutorul meu îmi propuse să-l însoţesc în plimbările sale. Hoinărelile noastre deveniră repede ceva nebunesc. Tovarăşul meu, cînd se mişca greoi, cînd, dimpotrivă, iuţea pasul cu o asemenea vioiciune încît, cu toată tinereţea mea, nu reuşeam întotdeauna să mă ţin după el. Cînd se oprea, deschidea cartea cu furie, o închidea, apoi o trîntea la pămînt. Şi alte lucrări nietzscheene avură parte, mai apoi, de aceeaşi soartă. Mi le oferea ferfeniţă sau murdare, în timp ce-mi spunea: „Scuip pe ele apoi le dau soarelui să le mustre". Remarcasem, bineînţeles, cît de mare era ciudăţenia acestui tovarăş al meu, dar pentru noi, poeţii, nebunii sînt, ca şi misticii, tainicii noştri colaboratori pe care-i îndrăgim. De altfel, acest furios era uneori sublim şi ceea ce mă încînta era mai ales darul pe care-l avea de a călca în picioare umanitatea, ca mai apoi, purtînd-o triumfal, să o înalţe în slăvi.

Într-una din zile l-am numit „ambasador al infinitului". L-a cuprins o mînie de nedescris. Fără să poată nega, omul rămase înmărmurit.

— Eu, striga el, nu sînt decît o năvălire de barbari, viul dezastru.

— Dar atunci, pentru ce acceptaţi postul ăsta de portar?

Se posomorî şi-mi răspunse cu un glas lugubru:

— Din cauza cheilor. Apoi reluă: Vă mai place Nietzsche după tot ce v-am spus despre el?

— Desigur, este ca şi Wagner[4].

Numai ce am pronunţat acest nume, că văzui dezlănţuindu-se o adevărată furtună. Neputincios în aparenţă,

omul încerca să zmulgă copaci din rădăcini și să-i doboare.

— Am să zmulg totul, striga el, ca să am lemn destul pentru rugul lui Hercule. Ha! Ha! Wagner! un Hercule preschimbat în Omphala.

Țipetele ce le scotea atraseră atenția celor ce se plimbau pe acolo și, la întoarcerea în hotel, îmi găsii părinții alarmați. Li se atrăsese atenția că mă expun unor pericole în compania acestui om ciudat, așa că îmi interziseră să-l mai însoțesc.

A doua zi avui grijă să-l anunț de hotărîrea căreia trebuia să mă supun.

— Îmi rămîn cheile, murmură el, le cunosc clinchetul, sclipirea ce le-o dă soarele, culoarea ce le-o dă amurgul; îmi rămîn cheile și sper să-mi păstrezi o bună amintire. Mi-am exprimat nemulțumirea de a-l vedea pe Wagner dominînd lumea, fără ca eu să pot interveni la rîndu-mi. Așadar, nu te voi mai putea asculta. Cu toate astea, glasul, felul dumitale de a citi m-ar tămădui pentru totdeauna.

Părea atît de deznădăjduit încît îi spusei:

— Ne vom mai revedea. Îmi voi aminti de d-voastră cînd mă voi gîndi la Nietzsche și vă jur că aceasta se va întîmpla adesea, căci nutresc pentru opera lui atîta pasiune... Apropo, închipuiți-vă că nu reușesc deloc să rețin cum se scrie numele său. Cum îl scrieți d-voastră?

— Ei bine, fără *t* este o catastrofă[5]. Promite-mi însă că-l vei scrie așa, astfel voi fi sigur că nu mă vei uita: deci, simplu *Niezsche*. E stupid, nu-i așa?

A doua zi nu l-am mai aflat în locul portarului care își reluase postul cu toate îndatoririle. L-am întrebat imediat:

— Înlocuitorul d-voastră nu mai e aici?

— Nu. A p' 'cat azi dimineață la Genova.

— Ce face l. Genova?

— Este internat într-un sanatoriu. Sora sa se ocupă de el. Veţi fi observat, desigur că...

— Da, dar îl înţelegea pe Nietzsche şi discuta despre el ca nimeni altul.

— Cred şi eu! Doar era însuşi Nietzsche.

Mi-a pierit răsuflarea şi mintea mi s-a întunecat.

— Ce spuneţi?!

— Da, genialul şi sublimul Nietzsche, însă un Nietzsche nebun, căruia îi trebuia să mînuiască nişte chei ce erau pentru el asemănătoare acelora pe care le caută orice mare spirit. Chei! Se spune că aceasta denotă nelinişti filozofice. În ce mă priveşte, zise portarul uluit, eu nu înţeleg nimic. Sora sa este prietena familiei mele şi pentru a-l distra îl trimite la mine. Ah, nenorocitul, şi cît vă iubea!

— Nenorocit!? Nu-i un cuvînt potrivit cînd este vorba de un om ca el, de un geniu care se va impune tuturor timpurilor.

Portarul nu urmărea deloc ceea ce spuneam. Se mulţumea să mă roage să nu dau în vileag incidentul (aş adăuga „atît de providenţial") în care fusesem amestecată.

— Ar fi pentru mine curată nenorocire dacă aţi vorbi despre acest lucru.

— Vă promit să păstrez tăcere.

Aşa se face că n-am amintit niciodată despre această uluitoare întîmplare. Şi, totuşi, de cîte ori am revăzut apărîndu-mi în faţă Vallombrosa, malurile apei repezi, culmile pe care plutesc amintirile despre Milton, Lamartine şi Sfîntul Francisc d'Assisi şi mai cu seamă silueta acelui om uluitor ale cărui mînii, ca şi demonstraţiile sale pline de furie şi prietenie fuseseră pentru mine un ajutor atît de profund.

Cînd *Niezsche* a murit, am plîns în ţicere...

*Menschlich mehr als menschlich**. O, *Niezsche*, biet nebun rătăcitor, prieten al zilelor mele de tristeţe, minunat *Niezsche*, numele tău îl asociez tuturor izbînzilor mele şi fără îndoială că acest lucru te-ar face să tresari!

În 1929 eram la Stresa. Mă întorceam din Egipt. Vestea unei morţi mă izbi crud. Mă pregăteam să mă întorc la Paris cît se poate de repede. Gîndul că mama primise vestea morţii cumnatului meu, a acelei fiinţe care pentru ea era ca şi un fiu, mă îndemna să părăsesc cît mai curînd Genova. Trebuia, totuşi, să aşteptăm trenul de seară. Împreună cu tovarăşa mea de călătorie, am hotărît să rătăcim prin împrejurimile oraşului. Hotelierul ne spuse că ar trebui să mergem pînă la Porto, loc vestit prin frumuseţea sa sălbatică. „Acolo — adăugă el — şi-a avut reşedinţa Nietzsche". La numele lui Nietzsche tresar. Pornim într-acolo şi constatăm că Porto nu este nici o plajă, nici un loc elegant, nici un golf imens, ci un mic estuar al mării în uscat. Şi totuşi, lumina aici este de o limpezime fără egal şi sub soarele asfinţitului totul devine grandios. Zărim o mulţime de femei aşezate pe bărcile trase pe uscat, sau ici-colo chircite pe nisip. Sînt dantelărese ce mînuiesc cu îndemînare igliţa.

— Casa lui Nietzsche, *un poeta tedesco**, e acolo, îmi arată una dintre bătrîne, cea mai isteaţă.

Poeta! ... I-ar fi plăcut oare şi lui acest titlu printre atîtea altele ce i le-au acordat admiratorii! Mă aşez alături de dantelărese, pe carena unei bărci răsturnate, pe jumătate sfărîmată şi privesc spre clădirea aceea. O casă banală în fond, situată în vîrful unei stînci ce se încadrează în decor în modul cel mai natural din lume. Evoc chipul iubit al lui Niezsche, îi văd ochii de culoarea florii de tei, îmi imaginez gesturile lui de tăietor de lemne şi, pentru că îi plăcea glasul meu, vorbesc în şoaptă umbrei sale.

---

* „Omenesc, mai mult decît omenește" (germ.)

* „un poet german" (it.)

GABRIELE D'ANNUNZIO
— O altă mare prietenie —

În 1895 am însoţit-o pe mama mea la Veneţia. Acolo locuiam la sora sa, Constance Calliady, stabilită în oraşul tuturor aspiraţiilor şi neuitatelor visuri — pe Via Marsilio Ficino nr. 6, la parter. Apartamentul mătuşii mele încînta privirea. Mobilele vechi, păstrînd o eternă tinereţe, încrustate în fildeş şi sprijinite pe zvelte picioare de bronz, dădeau fiecărei camere un aer fericit. Intrînd acolo, simţeai în juru-ţi bucurie. Cîteva tablouri cu grijă alese, covoare aduse de la Istambul şi o mare de flori desăvîrşeau farmecul de cum păşeai pragul.

Marea romancieră şi moralistă engleză Vernon Lee[1] ne propusese odată o întîlnire la ea cu Gabriele d'Annunzio[2], pe care nu-l putusem vedea la Roma. Într-una din acele zile superbe, în care Florenţa îşi arată întreaga-i frumuseţe, iată-ne urcînd pe una din coline spre vila *Il Palmerino*.

Vila reprezenta unul dintre acele paradisuri prerafaelite pe care englezii le ocupau în vremea aceea în orice colţ minunat al Italiei.

Trecură două ore fără ca d'Annunzio să-şi facă apariţia. Aşteptarea prelungită îmi dădea o stare de nelinişte şi de decepţie. Vernon Lee, cu fruntea înaltă şi palidă, încoronată de părul negru strîns în piepteni, cu chipul fin, uşor încruntat şi privirea îngăduitoare, acoperea de blesteme poeţii, în timp ce umplea ceştile cu ceai şi le oferea cu graţie şi evlavie, ca şi cum băutura naţională o disculpa de vina de a fi părăsit pămîntul natal pentru acela a cărui cupolă albastră ne zîmbea printre copaci. Spre şase şi jumătate, calma şi răbdătoarea Vernon Lee tremura de nelinişte. Noi trebuia să ne întoarcem acasă, pentru că mătuşa invitase cîţiva prieteni la masă şi cină

devreme; propria-ne dorință, și Vernon Lee, și grădina ca ruptă din rai, ne îndemnau să mai rămînem, dar mama se temea să nu o ofenseze pe mătușa Constance și să nu dea caracterului ei malițios prilejul de a slobozi asupră-ne săgeți usturătoare. Da, trebuia să plecăm. Iar Vernon Lee nu putea să ne promită o altă întrevedere, căci d'Annunzio părăsea Florența a doua zi. Cu siguranță că-mi era scris să nu-l pot întîlni! Părăseam *Il Palmerino* cu lacrimi în ochi, în timp ce Vernon Lee se dezlănțuia cuprinsă de furie împotriva... poeților latini, evocînd, nu știu pentru ce, pe Virgiliu întors în chip ciudat spre locurile sale din Mantua... *All stupid**, bombănea ea. Dar dîndu-și seama pe semne că scăpase din vedere alți poeți ce meritau blestemul, reîncepu:

— Ai noștri n-ar fi făcut nici o dată asta!

Sîngele lui Horațiu îmi clocotea în vine: *O, don't you remember. Yours are as bad***. Pe scara trăsurii îi reaminti de Shelley pe care Byron și ai săi la fel l-au așteptat la dejun și care apăruse în cele din urmă în sufragerie, dar... gol-goluț.

Încă îmbujorată din pricina micii dispute, mă afundai între pernele trăsurii, în timp ce caii coborau sprinteni pantele în adieri parfumate. Mama mă privea fericită, ca de fiecare dată cînd observa revenirea la pasiunile mele firești, zmulsă în sfîrșit celeilalte care era să-mi pună capăt.

— Cît ești de frumoasă azi, copila mea, ca niciodată. Mătușile tale aveau dreptate anul trecut cînd spuneau că durerea te urîțise și te îmbătrînise.

În timp ce caii ne purtau departe în trap ușor, mi-aminteam de o conversație între surorile tatălui meu, pe care o surprinsesem între două uși: „Sărmana Elena, cum a îmbătrînit și s-a urîțit". Cele două epitete îmi

---

* „Totul e stupid" (engl.)

** „Ei, ați uitat. Și ai dv. sînt la fel de răi". (engl.)

împovăraseră umerii cu plumb... Îmi revenisem însă. Dar azi, amărăciunea de a nu fi reușit să-l văd pe d'Annunzio persista. Ce păcat! părea a suspina vîntul prin părul meu. Ce păcat! grăiau parcă chiparoșii... Cînd, deodată, la un cot al drumului, trăsura se opri. Trebuia să facem loc unui călăreț de o eleganță aparte. Bidiviul superb se cabra cu grație. El îl struni, apoi îl îmboldi cu pintenii ca un Perseu înaripat, făcîndu-l să joace pe loc, cuprins de neastîmpăr.

— Mamă, e el!... — Nu e el!... — Ba da... — Ba nu...

Călărețul ne privi cu atenție și se înclină. Am trecut noi întîi, apoi a trecut și el.

A doua zi, pe strada Marsilio Ficino primirăm din partea lui Vernon Lee un plic pe care ea prinsese un bilet la vedere, scris de mîna ei: *„They are nice afver all"**. În italiană, cuvîntul *nice* se traduce prin *gentilezza*... *Gentilezza* de care vorbește Plutarh, aceea a lui Lorenzo de Medicis și cea a lui Dante însuși. *Gentilezza* lui d'Annunzio îi inspirase cuvinte care mi-au rămas pentru totdeauna în suflet: „Am văzut în fundul unei trăsuri un chip luminos. Am înțeles că acela era al dumneavoastră..."

Mai tîrziu, la București, unde ne-am întors după 15 zile — fiind doar pentru scurt timp la Florența —, am primit cărți ale sale cu dedicații, iar într-o zi mi-am dat seama că-i inspirasem, într-adevăr, o evocare a unei Elene la Palatul Roccagiovine, apărută în lucrarea sa *Il Piacere*[3]...

Dar n-am reușit decît tîrziu să mă aflu în apropierea Poetului magic, a omului plin de vrajă, a acelui Perseu zărit în fugă la o răscruce de drum florentin. Bucuria ce-mi fusese refuzată la Florența avea să mi-o rezerve Parisul, el care mi-a dăruit atîtea bucurii...

---

* „Cu toate astea sînt totuși gentili". (engl.)

Mă împărţeam între Paris şi România, părăsind şi regăsind mereu cele două patrii, cînd fericită de una, cînd copleşită de cealaltă, lor încredinţîndu-le frămîntările şi truda mea. Au trebuit să treacă mulţi ani pînă să se ivească prilejul ca paşii mei să se întîlnească cu cei ai lui Gabriele d'Annunzio. A trebuit să aştept secolul XX ca să-l văd, în sfîrşit. Între timp, el îmi trimisese pe Eleonora Duse[4], care venise să dea cîteva spectacole la Bucureşti. Datorită ei, datorită mîniei pasionale ce i-o provocase apariţia cărţii lui, *Il Fuoco*, de care luase cunoştinţă abia în trenul care o aducea spre România, eu îl vedeam pe d'Annunzio sub chipul unui om nefast, aşa cum i-l descrisese mamei regina Margareta: mi-l imaginam frumos, trufaş, în ochi cu sclipiri de răutate — Faust şi Mefisto la un loc.

Dar, într-o seară, la Paris — era prin 1903 — în casa contelui Primoli am cunoscut un om de statură mică, robust şi chel, cu privirea extrem de blîndă, vocea caldă şi precipitată, cu un fel de a se purta mai degrabă modest. Am fost prezentaţi unul altuia. El a grăit zîmbind:

— Dar noi sîntem foarte buni prieteni de opt ani şi mai bine. Gabriele d'Annunzio o iubeşte de mult pe Elena Văcărescu...

Nu era nici Faust, nici Mefisto, nici Don Juan şi totuşi cineva foarte atrăgător şi într-un anume chip, ce-mi apărea ca un solo într-o simfonie interpretată de o invizibilă orchestră. Fiinţa insignifiantă de la prima vedere degaja armonie şi întruchipa, în modul cel mai firesc din lume, stări de taină, idile abandonate, melancolia despărţirilor. Frazele-i pătrunzătoare, grăite cu grabă, purtau în ele un sens de adîncă umanitate.

Am aflat atunci că de mult timp, în sinea lui, el mă botezase „Elena din Asia" asociindu-mă acelei divine slujitoare a fatalităţii pe care a imaginat-o Goethe.

— Recunoaşte că şi eu sînt pentru d-ta la fel de imprevizibil, cum d-ta eşti pentru mine — ca de altfel şi

pentru d-ta însăţi —, căci în ochii mei vei rămîne mereu singura creatură pe care o iubesc în afara dragostei...

Aceste cuvinte mă uluiau.

— Eleonora Duse a trebuit..., voi el să înceapă.

— Nu. Pentru că mă iubiţi — şi eu vă cred — vă rog să nu-mi vorbiţi niciodată de Eleonora Duse. Interdicţie totală, mă auziţi? E o nebunie, vă cred, dar să nu-mi mai amintiţi de Eleonora Duse. Interzis categoric, înţelegeţi?

— Înţeleg, grăi el plecînd capul, exact la timp, ca surîsul să i se piardă pe covor. O, ce minunat — această barieră între noi. Niciodată, m-auziţi, niciodată în faţa dumitale buzele mele nu vor mai atinge acest nume!...

De atunci, pînă în 1914, am fost legaţi unul de celălalt printr-o desăvîrşită prietenie, întrutotul de admirat, pe care n-o întrerupeau nici certurile iscate adesea de atacurile sale împinse pînă la o absurditate răutăcioasă cînd era vorba de femei.

Gabriele şi cu mine reuşeam să rămînem izolaţi unul de altul doar cînd ne aflam la Maria Star[5], alias Ernesta Stern. Izraelită, admiratoare a catolicismului, dar fidelă a tot ceea ce legea ebraică şi lirismul profeţilor îi ofereau — grandoarea —, instruită însă în toate religiile, italiancă plină de fervoare şi pietate, Maria Star voia cu orice preţ să devină franţuzoaică. A şi devenit, prin căsătorie, şi a rămas prin serviciile prieteneşti aduse scriitorilor francezi, prin felul generos şi ospitalier în care concepea să-şi ducă viaţa la Paris, prin casa ei — un adevărat templu al frumuseţii —, prin anturajul ce ştiuse să şi-l creeze şi căruia în fiecare zi îi dădea o nouă pulsaţie de viaţă. Căci cu toate că salonul său era frecventat de personalităţi dintre cele mai de vază şi mai de ţinută, în el se respira o atmosferă boemă. Reuşise să instaureze o mare libertate de spirit şi de veselie, iar femeile aristocrate sau burgheze ale Franţei de atunci ajungeau acolo să nu se deosebească. Maria Star avea alură de pontif:

pe fruntea-i înaltă mitra sfîntă i-ar fi venit bine, potrivindu-se cu surîsu-i protector. Numai că acest zîmbet ştia să ascundă şi o şiretenie maliţioasă.

Maria Star scria — şi chiar foarte bine. A lăsat pagini emoţionante şi măgulitoare despre Veneţia, o uimitoare istorie a Semiramidei şi cîteva poveşti care fac dovada unei imaginaţii neostoite şi a unei ciudate erudiţii. Caritatea ei era imensă, cu izbucniri de maree revărsate peste maluri, ca să lase presărate în urmă perlele ascunse. Faţă de d'Annunzio, ea se manifesta cu adoraţia magului faţă de idol. Adesea, Gabriele mă întreba surîzînd:

— Care din cei trei o fi ea — Balthazar, Melchior sau Gaspar? Şi de ce şi-o fi risipit tezaurul pe pereţi?

Făcea aluzie, desigur, la minunatele tablouri de şcoală engleză, pe care ea le poseda şi de la care nu ne mai dezlipeam privirile. Ca apoi, tot Gabriele să adauge:

— În fond, tezaurul magilor este în ea şi într-o zi îl va depune la picioarele lui Isus.

— Nu, interveneam eu, te înşeli, prietene. Ea aparţine prea mult tuturor religiilor, ca să se oprească doar la una singură. Ea întruchipează sensul cel mai propriu al cuvîntului *mozaic*. Sufletul Mariei Star este o infinitate de nuanţe. Din acest punct de vedere, ca şi din atîtea altele, ea ar merita să fie studiată.

Gabriele o botezase „Kabbala". În grădina ei, înconjurată de ziduri înalte şi cercetată de la ferestrele caselor vecine de mulţimea curioşilor, ascultam vorba în şoaptă, abia perceptibilă, a lui Gabriele, ca un foşnet prin frunziş, urmărind o cugetare sau o metaforă rară. Căci el avea acel har neobişnuit, cu care se mai putea lăuda doar Paul Valéry, de a vorbi totdeauna cu adînc înţeles. Era un Midas fermecător, care preschimba în aur tot ce-i ieşea din gură. Verbul său, fără a fi afectat, făcea interesant orice subiect banal. Gluma spontană, replica rapidă îl caracterizau. („Ai uitat, Elena, Victorie de la Samotrace fără cap!" mi-a zis într-o împrejurare). Antichitatea şi

Renaşterea îi erau perfect cunoscute. („Mi-am pierdut valizele şi mă întreb nu unde-or fi, ci cum trebuie să fi arătat acelea ale lui Ulise!")

Descoperind odată în nişte manuscrise ce o priveau pe Catherina Sforza, precum şi în cartea ce i-a consacrat-o contele Pasolini, reţete de parfumuri pe care le pregătea mama eroului Jean des Bandes Noires, a încercat să le aplice şi el, devenind autorul unor esenţe pătrunzătoare, sufocante şi atît de persistente încît atunci cînd îmi impregna hainele cu ele nu mai ştiam cum să le scot. Dar nu îndrăzneam să protestez, cînd le răspîndea asupră-mi, ci, supusă, declaram că sînt încîntată. Ba, la rîndu-mi, cuprinsă şi eu de strania ambiţie care stăpînea pe creatorul aromelor grozave (care, zicea, răspîndesc de îndată în creier puterea de a deveni zeu!), aflîndu-mă odată la mine la ţară, în România, m-am pus pe lucru, voind a obţine un parfum Catherina Sforza mai delicat, servindu-mă în acest scop de un amestec de smeură, struguri şi diverse flori de cîmp luate la nimereală. Cu sucul obţinut, amestecat apoi cu alcool, am umplut un borcan de sticlă ce semăna cu un flacon gigantic, care trebuia să stea la soare ziua întreagă. Or, soarele în România nu-i de fel domol. El concurează adesea pe cel al Africii în intensitate şi durată. După trei zile de fermentare, flaconul, pe care-l botezasem „Goliat", căpătase o culoare galbenă care mă îngrijora. În dimineaţa celei de a patra zi, la primele raze, cu o bubuitură teribilă Goliat se făcu ţăndări. Da' ce bubuitură! Bucăţile proiectate făcură praf o oglindă, dărîmară o bibliotecă, sfîrtecară stofa divanului, iar tavanul încăperii fu împroşcat cu pete sîngerii, de-ai fi crezut că acolo s-a petrecut o crimă. Înfricoşată, tremurînd, în faţa tuturor celor din casă sosiţi la faţa locului nu am putut decît să murmur: „Goliat — Caterina Sforza" ... Nimeni însă n-a-nţeles o iotă ...

La cea dintîi ocazie cînd l-am întîlnit pe d'Annunzio i-am povestit desigur întîmplarea. El s-a arătat atît de

încîntat de cele petrecute, încît în timp ce schița un pas de dans și reproducea cu voce tare cuvintele lui Victor Hugo: „Totul pe pămînt aparține poeților", a adăugat:

— Vezi, acest parfum, acest „Goliat — Caterina Sforza" — ce alăturare, ce desfătare pentru imaginația noastră! Nu uita: fantezia călăuzește lumea! Cîte popoare nu rămîn pe loc din lipsă de fantezie, iar altele, la fel, pentru că și-au sleit imaginația, nu văd decît trecutul. Trebuie ca în orice clipă fantezia să revină, să zburde, să-și astîmpere setea, ca ea să poată aduce pe lume viață și să și ucidă. E ca o bacantă, mai adăugă el, cu acel surîs care-l făcea să semene, în acea clipă, cu Fra Angelico.

Cînd îi destăinuii comparația care-mi venise în gînd, Gabriele păli.

— Viața mea, grăi el aproape strigînd, e atît de îngrozitoare că mă simt în orice clipă pe pragul sihăstriei...

D'Annunzio cunoștea pe de rost versurile cele mai frumoase și mai subtile, atît în italiană, firesc, cît și în franceză. „A spune versuri este ca și cum te-ai dărui vieții", spunea el mereu, iar noi îi ceream bucuroși aceasta. Începea cu Petrarca, pe care el îl numea „liniștitul Orfeu", căci, spre deosebire de celălalt Orfeu, cel adevărat, stăpînit de agitație, de blestem și de glorie, Petrarca știuse să se înfrîneze.

Într-o seară caldă de mai, pe cînd locuiam pe avenue Friedland, prin 1912, Gabriele a sosit la noi pe la ora 8,30 cu un taxi.

— Am venit să vă iau la Pădure, spuse el, adresîndu-se verișoarei mele Alexandra[6] și mie. (Pe Alexandra o botezase „Roadaglia").

Mamei nu-i prea plăceau aceste plimbări, dar... acorda poeților un credit neobișnuit. Gabriele avea un cult pentru ea, pentru înțelegerea ei și pentru poveștile ei vechi, dar, *in petto*, rîdea de rigiditatea principiilor ei, deși în aparență le respecta.

— Să vă întoarceţi la 11, copii. Mă tem mereu să nu deranjaţi somnul tatei.

Tatăl meu începuse deja să sufere de boala care ni l-a răpit.

— Bineînţeles, vom fi ascultători, a răspuns Gabriele.

Lumina lunii era slabă, iar în pădure era şi mai puţină. De cum descoperirăm o bancă, într-un loc potrivit, mai departe de cascadă, Gabriele începu să recite. Strofele zburdau ca nimfele prin frunziş. El le comenta, le relua pentru a spori efectul, ca apoi să le sloboadă, presărindu-le pe pămînt ca pe nişte ghirlande. Lumina slabă a lunii cînd dispărea, cînd se strecura iar pînă la noi printre ramuri. Cîteodată începea să adie pe neaşteptate o briză uşoară, asemenea acelor dorinţi ce năvălesc în suflet, pentru a se domoli apoi încet-încet...

Gabriele reînvia, pentru noi şi pentru infinita-i plăcere, poeţi quasi-necunoscuţi ai Renaşterii, cărora el le găsea o asemănare cu acel firav, dar plin de farmec clar de lună.

Pe Petrarca îl lăsase de o parte, dar ceilalţi, evocaţi din belşug, alcătuiau o procesiune de graţii, necunoscute nouă. Ceasul meu de mînă arăta orele 11 fără 5 minute. Ridicai braţul. Gabriele mi-l lăsă în jos şi, ridicîndu-se, strigă la şoferul cufundat într-un somn dulce. În timp ce omul se freca la ochi, Gabriele îşi începu discursul:

— Vedeţi această doamnă? Ea îşi zice poetă, dar nu e. În faţa dumitale ai însă pe cel mai mare poet din toate timpurile. Mai mare chiar decît Victor Hugo.

— Avenue Victor Hugo, ce număr? întrebă şoferul.

— Nu e vorba de asta. Refuză pe această doamnă şi nu urni din loc acest car al lui Apollo pe care-l ai. Rămîi pe loc pînă la ora trei dimineaţa. Ai să ai de la mine o mie de franci!

Foarte contrariat, omul căuta către mine înnegurat. Îi făcui un semn, dîndu-i a înţelege că eu decid.

Omul coborî din mașină, împinse în lături pe Gabriele cu toată mia de franci promisă și deschise portiera. Eu și verișoara mea intrarăm imediat. Mașina demară în strigătele oratorului și implorările răcnite ale verișoarei mele: „Nu-l putem lăsa aici!". Eu eram furioasă. Palidul clar de lună dispăru și el. Gabriele rămase în mijlocul aleei întunecoase. Cu toate obiecțiile șoferului, trebuia să ne întoarcem, nu se putea altfel. Odată ce se văzu iar în mașină, pe locul din fața noastră, Gabriele își începu predica:

— Asta o să te facă celebru, amice, se adresă el șoferului, care-i arătă pumnul.

— Du-ne la Versailles, la Trianon Palace și-ți voi da totuși cei o mie de franci...

Cu o zi înainte, secretara lui d'Annunzio îmi mărturisise că Gabriele nu mai avea cu ce să-și plătească hotelul, dar refuzase net să vîndă la un preț fabulos o nuvelă pe care i-o cerea stăruitor un american. „Are nasul roșu și lucios, nu merită o capodoperă", decisese poetul nostru.

Cînd șoferul refuză cursa la Versailles, îl auzii pe Gabriele observînd cu sarcasm:

— Bag seama că mă aflu în dizgrația lui Ludovic al XIV-lea. Mi se refuză Versailles-ul!

Între timp, trebuia să ne gîndim unde putea să doarmă în noaptea aceea. O idee salvatoare: o să-l ducem la Anatole France, la Villa Said. Acasă la Anatole France — o adevărată alarmă. Era aproape de miezul nopții. În spatele bonei sumar îmbrăcată apăru maestrul în persoană. Era îmbrăcat într-un halat de casă bej cu dungi maro și pe cap cu o căciuliță de noapte de culoare roșie, cu trei ciucuri care săltau la fiecare pas. În mînă ținea un sfeșnic cu toartă.

Îi explicarăm despre ce era vorba și, fără să mai așteptăm răspunsul, introduserăm pe delicvent în anticameră. În timp ce Gabriele ne acoperea de ocări (adăugînd

însă: „Nenorocirea mea e că le ador"), ne-am urcat în mașina care ne-a dus acasă leșinate de rîs, de oboseală și de spaimă.

A doua zi, spre prînz, Gabriele sosea la noi, însoțit de Anatole France și de o trăsură plină cu trandafiri, cerîndu-ne totodată adresa șoferului pentru a-i transmite 500 de franci. A fost o scenă de pocăință și exaltare. Anatole France se amuza discret: „Acești frați ai noștri sînt atît de deosebiți față de noi. Ei își petrec viața căutînd aventura...". Mama găsea formularea nedreaptă și exagerată.

Anatole France încerca, în această privință, o oarecare ciudă, în timp ce d'Annunzio liniștit fredona: „Lună dragă, lună mică" și invidia luna pentru posibilitatea ei de a se micșora și a se mări după voie.

— O cîți oameni — ținea el să explice — nu sînt asemenea acelui mic clar de lună, dar nici o dată nu pot ajunge ca o lună plină...

În momentul în care răpirea Giocondei[7] stîrnea în lumea întreagă un imens răsunet, eu mă aflam la mine la țară, în România. Preocupată teribil de acest fapt, le-am spus alor mei în mare taină:

— D'Annunzio are un amestec în treaba asta.

— Cum îndrăznești să-l bănuiești pe Gabriele! mi s-a replicat.

Ai mei nutreau față de el sentimente de adevărată devoțiune și, pentru a nu mă socoti smintită, a trebuit să mă explic îndelung.

— Nu e el autorul furtului, i-am asigurat cu toată seriozitatea. Dar, în gînd, prin efecte de magie proprie, el a săvîrșit atentatul! Pe ce mă bazam cînd susțineam asta? De la o vreme d'Annunzio nu mai înceta cu laudele aduse calităților misterioase și magice ale Giocondei: „E unsă cu toate vrăjile ce se pot închipui — mi-a spus el, odată. Leonardo cunoaștea toate tainele ocultismului Renașterii care, la rîndu-i, prin intermediul Bizanțului, era inițiată

de vrăjitorii Asiei asupra puterii supranaturale ascunsă în anumite formule nefaste şi inespugnabile. Leonardo a învăluit-o pe Gioconda într-una din aceste formule hieroglifice, al cărui sens ascunde adevăratele caractere şi îi dă o putere de neclintit. Aflaţi că Gioconda aduce nenorocirea aceluia care o priveşte prea mult, căci o priveşte vroind să o stăpînească sau, mai curînd, să o dorească pentru sine, pentru totdeauna. Mă tem pentru Franţa, cînd mă gîndesc la faptul că Napoleon a pus chipul nefastei doamne deasupra patului său înaintea campaniei din Rusia...".

În sinea mea mă amuzam de revelaţia pe care Gabriele o urmărea cu ardoare.

„După cum ştiţi, pe spatele tabloului pictat pe lemn este scrisă o formulă teribilă. Eu am reuşit să scap de urmările cerute de această formulă prin simplul fapt că ştiam de existenţa ei. Vă recomand acelaşi remediu: nu priviţi pe Gioconda fără a-i şopti încet «Ştiu, ştiu dar...». Din fericire, Gioconda continua să mă privească cu acel aer preocupat de sine, de contemplarea propriei frumuseţi pe care i-o cunoşteam. Mai mult, conchisese Gabriele, eu am asupra ei o putere imensă, mă bucur de un privilej extraordinar..."

Îl ascultam cu respiraţia oprită.

„Eu reuşesc să dau viaţă chipului malefic, s-o fac să devină sub ochii mei femeie şi într-o zi va deveni cu adevărat femeie şi va veni în locuinţa mea, petrecînd cu mine o noapte, două..."

Admiram forţa de imaginaţie a poetului şi, fără a mai acorda atenţie acestor vorbe, le-am dat uitării. Gabriele mi-a mai vorbit încă o dată despre legăturile sale tainice cu Gioconda: „Ea îmi aparţine — repeta el — şi într-o zi va deveni femeie şi va petrece o noapte-două cu mine...".

Noi am plecat apoi în România. Acolo am aflat, dintr-o ştire de ziar, despre furtul celebrului tablou. Glu-

meam pe seama prezicerilor lui d'Annunzio. Cîteva luni mai tîrziu ne-a parvenit deodată o veste: d'Annunzio va publica o lucrare romanțată intitulată *Cum am regăsit-o pe Gioconda*. Nu renunțase, deci, la ea. Între timp, tabloul restituit reapărea la Louvru, dar despre lucrarea proiectată — nici un cuvînt; murise în fașă.

Cînd am revenit la Paris, d'Annunzio nu mai era acolo. Într-o zi am primit vizita unuia dintre prietenii săi, un italian. „— Sînt un mesager juruit — mi-a spus el. Numai dumneavoastră trebuie să vă încredințez mesajul poetului: „Să-i spui Elenei că n-am mințit-o. Gioconda a petrecut două nopți la mine. Totul s-a petrecut întocmai". Dar prietenul a adăugat: „O simplă coincidență: studentul care sustrăsese tabloul observase în curtea Louvrului o ladă plină cu mulaje, care avea scrisă pe ea adresa lui Gabriele de pe strada Bassano. Temîndu-se să nu fie descoperit, omul s-a dus la ilustrul său compatriot, rugîndu-l să-i primească în păstrare, pentru două zile, valizele. Gioconda se afla într-una din ele. Studentul pretindea că era urmărit de creditorii săi. Induioșat, Gabriele a acceptat. Restul privește... infinitul. Gioconda fusese fidelă la întîlnire. Se înțelege că întîmplarea nu s-a cunoscut de fel și numele lui d'Annunzio n-a fost amintit în legătură cu aceasta...

Veacurile trecute care au lăsat omenirii o amintire plăcută ne trimit din vreme-n vreme cîte un mesager postum pentru a ne aduce aminte credințele, obiceiurile și exuberanțele lor. Că Gabriele d'Annunzio este unul din acești mesageri, mi se pare mai presus de orice îndoială. Venea descinzînd direct din Florența și parcă ar fi dansat cu Beatrice d'Este și ar fi luat masa cu Lorenzo de Medicis, într-atît erau de precise amănuntele pe care le dădea încît părea că le aflase în seara din ajun în timp ce se întreținea cu ei și ni le prezenta cu atîta dezinvoltură, ca și cum noi trebuia să înțelegem pe loc că el

luase parte la aceste sărbători a căror taină numai el o stăpînea.

Ca și Dante, purta pică unor personaje, pentru noi uitate, dintr-o epocă în care părea a le fi fost contemporan. Nu trăia o viață dublă, ci — atît în Franța cît și în Italia — una conformă cu secolul al XX-lea, dar preceptele după care se conducea erau ale unei existențe de demult: elenismul și libertatea dragostei în Renaștere îi marca conștiința și gîndirea. Respira viața cu sete, de-ai fi zis că era înzestrat cu plămîni extraordinari, gata oricînd să soarbă senzații infinite. Buna dispoziție și-o afla oriunde, mijloacele de a o descoperi fiind mereu în ofensivă și, totuși, de sigură reușită, asemenea aceleia ce și-o dorea Spinoza care vroise ca simțurile să aibă putința de a urca în creier.

D'Annunzio proceda la fel. Cu totul confidențial, odată mi-a mărturisit că atunci cînd inspirația îi tortura nervii și sîngele, imaginea unei femei — chiar cea mai îndrăgită, cea mai frumoasă — îi devenea insuportabilă.

— Îmi sfîșie carnea, draga mea, căci ele nu vor să înțeleagă nimic, chiar dacă multora le explic și le-am explicat... Numai Duse... — Taci, Gabriele!

— Celelalte — o plagă, o adevărată catastrofă!

Era veșnic stăpînit de semnificația cuprinsă în telegrama Eleonorei Duse: „*Mutar d'ali*"*

În iulie 1914 d'Annunzio a aflat că sănătatea tatălui meu era rău zdruncinată și a venit de mai multe ori să petreacă cu el după-amiezile. Cu un devotament desăvîrșit, el căuta cu ingeniozitate ceva, ca să întoarcă spre viață ființa vivace de altădată, acum rămasă fără vlagă, ce se îndepărta blînd pe sumbra cale fără lumină, ararеori mai dînd un semn de interes. Cel care reușea să-i provoace asemenea tresăriri era d'Annunzio, printr-o povestire vie, cu întîmplări de necrezut desfășurate ca o horă

* „Schimbă-te!" (it.)

teribilă sub ochii bietului om cufundat într-o semi-agonie; o hrană nebună de amintiri amoroase, de cuceriri, de drame imaginare sau reale, făcea ca tatăl meu, cu toată slăbiciunea sa, să se agaţe adesea de viaţă, recăpătîndu-şi graiul, mişcările şi rîsul de om sănătos.

Pe 10 iulie, d'Annunzio ne-a telefonat că nu poate veni, suferind din pricina unei gripe; într-adevăr, în receptor se simţea, după voce, febra care-l chinuia. Patru zile mai tîrziu, în timp ce se desfăşura sărbătoarea naţională[8], tatăl meu se săvîrşea, spre seară, făcînd ca ziua aceea să rămînă pentru noi marcată de nenorocire.

Rostand[9], căutîndu-ne la telefon, află de la hotelier trista veste. Pe la nouă seara, mama, cumnatul meu şi cu mine ne aşezaserăm frînţi de oboseală într-un mic salon, mai la o parte de camera în care era aşezat iubitul nostru părinte. Oprisem să se aprindă luminile în casă şi, prin deschiderea uşii, se întrezărea în a treia cameră licărul lumînărilor şi se auzea vocea înfundată, cînd monotonă, cînd ritmată a preotului. În dezolarea ce ne apăsa gîndurile, somnul nu se lipea de noi nici măcar o clipă. Deodată, se aude soneria. Cine să fie la ora asta? ne întrebam. Prietenii plecaseră. Mă grăbesc spre uşă, intrigată şi pregătită să întîmpin pe inoportun. Deschid. Tremurînd tot, deşi înfăşurat într-un palton, d'Annunzio mi se adresează:

— Eu sînt. Mai am încă puţină febră, dar n-am vrut să vă las să petreceţi singuri ceasurile greu de suportat ale primei nopţi.

Mama se ridică să-l îmbrăţişeze. Timp de cîteva minute se aşterne o linişte deplină. Apoi, încet, se înfiripă fraze consolatoare. D'Annunzio vorbeşte de infinit, de nemuritoarea desfătare care va însoţi pretutindeni sufletele plecate, răpite pămîntului de o putere mai nobilă şi mai teribilă decît viaţa. O putere înfricoşătoare. Cu imaginaţia sa neostoită, d'Annunzio ne poartă prin incompa-

rabile paradisuri și infernuri pline de delicioase vicleșuguri...

Vorbește, vorbește, minutele trec — minute de aur și de încîntare, de balsamuri ale căror esențe intense le simțim cum ni se strecoară în mădularele istovite și încet-încet ne duc cu ele, invitîndu-ne să părăsim pămîntul, necunoscutele-i limanuri și pe cei ce le slăvesc. Leonardo, Benvenuto, înfricoșătorul Michel Angelo vin alături de el. Se face ora două noaptea, apoi trei, pe urmă patru dimineața și ne aflăm tot acolo, toți, ca vrăjiți. Pe la ora cinci, Gabriele se ridică și parcă i-a trecut și febra. Se strecoară afară din salon, șoptește un ultim adio prietenului care-l admirase și îmbrățișîndu-ne ne spune: „Pe curînd!".

De atunci nu l-am mai văzut niciodată.

Mă aflam în România, cînd, la începutul lui august, se declanșa cel de-al doilea război mondial. Acolo am aflat cît de tare s-a supus d'Annunzio ordinului ce i-l dase singura femeie pe care o iubise. „Schimbă-te!" îi ceruse ea. Și, într-adevăr, el avea să-și schimbe zborul. Spiritual, el zbura deja, pe un firmament ce și-l presărase cu aștrii săi iubiți. Și ce mai rămînea — atît de glorios și de necrezut — vrea să se împlinească întru frumos.

Mesajele dintre noi au continuat, ba chiar au fost și mai numeroase ca înainte. Prin Maurice Barrès, care fusese să-l vadă la Veneția, îmi transmisese un adio. Pe urmă s-a retras, în chip misterios, pe Lago di Garda. Legenda acestei recluziuni amintea pe aceea de la Sfînta Elena, dar într-atît de ascunsă sub aparențele grandorii și ale venerației, încît adevărata față a acestei taine (ce făcuse din acest geniu al cuvîntului nobil un sedentar, din vizionarul care era — o imagine a desăvîrșitei supuneri, din iubitorul gloatelor și al elitei spirituale — un izolat), explicația acestui exil în mijlocul patriei admira-

toare și devotate — încă n-am putut-o pătrunde. Uneori însă încerc să înțeleg...

Între d'Annunzio și Sfîntul Francisc d'Assisi existau mai multe puncte comune. Sfîntul Francisc d'Assisi exercita asupra sa o continuă atracție, a cărei putere n-o mărturisea decît acelora pe care îi găsea demni de a le încredința confidențe. Da, pe Sfîntul Francisc din Fioretti, acela al unor timpi ce precedau pe dumnezeu, din epoca jocurilor și a cîntecelor, cînd îl afla devenit arhanghel, acela trecea în ochii săi drept unul care voia să îmbrățișeze toate voluptățile spiritului și, poate... Dar nu vreau să mă avînt pe această cale.

Totuși, cînd mă rog pentru cel mai mare dintre poeți, pentru acela a cărui prietenie va fi fost gloria noastră, eu mă rog ca și cum rugăciunea aș depune-o în mîinile lui, pentru ca el s-o înalțe însuși spre dumnezeu.

ELEONORA DUSE

O simplă scrisoare de la D'Annunzio mă anunță că Duse vine la București[1]. Mi-o încredințează: „o mare zeitate latină la un poet latin". O punte este astfel aruncată între mine și vizitatoare. Începutul toamnei acesteia la București umple orașul de o mulțime de oameni printre care nu pot să descopăr nici o figură cunoscută [...]

Sînt deci singură cu ai mei pentru a face Dusei onorurile orașului. Dar îmi rămîne plăcerea de a o putea primi în casa noastră, în compania cîtorva prieteni. Mă duc, așadar, la Hôtel Continental, unde ea a tras...

Hotelul este situat în fața Teatrului Național[2]. „Cauză

și efect", îmi spun, în timp ce, așteptînd-o pe Eleonora, contemplu fațada de culoarea caisei pîrguite a primei noastre scene românești. În această seară Duse are să joace, acolo, *Gioconda*.

Deodată simt pe umăr o atingere ușoară. Mă întorc brusc și o văd în fața mea pe Eleonora îmbrăcată în negru, uitîndu-se la mine cu o privire abătută și blîndă. Ceea ce mă frapează, de altfel, la această privire este mișcarea ei rapidă. În timp ce-mi mulțumește, ochii Dusei capătă cel puțin trei expresii diferite.

— Ești amabilă. Și dacă ai ști că n-aș fi avut deloc nevoie de dumneata.

Această introducere mă uluiește. Totuși, nu mă supăr. Dimpotrivă, sînt cucerită de armonia mișcărilor actriței; nu mă pot stăpîni să-i admir felul de a merge. Începu să umble încolo-și-ncoace prin salonul strîmt, întinzînd mîinile în față într-un gest, nu știu dacă de disperare sau de spaimă. Ce să fie oare cu ea? De ce primește în felul acesta o persoană pe care, fără îndoială, a dorit s-o cunoască? Regret că am neglijat să aduc cu mine scrisoarea lui D'Annunzio. Sau poate e la mijloc o eroare? În sfîrșit, ce vrea să spună această atitudine ciudată, dar atît de cuceritoare, e adevărat, a acestei minunate creaturi cu părul bogat și chip atrăgător?

Tăcută, Duse pare a fi uitat de prezența mea. Continuă să se învîrtească prin încăpere și, deodată, se întoarce spre mine:

— Adio, îmi zice ea cu autoritate, și scuze pentru că te-am deranjat. Omisesem să amintesc de scrisoarea lui... (ezită, apoi renunță să pronunțe numele poetului). Poți să te duci, adăugă ea oftînd.

Fac un pas spre ea:

— Înțeleg, și eu...

— Ah, da! strigă ea cu putere. Și dumneata ai suferit [...] Ar fi trebuit să nu vin într-o țară unde Elena Văcărescu a fost torturată.

— Te înșeli, aici nu m-am simțit torturată. Oamenii aceia care mi-au fost potrivnici nu reprezentau toată România. Nici vorbă. O mînă de indivizi. Politicieni. Invidioși dintre care unii erau părinți de fete urîte...[3].

Asta o amuză și în cameră răsună rîsul ei zglobiu.

— Atunci iubești această țară?

— O ador. Și poate că tocmai din cauza acestor lucruri pe care voiai să mi le amintești. Da, bietul popor nu e cu nimic amestecat în acțiunile ce se duc în numele său...

Eleonora privește spre teatru, apoi înalță ochii în tavan.

— Nu, n-am să merg la dumneata, repetă ea energic. Simt că îmi vei spori suferința. Dar trebuie, dragă prietenă. Trebuie, nu mă menaja.

Nu știu ce să-i răspund. Atunci ea exclamă:

— Spune-mi că poeții sînt niște oglinzi. În ele se reflectă, în același timp, monstrul și îngerul. Da, oglinzi, oglinzi, repetă ea furioasă.

A doua zi revin s-o văd pe Duse. Și a treia zi la fel. Prilej rar să o vezi luptînd cu răul care o macină. Ocazie deosebită de a o vedea jucîndu-se cu acest rău, de a o vedea trăind o lume de simțiri și tulburări.

Chiar de la a doua vizită înțeleg că starea ei de neliniște se datorează faptului că D'Annunzio tocmai publicase romanul *Focul*, în care Duse joacă rolul de inspiratoare și de abandonată. După ea, această carte este o umilire.

Ieșim împreună. Ea își menține hotărîrea de a nu intra în nici o casă. Odată ajunse pe Calea Victoriei, se lasă pradă gîndurilor. Îndată ce ajungem sub primii copaci, se smulge din gîndurile ei pentru a-mi mulțumi cu căldură.

— Îmi ești o adevărată prietenă. Mă simt atît de bine în această trăsură, lîngă dumneata...

Cu toate acestea, trebuie să mărturisesc că Duse nu

se ocupă deloc de mine. Mă suportă. Ea se gîndeşte numai la acel vis a cărui intensitate îi brăzdează trăsăturile mobile ale feţei. În salonul ei de la hotel îşi frînge mîinile şi dînd ocol încăperii răstoarnă în tăcere buchete de flori şi pachete. E toată un zbucium. Vorbeşte aproape ţipînd sau îşi astupă urechile să nu audă zgomotul ce urcă din stradă.

Dintr-o mişcare este la fereastră şi îmi arată teatrul:

— Şi unde mai pui că peste cîteva ore va trebui să mă afişez acolo. Ce scorpie e şi viaţa asta! Eu! Acolo! În costum de zeiţă! Am şi uitat ce-o să joc în seara asta. E îngrozitor, îmi joc rolul!

— Nu, nu vei fi dumneata. Va fi cealaltă, aceea pe care o vei întruchipa; sufletul Dusei se va rupe în două, ca pîinea la „Cina cea de Taină", în şase, în douăsprezece...

O rază fugară de lumină îi străbate pupilele întunecate. Ating o problemă ce o pasionează: dualitatea artistului.

— Ai dreptate. Ce destin formidabil: să fii tu, să nu mai fii tu şi să rămîi totuşi tu... „Mizerie măreaţă, răvăşitul suflet-zdrenţe fluturate în vînt".

Vorbeşte ca de pe un tărîm îndepărtat, chemînd gînduri intime ce năvălesc în încăpere doar pentru ea. Rămîn uluită. Cadenţa glasului ei mă cucereşte. N-am cunoscut niciodată o fiinţă umană care să se exteriorizeze în aşa măsură.

Deodată, se năpusteşte spre mine şi mă prinde de pulpana hainei:

— Nu cumva să pleci. Nu vreau. Am nevoie de dumneata. Dar nu voi intra niciodată nici în casa dumitale, nici într-o altă casă din acest oraş. Bucureşti, oraş în care vin să-mi petrec cîteva ceasuri din durerea mea, tu nu mă vei adăposti decît sub aceste două acoperişuri!

Şi cu un gest larg îmi arată teatrul şi hotelul.

A doua zi, sub tei, vorbim despre acea necruțătoare carte.

— Doar eu singură mă cunoșteam. Așa credeam. El într-atîta m-a despuiat, încît mă simt parcă goală. Geniul lui teribil m-a reîncarnat. M-a expus cum se expune un animal într-un tîrg. Această despuiere se repetă de fiecare dată cînd un cititor întoarce o nouă pagină a acestei cărți acuzatoare. Înțelege-mă. Trăiam retrasă și ascunsă ca luminile rătăcitoare care alunecă pe o plajă, apoi pe o alta, care trec de la o rampă la alta. Nimeni nu reușise să surprindă contururile umbrei mele nestatornice. Vai! Să nu pot să redevin aceea care am fost și să ies din rolul pe care el mi l-a dat. Înnebunesc!

Ea își ridică pumnii spre cer. Prin frunzișul teilor, lumina soarelui se cerne asupră-i picurînd-o cu aur, în timp ce trăsura trece în zornăitul hamurilor lucitoare. Ajungem într-un luminiș. Este vremea cositului. Departe, se văd ridicîndu-se căpițe mici ce seamănă cu niște stupi așezați în iarbă. Eleonora strigă birjarului:

— Oprește!

Se întoarce apoi spre mine:

— N-ai vrea să coborîm?

Rochia i se tîrăște prin țărînă. Se grăbește spre căpițe, se repede la prima, se urcă pe ea. O urmez. Frunzele și florile strivite au un parfum extraordinar. Eleonora respiră cu gesturi largi, într-o izbucnire de neașteptată bucurie.

— E ceva ce seamănă cu marea (rotește brațul peste cîmp). Și totuși, nici cea mai ușoară adiere a mării. Valuri de pămînt, valuri împietrite. Știi că sînt fiică de marinar? Sînt fată de oameni ce-au trăit la proră. Iată de ce am totdeauna sentimentul că mă aflu în picioare la cîrma unei corăbii, fără să știu încotro merg. În definitiv, știm vreodată încotro ne îndreptăm? Tatăl meu era un excelent timonier. Eu, unul detestabil. (Rîde din toată inima). Groaznic, de disprețuit. Părăsesc cîrma pentru

vîslă și îmi plac obstacolele. Ele, cel puțin, sînt dușmani pe față. Se ascund dar nu mereu. Hai, ceartă-mă, căci voi deveni din nou tristă.

Se afundă în grămada de fîn și se întinde pe el ca un muribund pe un mormînt. Pentru a desăvîrși iluzia, își încrucișează mîinile pe piept.

— Așa ceva găsești în bisericile Veneției, femei culcate pe marmora care le zăvorește rămășițele pămîntești. Dar, cîteodată, cînd ușile le rămîn deschise, chipurile împietrite continuă să privească încă reflexele lagunelor ce dansează pe bolți. Ai remarcat această sarabandă a apelor reflectată pe tavanele Veneției? Eu sînt venețiană. Și, cînd eram fetiță, am văzut acolo pe Wagner și Cosima în luna lor de miere. Ieșeam cu ei în gondolă. El îi făcea scene și țipa atît de tare că gondolierul se oprea din vîslit pentru a observa dacă Richard nu era pe punctul de a o ucide pe Cosima. Urla la ea. Ce vrei, era din dragoste. Eu rămîneam ca țintuită într-un colț al gondolei. Odată, cearta a avut loc sub o copertină. Ploua. La început, Wagner lovea ușor în copertina de piele de parcă ar fi atins clapele unui pian. Curînd aceste bătăi ușoare se transformară în lovituri puternice. Cosima încerca să se dezvinovățească. Gemea. Dar și surîdea. Se simțea adorată în orașul în care el scrisese *Tristan și Isolda,* inspirat de o alta. Murea de fericire. Altădată le-am dus fructe din grădina noastră. Dona Cosima m-a îmbrățișat și a început să le aranjeze într-o fructieră de cristal. Vasul era așezat pe o oglindă. Mă minunam văzînd fructele cum se dublau înlăuntru și Cosima se amuza de surpriza mea copilărească. Deodată auzirăm răsunînd, cu toată puterea ecoului, scara de marmoră cu boltă pictată. Întreaga casă se cutremura. Wagner se întorcea și nevăzînd-o pe Cosima ieșindu-i în întîmpinare, crezînd-o plecată, o ocăra și o acuza de trădare. Ea îi ieși înainte. Un rîs fericit, ca acela al zeilor din Walhalla, umplu palatul. Eu mă făcui nevăzută, căci soții nu se mai

ocupau de mine. Luînd-o din loc, observam cu durere cum fructele — fructele mele — împinse de mîna viguroasă a lui Wagner, se rostogoleau pe jos și, odată cu ele, vasul de cristal, oglinda, totul... Ah! Privește ce frumos e soarele ce se cufundă în valurile de iarbă!

Soarele apune exact în fața noastră.

— Tragedia nu începe decît în actul al doilea, îi spun Dusei care se ridică în genunchi. După aceea, cînd eroul nu va mai fi, o să vedeți... Vorbiți-mi mai bine de Wagner și de iubirile lui.

— Ei bine! în altă zi, Cosima și cu mine ne întorceam dintr-o plimbare. Una obișnuită. Ea mersese să-și cumpere ghete. Cu pachetul în mînă, se sprijinea de gondolier pentru a coborî. Din nou vocea înfricoșătoare se făcu auzită: „De ce așa de tîrziu? De unde vii, mizerabilo, ticăloaso, perverso, mîrșavo?“ Înjuriile plouau cu nemiluita din capătul scării. Cosima tremura de bucurie și nu protesta. El își înteți ocările pătimașe. Atunci cînd fu aproape de el, cu pachetul în mînă, îi spuse doar atît: *Mein alter bubchen!* Bătrînul meu strengar. În felul în care ea îi arunca cuvintele în față, se simțea o pasiune ce egala pe aceea a lui Wagner. Era învins. El o îmbrățișa cu patimă. Eu îi priveam.

Naivă, dar prevenită prin instinctul deja treaz, o invidiam pe Cosima și simțeam că această scenă mă îmbolnăvea de un rău incurabil, căruia nu-i puteam dezlega nici natura, nici sensul...

Acum, în fața acestui soare care nu se lasă devorat decît de cer îți voi spune versuri din Dante. Ce splendoare! Ah! Înțeleg acum farmecul acestei țări, orizonturile-i dramatic dezgolite. Privește: soarele nu mai este decît un inel subțire ce împodobește o mînă nevăzută. Cîteva minute de semiobscuritate și tragedia se dezlănțuie cumplită. Un carnagiu imens“.

Uluită, ea tăcu brusc.

A doua zi dimineața:

— Sînt intrigată de publicul de la voi, cu priviri așa de calde. Niciodată nu mi-a fost dat să văd un altul mai atent și mai pasionat. Parcă și-ar potoli foamea și setea cu vorbele mele. Totuși, bînd, nu se amețește. E atît de calm, de rezervat, cu un aer de indiferență contrazis doar de privirile-i arzătoare. Nu aplaudă niciodată în zadar. Dar mi-e ciudă pe el. De ce? Pentru că nu-mi scrie. În celelalte orașe, chiar acolo unde am fost mai puțin înțeleasă decît aici, primesc scrisori cu nemiluita. Acele scrisori mă umplu de lumină. Ele sînt un semnal. Ele fac legătura între mine și prietenii mei necunoscuți.

Îi explic că românii scriu foarte puțin.

— Nu le place deci să se exteriorizeze?

— Nu. Ei preferă scrisului cuvîntul și analizei gestul, nemulțumirea e preferată entuziasmului de care le e frică.

— Frică să se entuziasmeze? Într-adevăr?

— Da, dintr-un fel de mîndrie și pudoare. Istoria i-a copleșit cu necazuri. Admirînd prea tare, se tem să nu greșească și să devină ridicoli. Nemulțumirea, numai ea îi stîrnește ca o furtună, nemulțumire căreia îi ia repede locul bunătatea, bunătate care alungă, la rîndu-i, plictiseala și jocul unei imaginații mereu în căutare de nou. Așa e poporul meu. În plus, el are calități fundamentale far întîlnite.

— Cred. Îmi place. M-ar fi bucurat o oarecare comunicare cu oamenii în afara teatrului. Simt cît sînt ei de sensibili. Totuși, nu-i ușor să pleci din București fără să fi primit o singură scrisoare.

Ușa se deschide. Comisionarul aduce un teanc de telegrame și scrisori. O telegramă anunță că Duse a fost de curînd decorată cu *Bene merenti*.

— În locul acestora aș fi preferat o singură scrisoare sinceră, o scrisoare caldă sau chiar ofensatoare. Dar ce importanță are! Sînt o nefericită. Hai, spune că nu-i așa? Hai, spune!

Ea îmi arată telegramele împrăștiate.

— Vai! Dacă s-ar putea muri și reînvia după voie. Ce despărțire și ce regăsire după 100 de ani! Hai să mergem, să plecăm!

Iese. O urmez. Urcăm în trăsură. Ne reîntoarcem spre aleea cu tei.

— Șosea minunată și tristă, cu copacii tăi ca niște flăcări, am să vă uit vreodată? Sînt o biată trecătoare. Sînt pedepsită pentru că mi-am lăsat sufletul să rătăcească din trup în trup. Încarnare, cuvinte înspăimîntătoare, să prinzi trup, să iei înfățișarea unui mort sau a celor ce nu există decît în închipuiri. A fi și a nu fi. Să realizezi de-a-ndoaselea formula ce-l chinuia pe Hamlet. Ce crimă! Pe cer se petrece tăcuta tragedie a asfințitului. Niciodată, niciodată n-am văzut atîta sînge curgînd din nori. Cîte ucideri în onoarea mea!

Duse rîde și plînge. Recită-ncet o terțină din Dante, culeasă de undeva, din adîncurile *Paradisului*. Acolo aveam s-o descopăr, eu însămi, mulți ani mai tîrziu. [...]

Anii trec. Într-o dimineață, la Paris, primesc de la Eleonora un bilețel scris cu creionul: „Veniți!“ Antetul poartă adresa unui hotel de pe malul stîng al Senei. În timp ce mă îndrept spre ea îmi pare că respir din nou parfumul florilor ofilite din București. Mi se pare că aud, dincolo de tumultul mașinilor, uruitul îndepărtat al trăsurilor de pe Calea Victoriei spre teii de la Șosea și că ascult terțina din Dante în asfințit. Privesc pe geam. Parisul, uriașul tezaur de piatră și foc se luminează. O siluetă sumbră în depărtare — Notre-Dame.

În camera întunecată, Duse, în picioare, nu-mi dă voie să aprind lumina.

— Nouă ne place amurgul, nu-i așa?

Mă îmbrățișează. Încerc să aflu noua taină a chipului său. Cu tot întunericul care invadează încet camera, văd că părul ei este alb. Printre ultimele licăriri ale zilei ce se stinge, șuvițele-i de păr cu reflexe alburii par ase-

menea flăcărilor de spirt. Chipul i-a rămas acelaşi. Blînd. Puţin ironic. Gura, cu o expresie de durere, se forţează să surîdă

— Sînt bătrînă, mamă, înţelegi, sînt bătrînă.

Se întoarce spre mama mea. Mama îi răspunde:

— Eşti tot dumneata. Asta ajunge. Nimeni pe lume nu poate schimba ceva în privinţa asta.

— Sînt bătrînă şi-s mulţumită că-s aşa. Numai că n-aş fi vrut să mor înainte de a se fi inventat un stingător pentru vulcani. Şi-şi duce mîna la inimă. Atîtea descoperiri! Atîtea invenţii! Şi numai asta nu. Îţi reaminteşti Bucureştii? Şoseaua? Ah! acel oraş şi teii lui divini. De aceea am păstrat mult timp în poşeta mea cîteva fire din fînul pe care ne-am odihnit. Şi amurgurile de acolo, cele mai ucigătoare, cele mai însîngerate. [...]

Gesturile ei sînt obosite. Nu-şi mai ridică atît de des celebrele-i braţe pe care le admirasem. Ele, care ne destăinuiseră atîtea, par acum, sub rochia-i cenuşie, nişte aripi moarte.

Mă întreabă de Paris, de Sarah Bernardt, care o entuziasmează, dar căreia nu-i poate înţelege sîngele rece recăpătat în pauzele dintre scenele în care părea că suferă ca nimeni altul.

— Da, ştiu, există două şcoli: aceea a artistului care se serveşte de operă ca de un instrument şi aceea a artistului care sileşte opera să i se supună. Aceasta din urmă mi se pare cea mai mare.

Cînd o părăsesc, este întuneric beznă. O caut pe dibuite pentru a-i spune adio. Din maşină văd la fereastră o siluetă înaltă, tulburată, care întinde braţele spre mine.

Eleonora Duse, adorabilă, sublimă Eleonora, trebuia să mori atît de departe, să te stingi la al nu ştiu cîtelea etaj al unui zgîrie-nori împînzit de afişe, printre oameni ce vorbeau o limbă ce abia o înţelegeai, într-o lume nouă, lipsită de tot ceea ce te încînta[4]. Ochii tăi aproape închişi căutau în zadar pe acele meleaguri pe Ariana, pe

Gioconda, pe Locandiera. Știu însă că pentru fiica unor marinari venețieni, aventura merita să fie trăită. Era un lucru firesc. El răspundea dorințelor tale. Te plîng, Duse, scumpă Duse, minunat simbol al celor aleși!

PAUL BOURGET

Într-o zi, pe la începutul secolului, dădusem întîlnire lui Maurice Barrès la domnul și doamna Paul Bourget[1]. Mania exactității m-a făcut să ajung pe strada Barbet-de-Jouy cu un sfert de oră mai devreme, ceea ce e alt mod de a fi inexact. Un foc zdravăn ardea în șemineul în fața căruia Paul Bourget citea făcînd gesturi largi. Nu mă văzuse intrînd. După un moment de tăcere, am spus:

— De ce protestați așa?

Bourget tresări, se ridică, îmi luă amîndouă mîinile în ale sale și, arătîndu-mi cartea căzută la picioare, grăi, mai mult țipînd:

— Omul ăsta reprezintă fatalitatea, înțelegi, fatalitatea! o să zdruncine și o să distrugă totul!

— Cine amenință cu un astfel de dezastru?

— Contele Tolstoi, devenit păgîn, zise el ironic, acest visător care inaugurează dezastrele. E nebun, nebun de-a binelea! Iasnaia Poliana, distribuirea pămînturilor, eliberarea unui popor căruia i-ar trebui secole pentru a ajunge la o stare normală. Căci rusul reprezintă o anomalie în Europa, el reprezintă evul-mediu și fără posibilitatea de a ieși din starea sa, pe care au cunoscut-o oamenii evului-mediu în Occident și aiurea. Libertatea de care nu va ști să se folosească decît împotriva lui însuși! Înduioșările astea..., lirismul ăsta umanitar și sublim la asta o să ducă![2]

Şi Bourget, pe care nu-l văzusem niciodată şi nici că aveam să-l mai văd în starea aceasta, lovi cartea cu pumnul, luîndu-mă martoră la o crimă.

— O crimă ce-o să împuieze, draga mea, o crimă ce va da naştere la alte milioane de crime.

— Ei, lasă, lasă, spuse calm Maurice Barrès[3], înaintînd fără zgomot. De ce dispuţi, dragul meu, preţul virtuţii cu acest domn retras în izba lui înzăpezită?

Şi Barrès întinse mîinile înghetate spre foc, ca şi cum această evocare a lui Tolstoi l-ar fi aruncat în plină stepă rusească şi sub rafale de viscol.

EDOUARD HERRIOT

. . . . . .

Ca tribun, Edouard Herriot[1] posedă toate darurile unui literat. Cu alte cuvinte, acest literat este înzestrat cu puterea tribunilor. În intonaţiile vocii sale există, totuşi, ceva din asprimea bărbătească ce se presupune a fi fost atît de proprie lui Danton. Herriot nu rosteşte cuvîntul, ci îl flutură prin aer. Cuvîntul devine în gura lui o secure sau o sabie... Vorbeşte... S-ar zice că e cînd David la harpă, cînd un gigant făurar lovind în nicovală. Herriot, blînd uriaş de temut, ce sfarmă deopotrivă jucării învechite şi utile lucruri banale!

Omul este prodigios, căci trăieşte pe mai multe planuri. Realist şi inventiv, el nu părăseşte niciodată gîndurile lirice ori concepţiile sale de istoric.

— În mine, zice el, sălăşuieşte un poet neînţeles. [...]

Înainte de orice, el este o multiplă forţă ce atrage unanima frumuseţe. Nu demult, voind a pleda în favoarea

Combourgului unde s-a petrecut tinerețea lui Chateubriand — acel Combourg pe care autorul *Memoriilor de dincolo de mormînt* l-a descris atît de magnific — i-am prezentat o petiție, mărturisindu-i temerea pentru soarta acestuia[2]. Atunci, numai ce-l aud strigînd:

— Combourg, Chateaubriand! — eu să le fac vreun rău? Eu care nutresc atîta respect pentru „stil"? Cît regret că n-am timp să scriu o carte despre Beethoven!

Căci Herriot este și un muzician desăvîrșit. Îmi amintesc în special că în timpul unei călătorii pe care am făcut-o împreună în Alpii de răsărit, ajunși la un mic hotel din Saint-Pierre-de-Chartreuse, ce semăna mai mult cu un han, el ne-a interpretat din Beethoven. Grandioasa armonie plutea printre cețurile decorului montan. Chiar la Chartreuse, pentru a masca sub ritmuri puternice tulburarea pe care, fără îndoială, o încerca găsindu-se în locuri prea cucernice pentru el, deși ne reaminteam că fusese crescut de un unchi preot, el făcea să răsune, legănîndu-le de-a lungul culoarelor sonore și reci ale mînăstirii părăsite, nemărginirile *Sonatei Lunii*.

La întoarcere, mașina s-a împotmolit într-o groapă. Șoferul n-o putea scoate singur. Herriot s-a înhămat la treabă pentru a o repune în mers, fredonînd încă. Fredona o părticică din acea imensă *Simfonie pastorală*...

Toate acestea alcătuiesc fizionomia cea mai aparte și, trebuie să recunoaștem, cea mai bizară pe care ne-am fi putut-o imagina. Din acel haos în care se învolbură literatura, arta, pasiunea de luptă, geniu al organizării, rezultă o sinteză extrem de reușită. Cîte contraste se unesc în persoana sa într-un tot armonios! Pe chipul lui cu trăsături mai curînd dîrze, învie o privire largă ce se înduioșează repede. De pe buzele-i pronunțate, silabele ies potrivit unei cadențe ce pare studiată și totuși cea mai naturală din lume. Acest conducător al democrației franceze reprezintă acea categorie care este cea mai tare uluită de doctrina sa — elita. În apartamentul său din Lyon, atît de

simplu, unde adierile vîntului bătînd dinspre Rhône intră în voie, pe un vraf de cărți tronează, ca un erou peste toate, cartea rară: un Stendhal găsit din întîmplare, prima ediție din Ronsard — descoperită după căutări pătimașe — și mai ales opere din secolul al XVIII-lea, precum și cîteva rarități ale literaturii romantice, cumpărate ieftin de pe un chei oarecare, grație unor întîmplări fericite. Și peste toate — hîrțoage ale primăriei din Lyon, planuri, eșantioane pentru faimosul tîrg al acestui oraș...

Pe cînd era Președintele Camerei, Herriot ne-a invitat, într-o seară, la un dineu la Palatul Bourbon. Cardinalul Cerretti a venit aici într-o robă roșie. Mă arăt surprinsă că între cei de față reprezentantul unei anume republici[3] nu este și el îmbrăcat de asemenea în roșu, pentru că, în evul mediu, călăul... Herriot se încruntă, dar își stăpînește cu greu zîmbetul.

Conferențiar la *Annales*,[4] Herriot era un prieten prodigios, coleg vechi și binevoitor, ce ne emoționa prin tulburarea ce o încerca înainte de a apărea în fața publicului obișnuit; un public însă, trebuie să mărturisim, cel mai dificil de pe pămînt, acela al Parisului, cunoscător, blazat și întotdeauna impecabil servit [...]

Nu pot să-l aud pe Herriot vorbind fără ca în inima mea să nu se trezească sentimentul pe care îl încerc de fiecare dată cînd este vorba de patria mea. El mi-a fost și rămîne cel mai sincer nu numai dintre prieteni, dar și dintre partizani. Pentru a servi cauza unui popor, trebuie să faci dovada unei participări directe și curajoase: asta înseamnă să fii partizan.

Revăd momente deja petrecute, purtate de fluviul sîngeros ce a fost Marele Război.[5] Revăd, la Lyon, o sală ticsită de oameni și flori. Și pe estradă — o biată ființă, o sărmană ființă a acelui pămînt românesc, a cărui invadare fusese anunțată în ziarele pe care ea le cumpărase în trecere prin gări. Pentru a-mi lăsa timp să-mi revin, Herriot a ținut să mă prezinte publicului lionez și să vor-

beească despre România. Tot ce retorica cea mai minunată, contopită cu cea mai sinceră simpatie poate obține de la omenire, mi se părea a le afla în acele momente atît de vii în amintirea mea. Pe măsură ce făcea cuvîntul să zboare sau să evoce, în mintea mea se desfășura imaginea umilă a satelor noastre, cu căsuțe albe ce deveniseră locuri de suspine și eroism. Pe buzele autorului învia o epopee. Profeția lui făcea să strălucească un viitor mai bun, asigurat prin gloria trecutului. În cele din urmă, admirația vibra, superbă, precum freamătul pletelor în vîntul deșertului. Și atunci cînd, la rîndul ei, mesagera României începu să descrie zbuciumul, curajul și durerea țării sale, ea văzu pe Herriot, cu un taler în mînă, făcînd înconjurul sălii și adunînd bani pentru Crucea Roșie din România.

Altădată, la Cameră, în momentul cînd un vorbitor și nu dintre cei mai neînsemnați, urca la tribună, el i-a spus:

— Să nu uitați România!

Să nu uităm nici noi, niciodată, că în el patria noastră a avut un prieten statornic.

HENRI BERGSON

Cannes, 7 ianuarie 1941. Ieri a murit Henri Bergson.[1] Dar limpezimea gîndirii sale ne luminează și va lumina încă și generațiile viitoare.

Între-adevăr, Bergson a descoperit în spiritul omenesc jocul liber al intuiției, a pus în acord inteligența cu dorințele instinctului, a redus spațiul existenței lor nepăsătoare, a eliberat conștiința de tot ceea ce o condiționa.

A făcut din aceasta o plantă ce răsare pe orice vreme, precum o fatalitate pe care nici o putere nu o poate înlătura.

Acest descătușător al spiritului, acest revoltat lăuntric era un omuleț blînd, modest, voit retras și ale cărui calități îl apropiau pe drept de Spinoza. Evrei amîndoi, amîndoi fanatici în ideile lor, ei au reușit să le impună lumii.

Pentru prima oară l-am văzut pe Bergson pe un culoar al hotelului Victoria din Geneva. Îl citisem, îl ascultasem, îl venerasem și îl comentasem, dar nu fusesem niciodată față-n față cu el. Aflînd că va asista la una dintre ședințele comisiei din care făceam parte, încercam o oarecare mîndrie, căci astfel mi se dădea ocazia să aspir față de el la o egalitate, momentană și relativă, dar o egalitate totuși; puteam de aici înainte să-l tratez de coleg.

Bergson era, de altfel, de o timiditate exagerată. Emoționantă prin resemnare și candoare voită, fața sa rămînea de cele mai multe ori impasibilă. În cele cîteva observații pe care le făcea cu o voce sigură, revela o inegalabilă stăpînire de sine și, în cele mai mici amănunte, folosea formulări clare cu acea simplitate discretă ce-l caracteriza.

La cîteva zile după întîlnirea noastră, în momentul în care intram la Ligă, am fost oprită de un om ce părea tulburat, gata să-mi ceară ajutor și sprijin.

— Avem nevoie de bani, îmi șopti.

Recunoscui în modulațiile acestei voci, glasul ciudat al lui Bergson, glas ce impunea părînd că roagă.

— Aș putea cere delegației române să voteze în favoarea sumei ce ne trebuie pentru a completa creditele datorate Comisei de cooperare intelectuală?

Bergson putea conta pe admirația fără rezervă a majorității românilor; avui deci bucuria să-i promit dinainte consimțămîntul lor. Este adevărat că, în comparație cu sumele pe care zilnic Societatea Națiunilor și țările noastre le acorda celor care conduceau diferite anchete sau alte

lucrări, cele 17 mii de franci ceruţi de Bergson păreau a reprezenta un capital minim. Intim cu Paul Valéry, se vedea mereu cu acesta din urmă în timpul şederii sale la Saint-Sergues, lîngă Geneva. Deja atins de cruda boală căreia i-au trebuit ani ca să-l răpună, el lucra cu vigoare, privind culmile înzăpezite ale Alpilor. Acolo, la Saint-Sergues, am văzut pentru ultima oară această fiinţă pe care o iubeam şi o admiram atît de mult. Ţintuit în fotoliul lui asemenea unei statui, încerca în zadar să-şi ridice mîinile spre culmi, martore fără voie ale chinului său. Trupul îi era de o imobilitate de piatră, cu toate că lupta fără contenire cu teribila suferinţă ce i se oglindea doar în priviri.

Cîteva luni mai tîrziu, la Paris, Valéry îmi cerea să-l duc undeva cu maşina.

— Str. Piccinni, la clinica unde se află Bergson. Vai, adăugă el, mă tem că ne părăseşte, mi-e tare frică!

Bergson nu mai primea pe nimeni în afară de ai săi şi Valéry. Îi propusei poetului să-l aştept cît va dura vizita sa, care ţinu exact 40 de minute şi, în vreme ce stînd în maşină, încercam să-mi imaginez discuţia lor ce se petrecea atît de aproape şi totuşi departe de mine, Valéry reveni pe neaşteptate cu faţa aprinsă, privirea luminoasă, cu un zîmbet fericit pe buze. Dumnezeu ştie ce culmi escaladaseră împreună, în timp ce eu, jos, în stradă... Ba nu! şi eu trăisem intens cele trei sferturi de oră sublime, însă numai prin intuiţia atît de dragă lui Bergson şi prin părerea de rău.

În fine, ceea ce nu voi uita niciodată este o conversaţie pe care am avut-o cu el în 1925 şi care a fost atît de elocventă, de hotărîtoare pentru mine. Referindu-se la domeniul spiritului, Bergson îmi demonstra că forţa spirituală a unui ins născut să fie celebru este de o asemenea natură că el nu are nevoie să se detaşeze de opera sa pentru a dobîndi din aceasta profit sau glorie. După părerea lui, gloria şi bogăţia vin singure la adevăraţii savanţi, la ade-

vărații poeți, la adevărații cugetători. Ceea ce în viața lor ne pare întîmplare nu este decît apariția muzei care, deghizată mereu altfel, îi vizitează. Miracolul destinului unor asemenea ființe vine dinlăuntrul lor...

Astfel mi-a vorbit Bergson în cursul unuia dintre acele rare colocvii intime, cînd mi-a fost dat să rămîn tulburată în fața calmei măreții a concepțiilor sale.

PAUL VALÉRY

I.

Zgomot asurzitor de tramvai și tren. Ne-am trezit foarte devreme pentru a prinde interminabilul șir de vagoane cărora le-a dat patină ploaia, vîntul și funinginea. Plec și uit de toate. Dimpotrivă, tovarășul meu de drum, care nu este altul decît Paul Valéry,[1] se gîndește la lucruri neînsemnate, de pildă, să cumpere un fișic de caramele al cărui nume mă amuză: „les bêtises de Cambrai".

În costumul său gri, Paul Valéry pare foarte zvelt; merge calm și nepăsător. În compartimentul supraîncălzit, în care-și caută locul, se acomodează anevoie acelei atmosfere dominată de propriile-i ritmuri, ori redusă la cadența unui gînd mecanic. Acum, dincolo de geam, Franța gonește cu viteză triplă, ca mînată de suflul veacurilor.

Valéry fumează și discută. Nu, la drept vorbind, el articulează și dezarticulează un edificiu verbal, o formulă tainică ce mă ține fără încetare cu atenția încordată. Valéry glumește. Valéry se însuflețește. Ochii săi devin mari stele verzui, străbătute adesea de fulgerări de oțel. Iau parte la tot. Tirada se precipită și în curînd, în fața de-

monstrației sale, romantismul se diluează pînă cînd nu mai rămîne din el decît o biată adunătură de spirite buhăite și bolnave, un balon ce sună ca o tobă. Vai de cei care încă se mai hrănesc din el! Încerc, totuși, să argumentez că în toba de jazz se află sonorități de orgă și subtilități de flaut revărsate în delicate cascade.

Zeus al lirismului, Valéry își trăznește prada de îndată ce-i găsește o slăbiciune sub un aspect oarecare. Îl înțeleg. El constată asta mai mult din gestul meu decît din priviri, căci desemnez în aer dubla arcuire a melodiei, apoi pe aceea a armoniei, una pe verticală, cealaltă pe orizontală.

— Ah! muzica! suspină el și, în chip aparte, acest generos își dă pe față gelozia — singura de altfel pe care o încearcă — gelozia față de muzică. Ia gîndește-te, muzicienii dispun, rînd pe rînd, de legi fixe ce au nume, dar în același timp de posibilități nelimitate în cadrul legii. Mai mult, ei dispun de acele minunate ferestre ce se deschid spre cer — care sînt *sonata, concertul, simfonia;* și pentru a le da viață ei au *cvartetul, septetul* și acea posibilitate a tuturor — *corul* —, precum și cealaltă posibilitate numai a lor — *solo*-ul. Ei au la îndemînă instrumentul fără număr care este vocea omenească; au surla și țimbalul — aceste insolite; au flautul și harpa — aceste voci interioare; în timp ce noi, noi trebuie să le căutăm pe toate acestea. Dumneata l-ai cunoscut pe Mallarmé?

— Da, mărunțel de statură, politicos, pe chip citindu-i-se modestia față de propriile-i descoperiri și, în același timp, mîndria că-i aparțineau.

— De neuitat, cu neputință să-l uiți, răspunde Valéry. Îl iubeam. El este totul în mișcarea care a descătușat poezia contemporană. Fraza ieșea de sub condeiul său perfect șlefuită, așa cum dintr-o fabrică ar ieși, una după alta, capodopere în serie modernă. Dar ce serie! Mi-aduc aminte cum, într-o zi, pe cînd mă plimbam alături de el — eu, care sînt dintr-un ținut de podgorii și n-am trăit niciodată

cu dumneata în intimitatea grîului — zăresc un fir de iarbă gălbior și, aplecîndu-mă să-l culeg, îl întreb pe Mallarmé ce-o fi. „— E un fir de grîu — îmi explică el rîzînd. E aproape copt. Vezi, culoarea ce o va căpăta este primul sunet slobozit din țimbalul toamnei . . .".

Muzica — această obsesie a muzicii ce-l stăpînea pe Valéry — îi plăcea să o asocieze amintirii lui Mallarmé. El se cufundă în tăcere, în timp ce eu visez la unul dintre marile poeme din *Charmes* și aud pe deasupra grădinilor suprapuse, unde Semiramida se extaziază de măreția propriului regat, cum Babilonul strigă din toate alămurile sale, din toată stridența armelor sale, cu întreaga-i voluptate și întreaga-i strădanie.

Atenție! Cît pe ce să ne izbim de Verlaine, a cărei umbră vine spre noi împleticindu-se. L-am văzut amîndoi de departe: eu pe cînd eram foarte tînără — pe atunci un copil pe care guvernanta englezoaică îl tîra după ea vizibil dezgustată cînd la colțul unui trotuar el ne măsura cu un aer triumfător; Valéry, spirit clar deja, ca și mine nu cunoscuse din Verlaine cel în viață decît vestita-i siluetă murdară. Înlăturăm amîndoi deodată vechea imagine, curățind-o pentru totdeauna de pete slinoase si de alcool.

— Nu este oare al lui cel mai minunat (după părerea mea) vers din limba franceză?

— Spune-l, insistă Valéry.

— . . . „le calme claire de lune, triste et beau"[2] . . .

— Magnific, cu adevărat! Să încercăm să-l analizăm. Dar cum să simplifici imponderabilul? Ne scapă acel *nu știu ce* al acestei frumuseți, acel *ceva* care ascunde în el un lucru gingaș ca grația pură și fatală a profilului Cleopatrei și tărăgănarea unui dactil virgilian.

— *Un songe, devrais-je m'inquiéter d'un songe?*"[3] — strigă Valéry. Oare a știut Racine puterea de beție pe care o are în el acest emistih ajuns ca vai de el, de atîta repetare în gura școlarilor care, din generație în gene-

rație, țin neapărat să-l deformeze? Ca un filtru rămîne această suită colorată de vocale ingenios alăturate, sprijinite una de alta sau rămînînd drepte, cu neclintirea și forța cariatidelor. Oh! puterea, taina vocalelor. Asta trebuie să-i fi dat de lucru lui Racine pentru a obține un astfel de efect!

Valéry are, în privința asta, idei pătrunzătoare.

— Oare Victor Hugo, de exemplu, ignora din graiul natal acel *sanctum sanctorum*?

Și pe buzele lui Valéry, Victor Hugo susură:

... Viens, une flûte invisible ..."[4]

Valéry cunoaște o imensă cantitate de versuri răzlețe, cărora glasul său le dă dintr-o dată personalitate. Luat singur, rătăcit, departe de celelalte, versul posedă un fel de putere irezistibilă și naivă. Și, totuși, el se naște singur, ca să fie de îndată condamnat la moarte. Pentru a trăi trebuie să aparțină unui grup, trebuie să adere la o viață colectivă și acest lucru îi displace profund, făcîndu-l să pară un intrus printre mediocri; îi trebuie tovarăși. Poetul nu este poet nici pentru că a creat strofe perfecte sau aproape perfecte, nici pentru că în aceste strofe este mare numărul versurilor care împreună ating perfecțiunea, ci prin calitatea versurilor izolate care se vor putea culege din poemele sale, versuri ce arată net care sînt resursele de care el dispune [...]

*

Nu știu ce adiere a mișcat faldurile perdelei cenușii-roșcate; Mont Blanc-ul ne apare, departe, ca un catafalc drapat în alb. Paul Valéry îmi demonstra ieri că mania descriptivă distruge lirismul cel adevărat, lirismul unduit în meandre și arcuiri care, deși dispuse sistematic, par ochiului și urechii niște creații absurde.

Remarc, totuși, că el descrie cu aviditate această neașteptată apariție de nea și încremenire, pe care primele

raze aurii ale asfinţitului o învăluiesc în nuanţe trandafirii.

— N-am văzut niciodată un gheţar, îmi mărturiseşte Valéry, parcă fără voia lui.

Ne întoarcem de la şedinţă de la Palatul Ligii Naţiunilor, acum rămas aproape pustiu, dar care în septembrie devine un adevărat bazar din Galata. Acolo, Paul Valéry lua cuvîntul sau, mai exact spus, divaga. Într-adevăr, în cadrul subcomisiei, Valéry îndreaptă discuţia întotdeauna într-o direcţie diferită aceleia a subiectului la care i se cere să reflecteze. În mod inefabil, el se află alături de problemă, ba chiar departe de ea şi, în cazul unui anume proiect de care pare a nu ţine deloc seama, sau a nu-i descifra nici una dintre liniile directoare care şi nouă ne scapă, poetul îşi revarsă inevitabila-i lumină aiurea. Şi, deodată, prin vizoarele strîmte ale obiectivelor noastre năvălesc jeturi neaşteptate de lumină, explicaţii, evocări de personagii, mecanisme ce pun în mişcare utopii care, nonsensuri absolute şi sublime, dau viaţă a aceea ce ne scăpase din vedere. Cîteodată, aplecat peste dosare, Valéry ne arată pericolul în care îşi duc viaţa capodoperele şi, de asemenea, ce primejdii şi ce triumf ar fi pentru ele proiectul de a le aduna la un loc.[5] Cînd el vorbeşte, toţi îi acordă atenţie: Focillon[6], cel de elocvenţă şi sobră erudiţie, Weingartner[7] cu gîndirea-i sclipitoare şi pătrunzătoare, Jules Destrée[8] preşedintele nostru.

Weingartner tocmai îşi exprima dorinţa de a vedea realizîndu-se unificarea diapazonului. Valéry n-a înţeles prea bine despre ce anume era vorba şi, în timp ce noi îi explicam tristeţea noastră la gîndul că admirabila şi fericita propunere a marelui muzician vizează departe în timp, pînă la acele timbre de care Mozart, Beethoven, Saint-Saëns sau Lully s-au servit pentru a-şi fixa muzica şi, egalîndu-le de la un capăt la altul al pămîntului, o-ar perturba poate pentru totdeauna imperceptibila di-

versitate a armoniei, el, Valéry, nu visează decît la diversitatea acestui sunet regulator al maselor armonice. Dar Weingartner este cel care are dreptate.

— Da, fără îndoială, răspunde el.

Şi din nou izbucneşte gelozia sa faţă de muzică. Se spune că, urcînd sau coborînd un ton sau un semiton, s-ar desfiinţa frontierele muzicale ce separă încă pe artiştii de toate neamurile şi din toate ţările.

— Un *ton*, un *semiton*... ripostează prompt cel mai spiritual dintre delegaţi, în timp ce, dacă ar fi fost vorba despre litigii de război, ar fi fost necesare *tone* şi *tone* de oţel.

Valéry îşi îndreaptă privirile spre vîrful Mont Blanc la poalele căruia străluceşte, ca-n mijlocul unei pajişti, acoperişul vilei Deodatti.

— Da, da, înţeleg pentru ce spectacolul oferit de aceste locuri a exaltat pînă la paroxism neistovita şi dezastruoasa nelinişte a *eu*-lui romantic. Dar ce căuta venind aici Voltaire?

Valéry se întoarce din nou spre fereastră. Colţii gheţarului se profilează atît de clar în aerul îngheţat al serii şi poetul, urmărindu-le contururile, repetă fraza adresată de Voltaire acestor culmi divine pe care nimic nicăieri n-ar putea să le imite.

În tren, la întoarcere, vorbim despre Anatole France, căci în curînd Valéry trebui să rostească discursul său elogios la Academia Franceză.

— Sînt foarte jenat, îmi zice el. Într-adevăr, eu nu-l înţeleg pe France în felul în care îl înţeleg atît admiratorii, cît şi detractorii săi.

De altfel, el nu l-a cunoscut sau l-a cunoscut, de fapt, prea puţin; singur Hérédia i-a vorbit despre el, dîndu-i cîteva detalii.

— Hérédia examina la microscop. Frescele aveau finisarea unei miniaturi. Vedea lucrurile în mare şi dacă l-a

cercetat pe France, i-a sesizat mai degrabă defectele... De fapt, nu-mi dau seama ce gîndea Hérédia despre autorul lui *Thaïs*.

Ca optică literară, evident Valéry nu avea idei fixe.

— Eu nu-i tăgăduiesc...

Dar n-am reușit să aflu ce anume nu-i tăgăduia. Discursul de la Academie urma să ne dezvăluie acest lucru.

— Îngrozitor de greu de făcut acest discurs... îngrozitor.

Grădina Academiei fiind grădina nemuritorilor și a morților, a încălca atribuțiile unui răposat care, după ordine și disciplină, trebuie așezat mai presus decît moartea, nu este deloc o sarcină ușoară pentru cel căruia nu-i place cîtuși de puțin să se renege în doctrinele sale literare sau în altele. Or, Valéry este dintre aceștia. Anatole France îi stă ca o povară, ca și cum ar avea un nod în gît pe care nu-l poate înlătura decît tușind. Îi destăinui, totuși, interlocutorului meu trecutul de prietenie și de admirație care mă leagă de France, pe care l-am întîlnit în vremea primei mele tinereți și pe care de atunci l-am revăzut adesea. Șederea mea la Béchellerie îl interesează pe Valéry. Mă întreabă, răsucind pe o parte și pe alta amănuntul atît de proaspăt în memoria mea al acelor după-amieze turene, despre vioiciunea fantastică a spiritului lui France, dovedită îndată ce abordam capitolul ideilor sale politice, idei politice adesea în contradicție cu ale mele și care, informe ca și idolii popoarelor primitive, păreau, grație verbului său, asemenea statuilor grecești. Îi povestesc lui Valéry o minunată discuție pe care am avut-o cu France în privința uluitorului *Orphée* al lui Salomon Reinach. Mă conjură să continui. La urmă îmi mărturisește că nu i-a fost niciodată prezentat Anatole France cu atîta detașare și atîta imparțialitate a aprecierii, ceea ce i-l face pe neașteptate și mai familiar și mai simpatic [...]

II.

Spre deosebire de aceia dintre prietenii săi care îl vedeau fie în public, fie acasă, fie la țară, eu l-am cunoscut mai bine pe Paul Valéry în timpul unor călătorii. Drumețiile împreună aveau însă obiective diferite: Valéry mergea să ducă departe mărturia vitalității spiritului francez, pe cînd eu mă îndreptam spre aceleași comitete cu dorința de a cunoaște curentele ce separau ori apropiau gîndirea umană. În vagon, Valéry nu tăcea o clipă. Îl ascultam cu reculegere și mă înfuria zgomotul roților și al locomotivei care întrerupea, acoperind jumătate din vorbele lui. Valéry nu credea mai mult în imortalitatea păcii decît în aceea a războiului, găsind că nici o ordine umană nu era definitivă. „Ceea ce trebuie să înțelegem, explica el, se reduce la o mutație, pe cît de grea, pe atît de costisitoare". La oprirea în gări, Valéry cobora și totdeauna întîlnea vreun admirator necunoscut care-l însoțea pînă-n compartimentul nostru, manifestîndu-și bucuria pentru această întîlnire. Pe mine, admiratorii aceștia mă agasau și cînd, la întoarcere, îi povestea doamnei Valéry neliniștea mea că a trebuit să împărțim locurile de la o frontieră la alta cu aceștia, ea rîdea.

Cînd ajungeam la Geneva și coboram imensa scară din fața gării, Valéry, incomodat de valizele sale și de ale mele, exclama:

— Ah, draga mea, cel puțin dacă ar fi asta ultima coborîre, ca a faraonului în piramidă.

În Comisia de Cooperare Intelectuală, el avea darul de a digera rapid meniul indigest ce ni se servea, pe cînd eu pierdeam ore și nopți pînă să-l asimilez. El lăsa cu indulgență plină de răbdare colegii să vorbească, înțelegerea fiind pentru el o adevărată religie. Modestia lui Bergson îl frapa. „Cît dispreț pentru propria-i înălțime" — l-am auzit spunînd într-o zi, în mașina care ne aducea după o vizită ce i-o făcuse blîndului filozof bolnav, retras

la reşedinţa sa din munţi, pe cînd comentam clipele de bucurie ce el ni le rezervase. Aceşti doi mari oameni, pe care-i lega o admiraţie reciprocă, mergeau alături ca două fluvii despărţite de un lanţ de munţi.

Lui Paul Valéry îi plăcea să prezideze şedinţele de la Cooperarea Intelectuală. Cu toate că azi se vorbeşte despre Societatea Naţiunilor ca despre o bunică ce ar fi păcătuit, Valéry acorda interes lucrărilor acestei comisii a Cooperării Intelectuale, unde conlucra cu celebrii britanici Mansfield[9] şi John Galsworthy[10].

După cei cinci ani petrecuţi de mine în „exilul albastru", timp în care între noi a existat o identitate şi în ce priveşte clipele de dezolare, dar şi de speranţe, cînd ne-am reîntîlnit prima oară el mi-a spus: „Mai crezi oare că Cooperarea Intelectuală va rezista valului pustiitor care va atinge apogeul după război?". Primind răspunsul meu afirmativ, el avu un surîs de liniştire: — „Misterul de Gaulle[11] mă înviorează" — spuse el. Pronunţa cuvîntul „mister" în accepţiunea lui medievală.

Prin 1933, Valéry şi cu mine am fost invitaţi de o primitoare asociaţie literară din Italia. Mergînd într-acolo, eu începui să debitez aspre critici împotriva lui Mussolini, pe care am evitat întotdeauna să-l întîlnesc.

— Dar gazdele noastre n-au nimic de-a face cu Mussolini, îmi zise Valéry pentru a mă calma.

Ţinea însă cu grijă sub braţ, bine împăturit, un ziar cumpărat pe drum. Era cald şi Valéry, aţipind, scăpă ziarul. Luîndu-l şi răsfoindu-l, descoperii între numeroasele articole pline de ameninţări, următoarea frază: „Franţa şi cei doi hămesiţi sateliţi ai ei — Iugoslavia şi România...". Trezii pe tovarăşul meu de drum, strigînd:

— Trebuie să ne oprim undeva şi de acolo voi telegrafia decomandîndu-mi vizita. N-am să merg să-mi spun părerile acasă la asemenea oameni!

— Şi ai să rezolvi ceva prin gestul acesta de unul singur? Iar în ce mă priveşte, crezi că eu am să le furnizez

vreun fapt divers ridicul pentru mine și, în mod indirect, pentru Franța? Fii liniștită!

A trebuit să cedez. La San-Remo nu s-a discutat nici o problemă politică și sejurul a fost încîntător. Cîteodată însă, în timpul meselor, cînd un nou fel de mîncare îmi stîrnea pofta, Valéry îmi trimitea un bilețel: „Mai stăpînește-te, hămesito!"

Acest rege al gîndirii era un soț și un tată exemplar. Cu cîtă căldură vorbea el despre doamna Valéry, despre băiatul cel mare, Claude, ori despre mezinul François, „roșcovanul" cum îl numea el cu dragoste. Pe acesta din urmă l-am întîlnit tocmai în momentele cînd tatăl său se afla în agonie. Și, în ziua aceea, mi-am amintit cum, odată de mult, întîlnind în gara din Irun pe Paul Valéry și pe doamna Curie, care mergeau ca și mine la Madrid[12] la o conferință a Institutului de Cooperare Intelectuală, Valéry mi-a pricinuit o cumplită durere, anunțîndu-mi moartea Annei de Noailles...

V

LACUL • TRIANON • DINEU LA PEN-CLUB LA REVEDERE, DOMNULE LEBRUN CASE CU AMINTIRI • BRAZII CARPAȚILOR

LACUL

Atunci cînd, în materie de poezie, se vorbește de lacuri, unii se gîndesc la Leman, alții la Bourget. Desigur, Lemanul îmi este drag, dar Bourget, în întregimea lui, cu împrejurimile-i sălbatice, îmi pare de domeniul visului. Castelul Hautecombe îl domină cu mormintele sale regale, iar majestuoșii munți ce-l înconjoară, își reflectă în undele lui coastele abrupte.

Totuși, pentru noi, lacul Bourget evocă neîntîrziat chipul devenit clasic al unui tînăr blond, cu mîini delicate și lungi, vîslind cu ochii ațintiți la cer, pe apele verzi și întunecate ale unui lac solitar. Ba mai mult încă, vedem pe acest tînăr cutreierînd de-a lungul potecilor ce coboară pînă la țărm unde valuri murmurînde compun, hemistih după hemistih, rimă după rimă, strofele unui vechi poem pe care nimeni nu-l va uita niciodată[1]. Și iată că pe neașteptate tînărul se oprește. Seara coboară. El visează. Face un legămînt. Grăiește cea mai îndrăzneață dintre urări, care totuși va fi realizată: el dorește ca aleasa lui, aceea pe care o iubea, să nu dispară niciodată și amintirea-i să nu înceteze de a stăpîni sufletele și inimile.

Da, Lamartine, destinul te-a ascultat. Noi n-am uitat pentru ce Bourget îţi este drag. Acea oră de durere şi bucurie tu ai însemnat-o pe orologiul nemuririi pentru eternitate.

Aşezată pe o bancă, de unde contemplu decorul de atîtea ori privit, dar mereu nou, mă gîndesc mai puţin la neliniştea iubirii lui Lamartine, decît la o întîmplare care-l priveşte, căci Lamartine a iubit şi el România. Îmi reamintesc deci acea seară a lui 184...[2] în care poetul, acceptînd să fie preşedintele unui grup de studenţi români, studenţi care în cea mai mare parte au devenit mai apoi mari patrioţi şi iluştri oameni de stat, o tînără din ţara mea înaintă spre el. Ea purta pe braţe un snop de grîu de la noi, pe care i-l oferi. Trebuie să mărturisesc că acel dar l-a tulburat pe Lamartine. Şi nu puţine au fost urările înflăcărate pe care el le-a adresat atunci pămîntului României, „veşnică surioară a Franţei, legată de ea prin legăturile cele mai sigure".

Lac al lui Lamartine, alină-mi durerea! Mă voi lăsa legănată de apele tale şi voi uita suferinţa[3], repetînd din nou cuvintele poetului: „pămîntul vostru de-al nostru legat".

În jurul Lemanului gigantice umbre, magnifice umbre îşi dispută dominarea spirituală a unei privelişti destinată să servească drept cadru unor trainice visuri: Mme de Staël, Byron, Shelley. Lacul Bourget dimpotrivă aparţine întru totul lui Lamartine. Ca un mare segneur, el aduce încă şi astăzi onorurile domeniului său. Timpul îşi opreşte zborul. Nu mă mai gîndesc decît la acela care a iubit şi care, de asemenea, a suferit pe aceste ţărmuri încîntătoare. Îmi amintesc că într-o zi el a legat ţările noastre de aceeaşi soartă. În taină îmi spun că destinul meu a fost asemănător cu al său.

TRIANON

Într-o bună zi, rozul pal al coloanelor ce unesc printr-o fermecătoare galerie cele două aripi ale marelui Trianon a devenit roșu. Mania indiscretă a restauratorilor a hotărît că e mai bine așa. Și au avut poate dreptate din punct de vedere al pitorescului, ca să zic așa, material: coloanele roșii de astăzi, roșii ca fraga sau ca buzele tinere, prind privirile de departe și își încrustează minunat reflexul pe brazdele de flori, îmbrățișîndu-le cu mai multă putere decît înainte. Aeriana galerie a colonadelor a căpătat astfel un aer voluntar, o conștiință oarecum autoritară ce amintește Versailles-ul. Există totuși un alt pitoresc, mai puțin sensibil la împerecherea și contrastul pur pictural al elementelor, la căsătoria strict tehnică a culorilor. Există un pitoresc fluid, o alcătuire fragilă de corespondențe spirituale. Acestui pitoresc îi răspundea admirabil tonul roz-pal al coloanelor, așa cum era, șters de vreme, înainte de restaurare. Și-mi era poate mai drag așa, fiindcă revela colaborarea timpului la opera de artă. Căci timpul definește, clarifică și accentuează caracterul specific al operei de artă. Or, caracterul specific al Trianonului e tocmai delicatețea subtilă și feminină, marmura spiritualizată. Arhitectul se va fi gîndit, desigur, la vreo pînză de Perugino: Trianonul ar figura admirabil în acest decor miniatural, profilat pe un cer plin de îngeri călători, purtători de mesagii pentru sufletele prea-fericiților.

Se fac deseori apropieri între muzică și arhitectură pe temeiul unor analogii transfigurate, pline de misterioasă poezie, deși de o legitimitate cu totul relativă. Trianonul arhitectural — o temă melodică. Simplicitatea candidă a construcției lui nu sugera nici o gîndire de ordin simfonic. Trianonul e un cîntec mut, un dialog între vioară și

flaut, înflorind foarte firesc în mijlocul micului parc, cel mai taciturn și mai solitar din lume. Căci arta ajunge uneori la aceste întruniri armonice ce dau senzația perfecțiunii și nu se pot nici reproduce nici imita. Trebuie, pentru aceasta, un concurs suprem de factori naturali și artistici ce nu se pot determina rațional în întregime, ci rămîn un mister insesizabil al creației inconștiente.

La Trianon totul pare fraged și plin de uimire. Totul se scaldă încă într-un sentiment de surprindere, asemeni aceluia care trebuie să fi umplut privirea ducesei de Burgogne, în ziua cînd Ludovic al XIV-lea îi dărui această jucărie de lacrimi, de marmură și de apă. Trebuia acest limpede menuet de linii și de culori pentru petrecerea copiliței princiare. Dar pentru viitoarea regină a Franței, Trianonul rezerva alte surprize: orînduirea perfect studiată a ansamblului, atitudinea nobilă și mîndră a clădirii care surîde, deși nu uită că mii de reverențe înflorite s-au desfășurat în saloanele ei.

Parterele parcului sînt brăzdate de flori multicolore alternînd artistic. Ce flori creșteau aici, pe vremea cînd sub copacii aceștia evolua grația menuetelor? Noi, cei care ne găsim deodată în preajma Tiranonului, noi, călători de departe, cu sîngele încărcat de un trecut așa de greu și așa de confuz, ne simțim rătăciți și stringheri în mijlocul acestei splendide întruchipări, mărturie melodioasă a unei epoci armonioase și atît de deosebită de „specificul" atavic ce-l purtăm în suflete. Ce deosebire, într-adevăr, între tăcerea singuratică a parcului de la Trianon și aceea a marilor noastre păduri carpatice! Aici, pe argintul canalului ale cărui leneșe unde se zăresc în vale, alunecau bărci înzorzonate de jocuri luminoase. Și, în aceeași vreme, Dunărea noastră curgea roșie, nu atît de flacăra apusului de soare, cît de sîngele strămoșilor noștri. Aceste contraste concomitente ce se întîlnesc de-a lungul istoriei sînt pline de putere sugestivă.

Pentru a fi ajuns să conceapă această curbă elegantă ce singură conține virtualitatea unui palat, simți că un popor a trebuit să străbată numeroase veacuri, pline de dibuiri. Gustul artistic naște dintr-un flux necurmat al frumosului exterior spre cel interior. Puțin cîte puțin, mediul e filtrat de suflet și redus la quintesențe estetice, adevărate „comprimate" de frumos, cari, la rîndul lor, devin elemente de viață, de gîndire și de sensibilitate, îmbogățind astfel natura și sporindu-i puterea activă asupra sufletului. Și poate că Socrat n-ar fi creat acea poruncă fatidică: „Cunoaște-te pe tine însuți!", dacă marmura Partenonului ce străjuie colina sublimă n-ar fi dat semnalul supremei filozofii.

Și mă gîndesc la o anume zi, cînd Trianonul s-a asociat destinelor românești. Un public pestriț, venit aci incognito să asiste la iscălirea Tratatului de pace[1], se grupase în curtea interioară în care două bazinuri își jucau evantaiele de apă... Se semnează tratatul care, după atîtea secole, aproape un mileniu de dureroasă despărțire, face să se reîntoarcă acasă copilul drag, această Transilvanie dorită de întregul neam și care, la rîndu-i, n-a trăit decît din dorul pentru noi.

Din ziua aceea care ne-a restituit Ardealul, Trianonul, în ciuda despărțării în spațiu, ni s-a înrudit de aproape: de atunci, el e nițel și al nostru.

DINEU LA PEN-CLUB

Convivi: Stefan Zweig, Jules Romains, Unamuno, Joyce, Eugenio d'Ors, Thomas Mann, Louis Gillet, Paul Valéry; dineu al Pen-Clubului la care mă aflu așezată între Galsworthy și Zweig. Legasem o trainică cunoștință și chiar

o prietenie cu Stefan Zweig care, a doua zi avea să vină să mă vadă, aducîndu-mi două din cărțile sale și jurîndu-mi că nu va trece vreodată prin Paris fără să mă caute.

După dineu intru în cercul în care se află Thomas Mann[1]. E mai distant decît Zweig și destul de rece, dar, vorbindu-i de o lucrare a fratelui său Heinrich, apropierea între noi este făcută. Pe deasupra, îl place și pe Titulescu pe care îl admiră pentru felul său de a fi — un „uragan" printre fulger. „Într-o zi, îmi spuse, v-am auzit zicîndu-i că trăiește în plină furtună. Era un reproș sau un compliment?" Mă pregătesc să-i răspund, dar Joyce[2], surprinzînd ultimele cuvinte — „trăiește în plină furtună" — intervine: „Lui Eol îi plăcea mai mult să fie el însuși furtună"... De altfel, această preferință o exprimase Titulescu însuși. Joyce auzise vorbindu-se de Titulescu. Și el voia să fie ministru...

O, seară de altădată de la Pen-Club, cînd cuvintele și frînturile de fraze ce se încrucișau deasupra mesei aveau în ele o neliniște: aceea de a nu putea reține din ele decît ici și colo cîte ceva...

O, Europă care, atunci, te credeam nouă pentru că, blîndă, redată ție însăți, ne apăreai inteligibilă...

Se aduce în discuție o carte în limba engleză despre Napoleon, pe care Wyzewa o laudă. „E un Napoleon banalizat" — strigă Jules Romains. Dar pentru Joyce *banalul* este elementul estențial ce conține totul. El surîde constatînd că am reținut versuri de Yeats. De trei ori i le repet. E încîntat cînd îi spun că Irlanda a trimis la Societatea Națiunilor un trubadur cu părul zbîrlit, ce pare a fi mereu pe jumătate beat. „What a blessing!*, strigă Joyce, e splendid, splendid". Galsworthy îl privește nițel pieziș. Cum n-am înțeles nimic din *Ulise* — dangăt de clopot armonios slobozit în valuri sonore în bietul cap

* „Ce minunat!" (engl.)

al unei femei mărginite — mi-era teamă ca discuția să nu alunece spre importanța acestei opere. Totuși, Joyce mi se pare deosebit prin acel dar al aliterației prin care el impune limbii englèze toate resursele secrete ale muzicii, deja îndrăgite în Swinburne, dar care, după exemplul acestuia din urmă, susținut de Joye, a invadat din păcate și limba franceză pînă pe punctul de a o deforma, chiar dacă singurele griji ale lui Racine și ale celorlalți confrați au fost să extragă din aceasta întreaga armonie, incredibila armonie pe care ea o are. Joyce cere apă strigînd în felul său: „Water, hooho"; el deformează cuvintele pentru a le face familiare, ceea ce englezii numesc *homo made** ...

LA REVEDERE, DOMNULE LEBRUN

La Bourboule, 3 iulie 1940. — Mi se aduce la cunoștință că septenatul d-lui Lebrun[1] — septenatul al doilea care nu durează decît de cîteva luni — va înceta mîine sau la începutul săptămînii viitoare. Dl. Lebrun își trăiește ultimele zile de putere la vila Sévigné unde am petrecut și eu destule săptămîni înghițind apă minerală.

Ultima oară cînd îl văzusem pe președintele Lebrun fusese pe 8 iunie, la Élysée unde mă primise într-o audiență specială, printre tulburările care ne agitau sufletele. Fără voia mea, traversînd saloanele despuiate de tapiseriile și tablourile lor, mă aflam admisă între aceste ziduri să mă întrețin cu președintele chiar în ziua în care se luase hotărîrea de a nu se mai împotrivi nemților în problema țărmului stîng al Rhinului[2]. În ziua aceea îi

* „făcut în casă" (engl.)

întîlnisem, cu portofoliile la subsioară, pe miniștrii ce tocmai semnaseră această rezoluție, dezastruoasă după mine, și îl găseam pe dl. Lebrun palid, cu mîinile tremurînde și fața-mpietrită. Despre incident nu am vorbit decît în treacăt. În acea după-amiază de 8 iunie simțeam o dată mai mult că n-am să pot defel exprima ceea ce mă încerca atît de dureros. De altfel, nu mai era nimic de discutat. Dl. Lebrun mi-a vorbit de România cu simpatie, dar și cu un fel de severitate amară. Căci francezii nu înțeleseseră și nu înțelegeau încă faptul.[3]

Singură Anglia, cu luciditate feroce, săvîrșind împotriva ei însăși o obligație, pe care orice popor doar el are dreptul să o săvîrșească, Anglia rău pregătită de război, decisese cu sînge rece să ofere dublului monstru, hrănit deja de ea, o pradă variind între una sau două țări neutre pe trimestru. Asta îi permitea să aștepte suplimentul de armament care-i lipsea, precum și acea dată fatidică a realegerii lui Roosevelt care ar marca, în afara oricărei îndoieli, intrarea în război a Statelor Unite. În ceea ce o privea, Franța ignora fondul acestui joc și rămînea sincer convinsă că intrarea statelor neutre în acțiune ar putea-o salva. Iluzie copilărească pe care soarta Olandei, a Belgiei, a Cehoslovaciei și Poloniei nu o înlăturase.

I-am explicat d-lui Lebrun cum am putut mai bine atitudinea noastră. Politica României a fost dintotdeauna silită, impusă imperios de concluzia celor două imperii la fel de puternice. Pe de altă parte, România nu poseda nici avioane, nici tancuri. Rezistența noastră ar fi durat cel mult o săptămînă, dar întregul nostru teritoriu ar fi suferit devastări pe care mulți ani n-ar fi fost suficienți pentru a le șterge. Am discutat îndelung, foarte amical și nu m-am putut stăpîni să nu compar această totală neînțelegere a frontierelor, a situațiilor și a armatelor cu acea neagră ceață pe care nemții o împroșcau în fața trupelor adverse în momentul în care le atacau.

Preşedintele a remarcat aerul de absolută întristare ce mi se aşternuse pe chip, căci în acele clipe, mai mult decît în oricare altele, aveam senzaţia exactă că Franţa era pierdută. Dl. Lebrun nu putea ghici în ce grad suferam pentru ea. În acel geamăt de intimă mizerie şi insuportabilă durere el mi-a întîlnit gîndul, grăind: „În acest timp şi în fiecare secundă din zi şi din noapte sîngele francez curge fără contenire".

Lacrimile îmi brăzdau obrajii. Ne-am despărţit plîngînd.

În aceeaşi zi de 8 iunie, deoarece dimineaţa primisem veşti mai liniştitoare de pe front, iar pe de altă parte nesperînd ca dl. Lebrun să mă primească aşa de repede, invitasem acasă cîţiva prieteni rămaşi în Paris [...] Cînd m-am întors din audienţa de la Élysée, după ce am cerut scuze invitaţilor că îi lăsasem în absenţa mea să se consoleze între ei, mi-am găsit salonul plin de lumină şi de flori — imagine de farmec şi frumuseţe pe care am păstrat-o cu grijă în mine.

Căci acea zi de 8 iunie, acel ceai improvizat avea să reprezinte pentru mine ultimele ceasuri de viaţă normală pe care eu şi prietenii mei le-am trăit. Într-adevăr, orice s-ar întîmpla, niciodată viitorul nu va putea să ne tămădulască de răul pricinuit Franţei şi României, la tot ce noi am adorat pe pămînt. O, voi clipe, voi ore fatidice din acea zi de 8 iunie, n-am să vă pot uita vreodată!

CASE CU AMINTIRI

Astăzi, 25 martie 1937, mutîndu-mă în strada Chaillot[1] părăsesc această avenue Kleber asupra căreia am văzut oprindu-se de atîtea ori privirea încîntată a mamei mele.

Am petrecut aici împreună doi ani... Şi pe urmă ea a murit aici, în faţa acestui peisaj parizian care-i plăcea. Agitaţia străzii, copacii de pe margine, tramvaiul care deja a dispărut, cele două alei în pantă ce păreau a conduce spre noi, — toate i-au cucerit inima. Din fotoliul de catifea albastră atît de cunoscut tuturor celor care veneau să o vadă şi să-i admire blînda bătrîneţe de femeie cultivată, indulgentă şi plină de spirit, ea povestea mii de întîmplări, sau evoca amintiri amuzante. Vizitatorii erau pentru ea o bucurie; niciodată nu scăpa ceva simţului ei psihologic atît de ascuţit. În cele din urmă, într-o zi ea se stinse aproape fără suferinţă. Ieri am coborît plîngînd scara îngustă care i-a văzut trecînd sicriul.

Acum mă aflu în locuri noi şi mă gîndesc la numărul mare de domicilii unde, ca în această după-amiază, am agăţat cu mînă nesigură icoanele mele, aceleaşi din vremea copilăriei şi care, laolaltă cu mine, au locuit atîtea adrese diferite: palate, hotele luxoase, castele cu ferestrele deschise fie peste colinele Valahiei natale, fie peste culmile Carpaţilor. O viaţă de nomad, în decursul căreia am cunoscut totuşi uneori şi perioade de statornicie. „Numai arhanghelul ştie", spun ţărăncile noastre cînd sînt luate repede în legătură cu un sentiment sau cu o anume părere.

În ceea ce mă priveşte, la fel, numai arhanghelul ştie numărul locuinţelor care m-au adăpostit; dar revin mereu la cele două puncte de legătură — Paris şi România. Acolo sînt zeii mei. În România, pasiunile spiritului şi ale trupului meu, strămoşii mei. La Paris, de asemenea destui morţi dragi şi această mulţime din cei vii care îmi sînt dragi. În România, întregul popor, aici aproape la fel. Cum voi şti eu să aleg între ei şi aceia lîngă care aş vrea să mor. După matură gîndire, Paris, tu vei avea ultima mea suflare; am suspinat atît pentru România. Mi-ar fi drag să părăsesc această lume aici într-o seară răcoroasă de amurg obişnuit. La noi am avut nostalgia acestor seri,

așa cum la Paris îmi apare aceea a zăpezilor de la noi. Vom vedea, tu, stradă, Chaillot, ce îmi vei da tu în schimbul tenebrelor și violenței din str. Washington[2]: război, invazia României, armistițiu, cei cîțiva ani de demență care i-au urmat.

Iată str. Washington, salonul lui vechi cu canapele Louis XV, cu birourile și comodele a căror reputație de autenticitate le făcea atît de demne de respect. Și sub o lampă roșiatică, mama mea, îngrijorată, curajoasă, refuzînd să părăsească Parisul amenințat, cînd cei mai mulți dintre prietenii noștri fugiseră deja. De altfel eu am fost aceea care am convins-o să nu plece:

— Mai întîi tu știi foarte bine că ei nu vor veni pînă aici. Și apoi, chiar dacă vor veni, tu nu vei vrea să pleci mamă dragă. Și dacă Clemenceau ne sfătuiește să plecăm și dacă ne dă și mijloacele, înseamnă că nu există pericol.

Acest paradox a uluit-o. Ochii ei cer o explicație.

— Dragă mamă, tu n-ai văzut ca mine de aproape insolența celor pe care îi numim responsabili. Or, Clemenceau este unul dintre aceia. Tu nu știi că persoanele importante sînt optimiste sau simulează optimismul? Ei, bine! Dacă Clemenceau se arată pesimist este pentru că el are ideea sa: vrea să golească Parisul!

Mama nu mă crede, dar pentru că am hotărît să rămînem, vom rămîne. Soții ale ofițerilor de stat-major telefonează sfătuindu-ne să plecăm. Cu cît telefoanele lor sînt mai insistente din prietenie, cu atît eu rămîn neclintită în hotărîrea mea. A doua zi, Rochefort și Nicolae[3] vin să servească ceaiul și în momentul cînd mă apropii să le servesc prăjiturile îmi spun în șoaptă: — Este îngrozitor! Au trecut peste Aisne[4] cu ciomagul în mînă.

Un moment mă clatin, însă în mine hotărîrea nu cedează. Un instinct ce nu se lasă abătut.

Apartament de pe strada Washington, cu fotoliile tale mari, acoperite de damasc alb cu învrîstări argintii, în

încăperile tale noi am primit Europa aliaților[5]: Briand, Viviani, Clemenceau (care m-a invitat să vorbesc în Comisia afacerilor străine a Senatului[6] — un record feminin), marele nostru Titulescu și Philippe Berthelot cu care am purtat atîtea vii dispute (efectiv ne asurzeam reciproc pentru a dovedi că unul știa mai multe versuri pe dinafară decît celălalt). [...] Acolo poposeau ofițeri în scurtele lor permisii și primeam pe prințul Antoine d'Orléans — mort de curînd — în ale cărui priviri senine tresălta o flacără ancestrală.

Avioanele germane ne anunțau căderea serii, iar tunurile Bertha ivirea dimineții. Barthou[7] ne-a povestit într-o zi că a văzut într-un avion german ce zbura deasupra Parisului gesturile calculate ale unui bărbat ce avea aerul unui profesor de gimnastică ritmică și care schița în spațiu mișcări armonioase.

— O făcea, a adăugat Barthou, pentru a ghida tirul asupra monumentelor sau locuințelor pe care voiau să le distrugă sau cel puțin să le facă de nefolosit.

Apartament din strada Washington, tu ai cunoscut toate aceste lucruri și încă altele atîtea! Cîte neliniști, ca apoi să se întoarne la noi, sub un fals nume, Victoria...

În avenue Kleber am cunoscut zile de mai puțină frămîntare. Ne simțeam acolo cu adevărat romînce[8], întru slava unei seminții descinzînd din veacuri. [...]

Apartament din avenue Kleber, tu ai văzut totuși și atîtea glorii prefăcute în pulbere. Tu ai văzut pe Briand[9] plecînd să se odihnească pe veci la Cocherel în exagerate elogii întrerupte de huiduieli. Pe sub poarta casei lui, poarta albă a păcii, trecea un mort și unii se temeau să nu ducă cu el și o pace defunctă. Dar nemuritoarea ce agoniza jurase să-i supraviețuiască, iar el îi interzisese de atîtea ori să-l urmeze în mormînt. „Atît timp cît eu voi fi, nu va fi război". Și concluzia. „Dar după mine..." Cu toate că era văduva lui, Pacea i-a fost infidelă. Ea este

femeie și știe că dacă nu se lăsa violată, nu s-ar mai vorbi de ea, și în vremurile astea de publicitate...

Apartament din avenue Kleber, tu ai cunoscut chipuri tinere și mereu în mînie, bărbați fără renume, furioși din pricina asta, ce căutau în același timp gloria și un mod de a nu muri de foame. Erau, în felul lor, niște eroi — au dispărut. Epoca de după război s-a înfășurat în giulgiul lor fără să reușească să scoată din aceste genii înăbușite opera și idealul lor. Vom auzi măcar vorbindu-se de ei?

Mă rog pentru ei — apartament drag din avenue Kleber — pentru manuscrisele lor culoarea sîngelui, pentru visurile lor fără crepuscul nici auroră, pentru aceste comori irosite pe care nimeni nu le va aduna. O, tineri de la 1930, unde sînteți voi, generație de zadarnice febre? Las umbrele voastre în acest salon care privea spre copacii de afară și străzile ce urcau spre apartamentul lui Paul Valéry.

Duc cu mine în strada Chaillot, niște urmași[10]. Aceștia, mai sprinteni, mai autentici probabil decît ceilalți, prin comportarea lor răspund la acea frază pe care José-Maria de Hérédia o pronunțase într-o zi (el se adresa unui versificator sumbru): „Dar supără-te odată, hai supără-te prietene!“ Ce criterii pot să am, pe moment, pentru a distinge în această defilare a dimineții cînd mă vizitează speranțe și disperări! Cît de repede îi descopăr pe acești efebi de îndată ce pășesc în biroul mare, cu servieta sub braț, doldora de proză sau de poezii. Editorul care le va edita nu există. Ei o știu tot atît de bine ca și mine, mai bine chiar, dar pentru a fi cu conștiința împăcată, vin la mine. Li se va spune încă odată acest cuvînt: „Imposibil!“, de care ei sînt sătui. Dar cel puțin își vor depăna povestea și vor fi ascultați cu indulgență.

Mai triști îmi par ceilalți intelectuali, specialiștii, care cunosc mai multe limbi sau țări îndepărtate, cei care au

trecut prin politehnică etc. — ingineri, arhitecţi care se încovoaie sub povara diplomelor. „Oh, doamne, voi accepta orice muncă!“ Le ghicesc dinainte aceste fraze în cuta buzelor sau în privirea lor umilă. Şi, totuşi, cînd îi aud vorbind astfel încerc o nouă tristeţe şi simt la rîndu-mi o umilire. Cu toate astea, îmi spun, cei de altădată, aceia din strada Washington nu le semănau. Căci cei de azi aşteptă ziua de mîine mai siguri de ei şi cu o asemenea îndîrjire încît ziua de mîine va trebui pînă la urmă să vină la ei...

Un clar de lună desăvîrşit scaldă în lumină balcoanele noului meu apartament. Expoziţia[11], aflată în pregătire şi vroind a fi o imagine a lumii, îşi arată în depărtare fantoma diafană. Ea lasă, presupun, cale liberă pentru a circula în voie ideile bune sau rele. Expoziţia e împrejmuită de zăbrele ca sondele din cîmpurile petrolifere. Mă aşteptam să văd palate, trainice pavilioane din beton armat, aramă şi fier, structuri şi construcţii ostentative din metale cu reflexe dure, un fel de armuri asemănătoare armamentelor actuale. Dar în loc de toate acestea, ce văd? O pădure aeriană de şarpante, de uşi care par nişte braţe ridicate spre îndurarea cerului, braţe de metalice dantele. Şi asemeni tuturor naţiunilor de acum, Turnul Eiffel îşi va pierde la rîndu-i capul!

BRAZII CARPAŢILOR

Unul dintre prietenii mei îmi aducea ieri aminte de hoinărelile noastre de odinioară cu sania peste atotstăpînitoarele zăpezi din Carpaţi, în clinchetele clopoţeilor şi

voioșia pîraielor pe jumătate zăporite. Ne duceam în pădure să alegem un brad destinat datinelor de Crăciun ce se prelungeau pînă în noaptea Anului Nou în lumina luminărilor și candelabrelor.

Dar pe care să alegi dintre acești brazi cînd sînt atîția?

Deasupra zăpezii cu limpezimi de azur, la acel ceas în pădure stăpînește un ger cumplit, însă copacii rămîn neclintiți, spre a dovedi parcă superioritatea puterii și frumuseții lor. Dar s-ar putea oare ști vreodată care dintre aceste catarge vor înfrunta mai bine năpustirea sălbatică a furtunilor distrugătoare? În momentul în care trebuia să aleg un brad îmi venea să strig: epoca noastră este asemenea acestei păduri neclintite în mijlocul atîtor ravagii de tot felul. Iar acestei epoci visînd la ceea ce ar putea-o sprijini, sau să o apere sau să o doboare, să i se spună: sînt prea, prea mulți oratori, prea mulți săraci și milionari, prea mulți ticăloși și oameni cumsecade, prea mulți ambițioși și resemnați. Și, totuși, prezența lor în cete strînse are darul să ne liniștească și face să diminueze amenințările de tot soiul ce pîndesc viitorul; așezările dispărute vor fi înlocuite de case pe roți, iar infamia nu va copleși iubirea...

La drept vorbind, dorim ca în relațiile lor mutuale popoarele să se îndrepte mai curînd spre prietenie decît spre iubire. Dragostea este fără milă. Ea aduce un oarecare dezmăț în cadrul speranțelor politice. Pe cînd prietenia, ea este făcută din compasiune și nu ar vrea o lume care să-și ceară libertatea fără a se întreba cu ce preț ar fi silită să o plătească. [...]

Asupra acestui lucru vom mai reveni de îndată, după ce vom fi reluat această temă bogată a cărei mișcare și întindere ar fi fost dragi lui Descartes. Pentru a scuza, ba chiar a admira freudismul general, să ne gîndim la anii în care eram obligați să tăcem[1]. Pentru mine, ca și pen-

tru atîția alții, încercarea a fost teribilă. Ea mi-a lăsat drept testament o stare de nebunie, o dorință de a urca la toate tribunele lumii și să strig de acolo pînă la uitarea de sine. Ei, da, trebuie scris, trebuie povestit ce a fost. Am salutat cu pioșenie cele 97 de volume ce mi-au fost trimise în vederea întrunirii pentru *Premiul Femina*. Să povestim! Să povestim! Să dăm la iveală fiecare în parte și toți laolaltă în ce chip și-a făcut loc cotidiana monstruozitate — fățiș, cu șireată dibăcie, sau pe neașteptate. Să luăm martori și pe cei morți. Să studiem cu ardoare Catastrofa pînă în cele mai ascunse cotloane ale sale. Să clădim piramida suferințelor și victoriei din granitul cel mai tare!

Pentru cărți — nici un fel de dezarmare. Să se publice cu nemiluita. Publiciștii și editorii vor conduce hora pentru ca nimic să nu se piardă din eroismul și disperarea ce au fost, nici acele clipe în care cel mai neînsemnat detaliu de consolare era pe loc măturat de dezastru. Dorința ce o slobod mă face dintr-odată războinică, pe mine care timp de treizeci de ani am dat o mînă de ajutor la înjghebarea tuturor planurilor acelui palat al utopiei — Pacea — și care, sub dărîmături regăsește mistria, cimentul și marmora din care își va înălța statornicu-i lăcaș.

Fluviul gîndirilor, oceanul controverselor, cascadele sentimentului vor reuși în cele din urmă să formeze o mare a celei mai reușite armonii pe care Majestatea Sa Doamna Atomica nu se va mai plimba niciodată.

Ah, voi brazi ai Carpaților, încă o dată eu sărbătoresc un Crăciun departe de voi, dar, ca-ntotdeauna, fruntea mi-o sprijin de culmile voastre transilvane și sînt copleșită de recompensa ce mi-a fost de curînd acordată de țara mea iubită.[2]

Și-apoi, și-apoi o, miracol, o hazard, mereu veselul hazard! În micul brăduț sosit gentil din pădurile Franței am atîrnat o hîrtiuță ușoară, banală la prima vedere ce o

primisem mai de mult din partea unei personalități ilustre și plină de afecțiune, la care însă și-au aflat adăpost atîtea erori și snobisme. Era un dar al Gestapoului. Gestapoul îmi rezervase un dar de Crăciun! Sunați fanfare, sunați, în timp ce eu descifrez acest mesaj: „Doamnei Văcărescu, conferențiară, agent de legătură împotriva propagandei germane. Cannes, Hotel Martinez, 1944". Aveam atunci deja 80 de ani și, ca și România, Gestapoul m-a sărbătorit în felul său!...

VI

CASA VĂCĂREȘTILOR
DISCURSUL MEU DE PRIMIRE
LA ACADEMIA ROMÂNĂ
DESTIN

CASA VĂCĂREȘTILOR

Dintre toate locurile unde au viețuit poeți, Văcărești din Dîmbovița duc mai mult cu ei semnul unei ursite și vraja unei amintiri.

Familia din care scobor eu a fost familia intelectuală cu deosebire a României de odinioară. Veac de veac, Văcărești și-au trecut unul altuia făclia unei minunate culturi și a unei neobosite rîvne pentru treburile sufletului. Ei înălțau ca o cetate în calea domnitorilor fanarioți, făloși de pregătirea minții lor, dovada lucrătoare și vie a puterii unei gîndiri care, la acești boieri băștinași din moși strămoși și iubitori de țară cu aprindere, mărturisea tăria neînfrîntă a rasei față de străinul dușman. Rar să se mai găsească o priveliște care să răspundă în aceeași măsură ca Văcărești la chemarea între noi a acestor fețe înalte. Ele gătesc zarea literaturii și a istoriei cu o gingășie tot așa de sigură ca și coastele îmbrăcate în lumină și decorul cu linii virgiliene în care s-au scurs un mare număr din zilele lor.

Ciudată soartă soarta Văcăreștilor, necontenit în furtună, pe cîmpurile de luptă sau aiurea! Pătrașcu e știut că a omorît în nenumărate ciocniri atîția Turci cîte zile are anul, ceea ce i-a îngăduit să-și închine sabia la toți sfinții calendarului. Alți doi au pierit mucenici pentru credință

și țară la Constantinopol, Neagoe cel dintîi, iar Ienache Văcărescu în același timp cu ruda și prietenul lui, Constantin Brîncoveanu.

Enăchiță Văcărescu duce bătălii crîncene împotriva jugului Fanarioților. E un naționalist dintre cei mai neîncovoiați. Bunicul meu Iancu Văcărescu era un mădular vorbăreț și sgomotos al Divanurilor ad-hoc. Marea prietenie care lega pe Eliade Rădulescu de bunicul meu, pentru care avea o evlavie înduioșată și o recunoștință nemărginită, a sfîrșit rău, datorită vestitei certe zise a lui *ŭ* scurt. Cu hohote de plîns cerea Eliade Rădulescu, îmi povestea tata, să se împace cu Iancu Văcărescu. Dar în ce privește cumplita vocală, așijderea caprelor lui La Fontaine, nici unul nici celălalt nu se învoiră să dea înapoi. U rămase scurt pentru unul și lung pentru celălalt. Bunicul meu răgea de furie. Eliade făcea gură. La moartea lui Iancu Văcărescu, Eliade Rădulescu a rostit în genunchi înaintea sicriului o cuvîntare de îngropăciune în felul lui Bossuet, care rămîne una din capodoperele literaturii noastre.

Lirismul e bătăios și făptuitor prin definiție. Poetul nu e liniștit și visător decît în timpul actului concret al compoziției. Dar înainte și după!... Prietena mea, contesa de Noailles, era cu totul de această părere și o întrupa ca o pildă. De aceea a fost atît de izbită de observația făcută de d-l N. Iorga, că o parte din inspirație îi venea de la Văcărești, de-al căror sînge avea în vine. Atunci a scris și mi-a închinat bucata ei, „Strămunii", alcătuită anume pentru țara noastră.

Dulci trebuia să le fie acestor Văcărești frămîntați și frămîntători, cari stîrneau idei și mișcări, iar prin marea cultură generală mergeau înaintea vremii lor, dulci trebuia să le fie ceasurile petrecute în fața zîmbetului liniștit al acestei văi, care se umflă pe alocuri ca un sîn frumos ridicat de un suspin! Cadrul de idilă se întregește

aici cu istoria. În timp ce ochiul aleargă peste livezile de pruni suitoare și cîmpurile de porumb despletit și războinic aidoma unei Valkirii, îndărătul nostru se încovoaie arcurile care duc la bolțile tainice ale unei săli mari îngropate. Ceva mai departe, la capătul unor alei mărginite de flori și de copaci, printre ramuri care caută să o ascundă privirii, se deschide o poartă de triumf, care arată steme pe jumătate măcinate și un brîu în culoarea trandafirului și a cenușei. Să facem cale întoarsă și să dăm la o parte crăcile...

O vale pe care o urmează cu credință un rîu, în care se răsfrîng anini și sălcii, ajunge la niște pădurici împrăștiate; fiecare parcă își are locul hotărît în văzduhul mirat. În depărtare se deosebește îndoitura albăstrie a Carpaților. Pe cei dintîi contraforți ai lor se zărește biserica Mînăstirii Dealului. Mai jos, scînteiază niște cupole. E Tîrgoviștea, orașul voevozilor de odinioară. Un parc vechiu împresoară casa de astăzi a Văcărești lor, care a fost clădită de tatăl meu, Ioan Văcărescu. De la plecarea lui dintre noi, îngrijirile stăruitoare ale sorii și cumnatului meu, colonelul M. Caribol, au știut să păstreze acestui minunat parc trăsăturile lui romantice. El a fost desenat de un grădinar al Regelui Carol I, pe care Suveranul a binevoit să-l împrumute în acest scop. Era fostul grădinar în Mexic al Împăratului Maximilian și a fost de față la împușcarea nefericitului cap încoronat.

Astăzi, cînd sîntem martori ai cultului mișcător și luminat pe care învățații și tinerimea noastră îl închină reînvierii trecutului, Văcărești mi se pare că trebuie să-i atragă puternic. Acest castel, ale cărui ruine le vedem dăinuind sub desișuri de verdeață, venea din 1584. El a fost zidit sub domnia lui Petru Cercel în același timp cu biserica, pe care a urmat-o în secolul al XVIII-lea o a doua și mai tîrziu o a treia. Ea se află pe locul unde se ridica altarul celorlalte locașuri sfinte. Văcărescul, întîiul zidi-

tor în aceste locuri, se numea Pătrașcu. El era finul lui Pătrașcu Voievod și chipul lui de războinic svăpăiat stătea pe zidurile Mitropoliei din Tîrgoviște, al cărui ctitor a fost.

Dar să ne întoarcem la Văcărești și la vedeniile pe care ni le recheamă. O strălucită sală, pe care secole s-au silit s-o scufunde sub pămînt, mai vorbește între noi de luxul și măreția castelului. Picioare uriașe de zidărie sprijină bolțile păstrate pînă la noi într-o stare desăvîrșită. S-ar putea face prinsoare că Petru Cercel și-a sunat în această sală, despre care țăranii noștri povestesc atîtea legende, vestita lui sculă de la ureche. Poate că, întîii veniți la noi din neamul lor, cavalerii francezi trimiși în Polonia de Caterina de Medicis și cari au strălucit la curtea lui Henric al III-lea, s-au abătut pe aici din Tîrgoviște sau au poposit, în drum spre ea.

Ceea ce ne privește însă de aproape sunt poeții. Cîți nu trec prin Văcărești, de la Cîrlova, mort tînăr, la Grigore Alexandrescu și Eliade Rădulescu, ca să încheiem cu G. Crețianu. Acesta din urmă trăia zile pline de încîntare cu ochii la priveliștea atît de românească așternută la poalele dealurilor noastre. Grigore Alexandrescu și Eliade Rădulescu au fost prietenii însuflețiți și mesenii credincioși ai bunicului meu Iancu Văcărescu, zis pe vremea lui „Părintele poeziei române". La Văcărești a scris el poema vestită, ajunsă clasică, numită „Primăvara amorului", și tot la Văcărești a lucrat la tălmăcirea lui „Britannicus" de Racine. Elenist de seamă și căutător de ritmuri și de prozodie, Iancu Văcărescu și-a dat osteneala fără asemănare ca să redea mlădierea și muzica versului racinian, a cărei iubire a pătruns astfel în mine prin moștenire. Încercarea era îndrăsneață și semănată de stînci, de care nu o dată traducătorul s-a ciocnit. Dar în întregul ei, ce lucrare de conștiință, de fericită armonie și de bărbăție! Ea înseamnă o dată și e, în același timp, o treaptă în legăturile noastre cu Franța, peste care nu se poate trece așa de ușor. Marele Enăchiță Văcărescu, mare pen-

tru coborîtorii lui precum a fost și în templul culturii românești, a trăit îndelung la Văcărești înainte să pornească în numeroasele lui călătorii, de bunăvoie sau de silă, pe la Curțile Europei, unde îl vedem fără încetare, slujitor pătimaș al neamului și țării, uimind pe toți cei cari îl cunoșteau, prin vioiciunea și întinderea erudiției. Enăchiță Văcărescu venea la țară ca să regăsească amintirile unei copilării fericite lîngă tatăl și unchiul lui, Constantin Văcărescu, care și-a servit și el țara, dăruind în 1726 Domnitorului Nicolae Mavrocordat pămîntul Văcăreștilor așezat chiar la porțile Capitalei și unde domnitorul a ridicat vestita și mîndra mînăstire care ne poartă numele.

Plin de iubirea fierbinte de neam care a însuflețit totdeauna pe Văcărești, prins de munca aproape peste puterile unui om a gramaticii române, cea dintîi între toate și unul din multele lui drepturi la nemurire, aici, la umbra Văcăreștilor, și-a alcătuit Enăchiță Văcărescu atît de cunoscutul testament:

Urmașilor mei Văcărești!
Las vouă moștenire:
Creșterea limbei românești
Și-a patriei cinstire.

Să fi prevăzut scriind aceste rînduri, o trădare în viitor, în care privirea lui descoperea și, poate, crea poeți? Trecînd printre pereții de frunză pe unde mi s-au desfășurat copilăria și tinerețea, împresurată de umbrele dragi ale căror nume nu le rostesc decît cu o evlavioasă supunere, mă întreb de multe ori dacă nu sînt pentru ele o străină și, cu toate că sînt din sîngele lor și mîndră peste orice închipuire, această întrebare mă năvălește, dar, mărturisesc, spre liniștea mea.

Mi-aduc aminte deodată că strămoșii mei cîntăreți aveau pentru poezia care izvorăște din poporul român o deosebită evlavie.

Iată ce spune despre ei în această privință marele și limpedele prozator Al. Odobescu, istoricul melodios și învățat al poeților familiei noastre:

„Să nu ne înșelăm însă a crede că numai prin nimeritele lor imitațiuni de limbă și formele antice Văcărești au cîștigat un titlu nepieritor de onoare în literile românești; spirite cultivate și hrănite cu studii străine adînci și serioase, ei avură însă inimi cu totul române; inspirațiunile lor sunt mai totdeauna curat naționale; muza lor spicuia pe cîmpiile țării și limba română, în copilăreasca ei frăgezime, le vărsă în veci cu îmbilșugare, comorile grațiilor sale".

Unui cîntec popular îi și datorează Enăchiță Văcărescu fermecătoarea: „Amărîtă turturea", scrisă cu prilejul morții uneia din soțiile lui. El s-a căsătorit de trei ori, ceea ce nu l-a împiedicat să fie la fiecare din văduviile lui, un văduv desăvîrșit și deopotrivă de nemîngîiat.

Enăchiță Văcărescu, boier puternic și bogat, cu sufletul nuanțat, cu darul de vorbă ademenitor și subțire, își purta de-a lungul coastelor de la Văcărești veșmintele scînteietoare și mărețe ca și visurile lui. La fel cu noi, el vedea pășunile înzăpezite de turme de oi, izvorul repede, cîmpiile pline de pace, poleiala mișcătoare a lanurilor de grîu. La fel cu noi, el asculta pe cioban plimbîndu-și cîntecul fluierului din văi pe coaste, pe femeile cu lungi cosițe sub maramele de culoarea chihlimbarului depănînd mai departe, pe cînd își înnălbesc pînzele la gîrlă, veșnica doină a neamului, pe care nimic n-o poate sfărîma.

Umbre învăpăiate, fiți iertătoare, căci, umilă și tremurătoare înaintea voastră, urmașa care v-a înșelat dorințele a scos din inimile acestor ciobani și femei „Rapsodul Dîmboviței", care, ea o știe, va trăi atît cît lirismul și frumusețea, adică veșnic.

(din limba franceză de Emanoil Bucuța).

DISCURSUL MEU DE PRIMIRE LA ACADEMIA ROMÂNĂ

Domnule Preşedinte,
Domnilor Colegi,

Cînd, acum cîţiva ani, m-aţi chemat printre Dvoastră ca membră corespondentă, am încercat una din emoţiunile cele mai adînci ale vieţii mele. Era un sentiment complex, ţesut din bucurie şi tristeţă — bucuria de a mă simţi înţeleasă şi recunoscută de Dvoastră, tristeţa de a mă şti departe de pămîntul strămoşilor şi copilăriei mele. Mai presus de toate însă, ceasul acela deştepta în sufletul meu de nedesminţită Româncă mîndria datoriei împlinite vreme de zeci de ani şi conştiinţa solidarităţii mele intime cu sufletul şi mintea românească, a căror aleasă expresie sunteţi Dvoastră.

Mai mult încă. Vedeam în gestul acesta de chemare un gest simbolic. În persoana mea cinsteaţi faima de peste hotare a Românismului şi acordaţi aprobarea Dvoastră unei atitudini statornice, unei acţiuni pasionate, în sfîrşit unei idei — ideea expansiunei noastre spirituale în Europa.

A vrut ursita ca acestei idei să-mi închin viaţa. Zadarnic încercam a scruta voinţa nedeslușită, dar neiertătoare a destinului. Născută din cel mai curat pămînt românesc, crescută generaţii după generaţii în volbura veacurilor româneşti, eu am respirat adierea parfumată a primăverilor noastre, am înfruntat crivăţul zăpezilor noastre. Poveşti străvechi mi-au alintat copilăria, iar înţelepciunea şi poezia rustică mi-au nutrit cele dintîi gînduri şi sentimente. Înrădăcinată într-un mediu de patriarhală comuniune cu întreg trecutul, cu întreaga fire de la noi, substanţa mea sufletească e plămădită din colori, din sunete, din toată comoara de senzaţii, de visuri, de tradiţiuni româneşti. Eu cred în puterea acestor influenţe elementare. Suntem alcătuiţi în armonie intimă cu înaintaşii

noştri şi cu natura în care înflorim. Şipotul rîurilor noastre repezi nu l-am auzit în altă parte. Pădurile foşnesc la noi cu foşnete grave şi omeneşti. Lumina caldă, lumina francă a cerului românesc se deosebeşte în aceeaşi măsură de însorirea veselă a ţărilor din sud şi de clar-obscurul ţinuturilor septentrionale. La noi, valurile de grîu în luna mai posedă un caracter de măreţie vegetală, care nu aminteşte întru nimic cultura utilitaristă întîlnită aiurea. Se simte în latul cîmpiilor noastre înfrăţirea omului cu solul, un fel de îndrăgostire a ţăranului cu glia: cerealele cresc la noi cu voie bună şi ne plătesc fericirea lor obscură desfătîndu-ne sufletul ca nicăieri. Pădurea şi muntele, rîul şi cîmpia, lanurile şi florile, anotimpurile, zorii şi amurgul, furtuna şi zăpada — toate aceste stări şi fenomene naturale îşi găsesc sub fiecare latitudine existenţa lor originală şi exprimă un timbru personal, o coloare individuală.

Ţăranul nostru mi-a fost drag din copilărie: nu l-am întîlnit în altă parte. Aici, deosebirea este cu totul evidentă. Atîta filozofică împăcare cu sine şi cu firea, atîta statornicie în felul său de a fi, atîta drag de omenie, de cumineţenie şi de lucru frumos n-a fost hărăzit altui popor pe lume. Cine n-a cunoscut îndeaproape ţăranul român nu poate înţelege pe deplin entuziasmul meu. Cine nu l-a ascultat cîntîndu-şi durerea în faţa morţii şi bucuria în aburul primăverii, nu poate şti cu adevărat tot preţul durerii, tot preţul bucuriei. Există în sufletul rustic de la noi o plenitudine de simţire, o rotunjime de gînd, o anume autentică umanitate care se datoreşte unor împrejurări unice. De obicei, chiar oamenii cei mai simpli îşi cioplesc idoli sub formă de prejudecăţi artificiale şi nu privesc viaţa şi lumea decît prin această prismă. Un văl le tulbură privirea. Singur ţăranul nostru ştie privi lucrurile şi evenimentele cu ochi limpede şi ager, aşa cum i l-a lăsat Dumnezeu.

Iar dacă cineva mă întreabă de ce-mi iubesc țara, îi răspund: îmi iubesc țara pentru toată originalitatea ei autentică, din care s-a plămădit propria-mi originalitate. Și să nu se creadă că mă complac în contemplarea unei imagini făurite de mine în colori de legendă și de vis. Nu eu am făurit aceste mari linii ale sufletului și firii românești, ci ele m-au făurit pe mine. Pe această armătură de instincte și de tendințe s-au altoit mai tîrziu toată învățătura și toată experiența pe care le-am căpătat: Platon și Shakespeare, Shelley și Victor Hugo.

Ei bine, Domnilor, așa cum sunt, am fost ursită desrădăcinării. Desrădăcinare! Cuvînt greu, cuvînt trist, cuvînt tragic! Dorul meu de frumos și de divin, nostalgia pămîntului născător și toată aspirația mea către deslușirea poetică a tainelor eterne, nu le-am cîntat în grai românesc, ci în grai străin. Oameni de pretutindeni mi-au acordat atenția lor, mi-au ascultat cuvîntul: și le-am spus lor cuvînt neromânesc. Ani de-a rîndul am rămas departe de tot rostul existenței mele sufletești. Iar în vremea războiului, vestea catastrofei și triumfului nostru îmi sosea pe drumuri întortochiate și lungi, întîrziere ce sporea tortura neliniștei, întocmai ca așteptarea veștilor de la o mamă cu viața primejduită.

Desrădăcinare! Și totuși, Domnilor, acest cuvînt dureros nu mi se potrivește. Refuz să văd un fenomen de acest fel în existența mea tumultuoasă. Căci dacă eu nu eram în țară, țara era cu mine. În depărtata Franță, pe malul august al Senei, îmi transportasem penații și un fragment din ființa românească. Sălașul meu parizian a fost întotdeauna un colț de patrie românească. În casa mea dăinuia nu numai un spirit românesc, ci o atmosferă românească [. . .] Mă simțeam acolo, departe, în misiune. Eram un sol al sufletului românesc, sortit să-i cînte destinele, să-l împărtășească prietenilor și neprietenilor, să-l apere, să-l preamărească.

Am pronunţat numele Franţei. Franţa! Un sentiment de nemărginită recunoştinţă îmi umple sufletul de cîte ori evoc chipul acestei ţări. Franţa mi se înfăţişează ca un adevărat miracol al civilizaţiei omeneşti. Şi ca oricare alt miracol ea cere, spre a fi înţeleasă, o adevărată pregătire. Călători de diferite naţionalităţi au vizitat-o în grabă şi s-au întors în ţările lor păstrînd în privire doar viziunea fugară a Parisului, dar în suflet dispoziţia de a critica tot ceea ce nu izbutise să-i uimească. Sînt convinsă că D-voastră rămîneţi indiferenţi la afirmaţiile acestor pamfletari cu vederea scurtă şi cu ambiţii nemărturisite.

Căci patria lui Descartes, a lui Voltaire, a lui Pasteur nu prezintă observării nimic violent, nimic senzaţional, nimic excesiv. Faptul francez a izbutit să realizeze o sinteză absolut unică în istoria omenirei, o sinteză între extreme şi între tendinţele dogmatice ale tuturor ideologiilor, atît în literatură cît şi în societate. Se spune uneori că Franţa e o ţară bătrînă. E adevărat, dar cu o rezervă: bătrîneţea Franţei înseamnă înţelepciune, nu lipsă de vigoare. Dacă cineva îndrăzneşte să pună la îndoială civismul francez, sensul datoriei patriotice pe care-l posedă fiecare cetăţean, istoria vine să-l dezmintă cu o mie de argumente şi de fapte. Franţa e patria tuturor reformelor, tuturor experienţelor sociale şi politice. Iar dacă astăzi păstrează acea cumineţenie de care se miră lumea întreagă, aceasta nu dovedeşte nici oboseală, nici lipsă de curaj: aceasta dovedeşte pur şi simplu că poporul francez, atît de încercat şi de frămîntat în trecutul său, a învăţat din propria-i experienţă că progresul spiritual şi ameliorarea condiţiilor de viaţă nu se obţin decît într-o atmosferă de linişte generală, de moderaţie şi de muncă rodnică. Franţa rămîne, Domnilor, ţara temperată prin excelenţă, ţara semi-tonurilor şi a discreţiunii. Bunul gust francez nu este o iluzie, ci un magistral adevăr. El înseamnă că francezul, renunţînd la ambiţii supraomeneşti în artă ca şi în ştiinţa societăţii, se mărgineşte la simpla perfecţiune omenească.

Buna creştere, politeţa, vestita sociabilitate franceză, toate aceste apucături pe cari uneori străinii le interpretează cu zîmbet de ironie, formează împreună un admirabil ideal omenesc şi, în acelaşi timp, singurul mijloc de perfecţionare treptată a civilizaţiei. Să fie oare aceasta o pildă de dispreţuit? Mi se pare, dimpotrivă, că în zilele noastre înourate de tot felul de idei şi de acte excesive, echilibrul francez e plin de învăţăminte.

Nu e vorba, Domnilor, să luăm Franţa drept model al dezvoltării noastre sociale şi spirituale. Am depăşit de mult stadiul imitaţiei servile. Nici o ţară din lume nu poate servi altei ţări drept pildă permanentă. Numai istoria rău concepută pretinde că un fenomen omenesc se poate reproduce identic sub altă latitudine. Dacă însă nu cerem nimănui un model, cerem tuturor exemple de meditat, exemple ce trebuiesc gîndite cu gîndire personală, în lumina împrejurărilor specifice de la noi.

Întrucît mă priveşte, eu datorez Franţei mai mult decît respectul pe care orice român ar trebui să-i închine. Pentru mine, Franţa rămîne ţara care a primit solia mea românească, ţara care, înţelegîndu-mi misiunea, mi-a înlesnit-o cu o generozitate pe care renunţ s-o descriu în colori ditirambice. În Memoriile mele din vremea războiului se vor putea citi într-o zi fapte necunoscute sau puţin cunoscute astăzi, care vor revela toată sinceritatea alianţei franco-române, toată grijă pe care ne-o purta nu numai oficialitatea, dar pînă şi publicul francez cel mai puţin pregătit să ne iubească. Şi veţi recunoaşte, Domnilor, că experienţa unei îndelungi colaborări cu Franţa îmi permite să proclam aici admiraţia mea pentru o ţară care, ştiind în ce măsură am rămas romîncă în mijlocul ei, în ce măsură fiecare gest şi fiecare cuvînt al meu reflectau o cerinţă a sufletului şi a intereselor româneşti, mi-a acordat un concurs constant şi neprecupeţit.

Dar, Domnilor, n-am venit în faţa D-voastră să povestesc propria-mi viaţă. Înaintaşii mei m-au învăţat că viaţa

trecătoare a omului atîrnă ușor în cumpăna eternității. Suntem, fiecare dintre noi, o celulă dintr-un corp imens, pe care mintea nu-l poate pricepe în întregul său. Atît știm că suferințele noastre personale, că viața și moartea fiecăruia se pierd în curgerea vremilor. Lucru ciudat, omul nu transmite posterității decît partea cea mai impersonală din personalitatea sa. Ne mirăm uneori că viața unor ilustre personagii istorice nu s-a păstrat decît sub forma simplificată a legendei, sau ca un simbol abstract. Simplificare admirabilă, care ar trebui să ne umple de umilință, căci ea dovedește fără replică nimicnicia vieții personale! Alături de pumnul de cenușă, ce rămîne din trecerea noastră prin viață? Rămîne ceva imponderabil și totuși puternic, ceva nematerial, dar nespus de activ, rămîne *ideea*, Domnilor! Fiecare om este exponentul unei idei, iar adevărații nemuritori sunt acei care au știut muri pentru *idee*.

Am servit și eu, cu toată modestia, o idee. Am servit *ideea românească*. Dacă arunc o privire asupra trecutului meu, asupra trecutului generațiilor din care cobor, surprind în fiecare act manifestarea acestei idei românești. Am conștiința de a fi respectat consemnul strămoșesc, străduindu-mă din toate puterile să colaborez la „creșterea limbei românești" și la a „patriei cinstire". Am încercat — vor spune alții mai tîrziu cît am izbutit — am încercat să răspîndesc peste hotare faima numelui românesc și am servit în lume expansiunea sufletului românesc. Din această lungă experiență de luptă, două învățăminte de seamă am tras, pe cari vreau să vi le împărtășesc acum în puține cuvinte.

Am învățat mai întîi că ideea românească *nu* se poate disocia de cultul trecutului românesc. Avem în țară o școală istorică înfloritoare, reprezentată de învățați cu reputație universală. Pe zi ce trece, se deslușește o nouă filă a cărții neamului, se precizează o dată, se stabilește o filiație de fapte, se restituiește cauza obscură a unui eveniment. Activitate admirabilă, hărnicie mai presus de orice laudă!

În această privință, Domnilor, n-am decît o singură îndoială. Mi se pare — și cum aș dori să mă înșel! — că truda învățaților noștri nu mai produce în marele public repercusiunea fecundă care este indispensabilă formării unui curent de opinie generală. Și să ferească Dumnezeu poporul a cărui istorie rămîne apanajul unui număr de specialiști, oricît de inimoși și de geniali ar fi ei! Comuniunea pioasă cu înaintașii noștri, înțelegerea deplină și *imparțială* a evenimentelor, interesul pentru activitatea generațiilor ce ne-au precedat rămîn și astăzi, mai ales astăzi, în mijlocul amenințărilor de tot felul, singura și adevărata garanție a unui viitor în organică dezvoltare.

Dar ideea românească se va sprijini pe un al doilea factor, care nu contrazice decît în aparență pe cel dintîi. Vreau să vorbesc de factorul internațional. Împrejurări numeroase, pe cari D-voastră le cunoașteți ca și mine, au hotărît în vremurile moderne că un neam nu poate exista și mai puțin încă propăși decît în funcție de vecinii lui, de popoarele continentului, de popoarele lumii întregi. Mai mult chiar: un neam nu-și poate înțelege propria-i tradiție, propria-i ființă, propriu-i destin decît comparîndu-se cu alte neamuri. Cine n-a citit decît o carte, cine n-a studiat decît un sistem filozofic sau politic, cine n-a contemplat decît un singur tablou sau o singură statuie, acela nu poate pretinde la destoinicia unui critic literar sau artistic, nici la înțelepciunea larg cuprinzătoare a omului de stat. Eu cred că adevărata poziţiune a unui patriot luminat și cu răspundere nu poate rezulta decît din îmbinarea lucidă și echilibrată a factorului național cu factorul internațional. Definind pe alții, ne definim pe noi înșine. În gama valorilor universale, să înscriem cu modestie valoarea noastră autentică, în lumina valorilor vecine.

Dacă cineva ar voi să pună la îndoială folosul expansiunei spiritului românesc în străinătate, i s-ar putea răspunde că, asemeni unui mizantrop izolat în singurătatea

gîndurilor lui, un popor nu există și nu colaborcază la civilizația universală decît în măsura în care izbutește să-și valorifice personalitatea. Trăiesc poate între noi individualități puternice cari au creat pentru propria lor satisfacție capodopere de frumusețe genială. Aceste presupuse capodopere nu există decît din clipa în care s-au impus admirației obștești. Tot așa se întîmplă cu popoarele ce se izolează într-un naționalism îngust, disprețuind factorul internațional și preamărind exclusiv propria lor existență. Aceste popoare există fără a exista și oricît ar fi de puternică vitalitatea lor inițială, porțile viitorului le vor rămîne de-a pururi închise.

Iată, Domnilor, cîteva dintre învățămintele pe care le trag din experiența mea de propagatoare a românismului. Datoria care decurge din aceste considerații sumare se definește de la sine: nu vom reuși să închegăm personalitatea noastră de stat și de neam decît în lumina valorilor universale. Tipul patriotismului autentic mi se pare acela care știe să țină cumpăna dreaptă între elementul național și factorul internațional. Cu rădăcini adînc înfipte în glia românească și în substanța trecutului, sufletul nostru va îmbrățișa cu privire ageră și nepărtinitoare toate orizonturile. Cu cît va privi mai departe, cu atît rădăcinile lui vor pătrunde mai puternic în elementul natal. O floare nu poate crește și rodi decît dovedind potrivnicia plantelor parazite ce-o înăbușesc și străbătînd victorios în lumina însorită a cerului larg cuprinzător.

*

Aceste considerații, Domnilor, m-au îndreptat pe neașteptate către Contesa Ana de Noailles[3], a cărei amintire doresc s-o celebrez în minutele ce-mi mai rămîn. Ilustra poetă franceză mi se pare a fi posedat, printre alte numeroase virtuți, și pe aceea de mesager al sufletului românesc în lume. Această vedere nu vi se va părea nouă, D-voastră care ați manifestat un sentiment analog în ziua

cînd, odată cu mine, ați chemat în sînul Academiei pe Ana Brâncoveanu. Marele Maurice Barrès, care i-a fost prieten drag și devotat pînă la moarte, a recunoscut în dînsa scînteia nestinsă a sufletului românesc: „Vous êtes venue du Danube comme Ronsard et de Byzance comme Chénier"[4] — îi scria Barrès. Cu prilejul fiecărui volum nou, cu prilejul dureros al morții, vreme de treizeci de ani presa franceză a celebrat în Ana de Noailles nu numai pe un autentic poet francez, dar și pe coborîtoarea din cele mai vechi familii dunărene. Doresc să adaug la atîtea alte mărturii și mărturia mea. Doresc ca în acest minut solemn să integrez, fie și numai parțial, spiritul și opera Contesei de Noailles în patrimoniul românesc.

Și îndrăznesc, Domnilor, să afirm că mărturia mea este autorizată. De Ana de Noailles mă leagă treizeci și cinci de ani de amintiri scumpe, o viață întreagă de prietenie devotată, luminoasă și fără umbră. În restriștea încercărilor grele din vremea războiului, Ana de Noailles era necontenit alături de mine, cu vorba ei blîndă și consolatoare, cu îmbieri meșteșugite spre nădejde. I-am cunoscut viața și gloria zi cu zi, ceas cu ceas. Îi știu suferințele și durerile, neliniștea și tulburarea. Și vin să proclam aici că avem dreptul să revendicăm pentru românime partea noastră din gloria poetei.

Descendentă, după tată, din familia Bibescu, aliată printr-o bunică Văcărescu cu propria-mi familie, Ana de Noailles a fost o Brâncoveancă prin adopțiune. Soarta ei strălucită a vrut ca numele Brâncovenilor să-i încununeze genealogia cu ghirlande de vechi tradiții românești, cu acea bătrînă atmosferă de fast patriarhal care ne-a rămas atît de scumpă. Mama ei cobora din vechea familie fanariotă Musurus, pe care o vedem în lungul veacurilor trăind în cea mai autentică atmosferă bizantină. Ana Brâncoveanu are astfel o sinteză româno-bizantină, o fericită sinteză de fineță elenă și de spontaneitate românească. Taina acestui dublu atavism dăinuiește, bogată și fantas-

tică, în toată opera poetei, precum și în viața ei paradoxală.

A fost o cuceritoare, dospită din farmec nedefinit și din imperioasă voință. O văd mică și fragilă, cu ochi vioi, cenușii în ovalul de sidef al figurii, cu mîni lungi și nervoase. O văd alunecînd cu pași mărunți de zburătoare neobicinuită cu mersul pămîntesc. O văd pătrunzînd în vreunul din aceste saloane pariziene unde se întîlnesc tot ce Franța are mai de seamă în toate domeniile. O privire repede asupra grupurilor formate după afinități și interese îi ajunge spre a-și alege tactica ei de cuceritoare. Căci Ana de Noailles nu coboară printre muritori decît pentru a-i robi, pentru a-i înjuga la carul ei triumfal. Admirația și entuziasmul îi sunt tot așa de necesare ca aerul pe care-l respiră. Încet, încet, se va desprinde din mulțimea adoratorilor și va pluti deasupra contingentelor, sigură și fericită. Zeiță zburdalnică și copilărească! Zîmbetul ei distribuit după cuviință îi deschide calea inimilor. În jurul ei, cercul de ascultători devine mereu mai larg. Ana vorbește. Vorbește cu voce de cristal, în propoziții precipitate, în cascadă de fraze. Povestește o întîmplare, evocă amintiri, descrie un lucru văzut, săgetează cutare personaj cu un cuvînt ascuțit. Vorbește și e ca și cum ar cînta. Apropieri nebănuite se nasc între lucruri, sugestiuni fascinante poartă sufletul ascultătorilor în sfera muzicală a gîndurilor poetizate. E o vrăjitoare ce transfigurează realitatea cu un semn de baghetă magică. Lucrurile își schimbă fața; sentimentele și ideile prind trup, devin transparente și mai adevărate decît obiectele materiale. Cuvîntul poetei e o oglindă în care se reflectă adîncul tainic al vieții spirituale și divine. Un întreg univers ia ființă, un univers miraculos în care totul e alcătuit armonic și simplu, un univers făurit din pietre prețioase, din munți de aur, din rîuri de argint, un univers aidoma cu viziunea din *O mie una de nopți*. Muritorii de rînd se miră de această întîmplare minunată. Iar poeta, liberată de grija pămîntească, uitînd de

toate şi de sine însăşi, evoluează în lumea creată de dînsa şi, împăcată cu viaţa, domneşte.

A fost o cuceritoare de oameni, o vrăjitoare de suflete. De unde să-i fi venit acest instinct dominator dacă nu din Bizanţ? Uneori mi se pare că întruchipa o împărătească bizantină, în vestmînt de aur şi de purpură, o basilissă mîndră de măreţia ei, îmbătată de visuri supraomeneşti şi de parfumul voluptuos al lumilor de dincolo.

Astfel, Domnilor, Ana de Noailles a fost o mare neadaptată. S-a rătăcit ca o stea, în noaptea terestră. A căzut ca o zeiţă din Olimp într-o lume grăbită, prozaică, plină de griji practice şi de interese imediate. Ştiu, Domnilor, că într-un fel fiecare mare poet este un neadaptat: în această neadaptare la condiţia omenească stă însăşi condiţia divină a poeziei. Dar mai ştiu că rari, foarte rari sunt poeţii cari îşi trăiesc poezia pînă la capăt, cari îşi cîntă viaţa ca ciocîrlia care cîntă zorile în triluri mereu mai repezi şi mai sfîşietoare. Cine a urmărit fulgerarea Contesei de Noailles pe firmamentul veacului nostru va înţelege ca mine adevăratul rost al poeziei creatoare. Un cîntec spontan năştea fără încetare pe buzele ei. Ce n-a cîntat? Ce n-a transfigurat? De la aspectele generale ale creaţiunei, pînă la notaţiunea infimă a unui subtil moment sufletesc. A cîntat cerul şi lumina cu o bogăţie de colori neasemănată, în fiecare ceas al zilei şi al anotimpurilor. În cuibul sonor al cuvîntului a prins cu măiestrie jocul capricios al luminii, miile de tonuri ale azurului. Florile n-au avut prietenă mai înduioşată, mai înţelegătoare şi mai subtilă. Toate fastele vegetale, creşterea copacilor, pocnirea primăvăratecă a mugurilor, viaţa complexă a pădurii, a grădinii, a peisagiilor, s-a reconstituit muzical în palatul cu infinite ecouri ale sufletului său.

„Mon coeur — vaste témoin du monde . . .“ (*Forces éternelles*)[5]

Adăugați la această transfigurare poetică a universului, transfigurarea lumii sufletești. Ana de Noailles a trăit ca nimeni marea dramă a vieții, dragostea și, marea ei tragedie, moartea, le-a găsit sensul poetic, le-a integrat în lumea misterelor dumnezeiești. Iar misterul ultim, sensul suprem al vieții și neantului, cheia lumii fermecate pe care o crease în visul ei intens au plutit ca o veșnică întrebare în sufletul frămîntat de o prea-lucidă curiozitate. În preajma marelui salt în necunoscut, în pragul existențelor pure și necondiționate de dincolo de lut, lira Contesei de Noailles a sunat cu tulburare și nedumerire. Pe Dumnezeu l-a bănuit numai, fără să-l cunoască, fără să-l recunoască. De aici durerea tragică a poetei: să iubești lumea cu toate făpturile ei pînă a te topi într-o rază de lună, într-un bob de rouă, să te identifici cu zburătoarele cerului și cu rodul livezilor, să înalți lumea aceasta pe planul unei înțelegeri curate și nobile și, totuși, să cauți orb pînă la sfîrșit rostul atîtor frumuseți, atîtor aparențe! Să creezi fără să știi de ce, să-ți cînți uimirea față de minunile firii și să nu-i afli temeiul dintîi și din urmă: dureroasă tragedie, Domnilor, sub povara căreia Contesa de Noailles a simțit încovoindu-se umărul ei plăpînd...

A fost o inspirată în sensul cel mai precis al cuvîntului. A cîntat ca privighetoarea, ca ciocîrlia, fiindcă nu putea să nu cînte. Poezia Contesei de Noailles e o fatalitate. Ea curge de-a dreptul dintr-un izvor dumnezeiesc, fără sforțare, fără sprijinul nici unei teorii, nici unei școli literare. Nu cunosc, într-adevăr, un poet mai depărtat ca dînsa de orice teorie, de orice ideologică prevedere a mijloacelor de înfăptuire poetică. Trupul ei puțin s-a mistuit la flacăra focului lăuntric. Iar inima ei vastă s-a mistuit luminînd, desfătînd, împărtășind oamenilor posaci și greoi daruri dumnezeiești de grație și de frumusețe.

A scris o poezie sensuală, scăldată în belșug de parfumuri și conținînd ceva din savoarea mirodeniilor arabe și persane. E ca un rod greu al verilor noastre calde, un rod

mustos și plin de rumeniri ademenitoare. Fiecare senzație își revelează poetei propria ei personalitate, devine un tip, o ființă, o idee, un sentiment. Poeta resimte atît de puternic ecoul lucrurilor ce-i întîlnesc simțurile, încît toată ființa ei se topește în azurul Lemanului, în verdele grădinii, în roșul aprins al florii. Sufletul ei se înalță vehement, se coboară pînă la șoaptă, alunecînd neîncetat pe gama colorilor și a sufletelor.

Nu din întîmplare sau dintr-o fantezie personală întrebuințez acești termeni muzicali. Căci poezia Contesei de Noailles îmi face impresia unei vaste partituri muzicale cu infinite modulații. Și acest caracter mi se pare revelator pentru natura temperamentului său poetic. Considerați unul din peisagiile ei scînteietoare, unul din elogiile pe cari i le inspira presimțirea neantului. Veți descoperi că procedeul întrebuințat nu este nici pictural, nici retoric. Peisagiile apar fără contur precis, fără nici o căutare plastică sau lapidară a liniei ori a volumului. Ele se topesc într-o curgere sonoră, sugerată atît de muzicalitatea vocalelor, cît mai ales de jocul și degradarea nesimțită a colorilor. Nu logica înlănțuirii ideilor explică trecerea de la o frază la alta, de la o strofă la altă strofă, ci o logică muzicală, un sens al orchestrației sentimentale care vrea instinctiv ca poemul să se moduleze melodic.

O mare neadaptată, o cîntăreață cu inspirație bogat curgătoare, dotată cu viziunea sensuală și muzicală a lucrurilor și a sufletului. Așa am cunoscut-o. Dacă însă cercetez mai adînc natura geniului ei frămîntat, ajung la concluzia care interesează de-a dreptul această comunicare. Neadaptarea Contesei de Noailles se explică prin rațiuni atavice. A fost o fiică a Orientului nostru fierbinte, înrudită de aproape cu mitul acestui leagăn al civilizației care a fost Asia. Transplantată în Occidentul tuturor prudenților și a strictei măsuri, răsădind sufletul ei iluminat de irizări orientale în terenul bine zăgăzuit al limbii franceze, Ana de Noailles și-a suspinat prin fiecare vers, prin

fiecare gest, nostalgia paradisului pierdut. Nostalgie uneori conștientă, cele mai deseori nelămurită. Amănunte și amintiri oarecum materiale vin să mărturisească obsesia Orientului în opera ei. Cu ce pătrunzătoare melancolie a evocat pe acea străbună — „Greaca cu ochii lungi" — de la care recunoaște a fi primit plînsul poetic! O altă străbună greacă își profilează silueta în același poem din volumul *Forces éternelles:* poeta o vede brodînd sau mînuind harpa la umbra unui chiparos; îi cunoaște cuvioșia și dragul pentru icoanele de aur cu cari își ctitorea mănăstirile. Iată o a treia bunică, pe care o reprezintă luîndu-și rămas bun de la Creta natală, pe cînd corabia se depărtează de țărm. În gestul acesta de despărțire eu închipuiesc tot destinul poetic al Contesei de Noailles, toată aspirația ei de mai tîrziu către limanul natal, către insulele grecești nimbate de mitul homeric, către plaiurile bogate ale întreg Orientului nostru. Nostalgia aceasta se dovedește atît de viguroasă încît versul francez econom și bine cumpănit parcă se sparge sub presiunea substanței străine pe care o închide. În măsurile lui limpezi și corecte se desfășura o imensă bacanală de sunete, de colori, de parfumuri, o lume întreagă de vehemente doruri și de imnuri sensuale. Rețeaua metrică impune cu greu disciplina ei rigidă luxului verbal, exuberanței pe care poeta le-a moștenit de la înaintașii săi orientali.

Intimitatea ei cu lucrurile firii mi se pare a veni din același izvor oriental. Contesa de Noailles poseda acea viziune directă, acea pătrundere în inima făpturilor, pe care Occidentul nu i le putea mijloci. Tendința ei către jocul dezinteresat și nerațional, gustul ei instinctiv pentru toate capriciile, pentru toate contrastele violente, pentru colorile prea vii, toate aceste elemente descind din orizontul nostru oriental, grec, asiatic și românesc.

Izvor românesc! Clocot de sînge românesc alături de clocotul sîngelui ionic și asiatic! Să fie, Domnilor, o simplă întîmplare că unul din ultimele sale poeme închide în

rimele lui mărturisirea de româncă a poetei? Acest prea frumos poem se intitulează *Le souvenir des aïeux (Amintirea strămoșilor)* și îmi este dedicat. A apărut în revista *l'Illustration* din septembrie 1929, sub ocrotirea unei reproduceri a ciobanului lui Grigorescu. Ajunsă la sfîrșitul încă nebănuit al vieții sale fragede, prin ce miracol ființa românească s-a descătușat în sufletul poetei, zmulgîndu-i ceea ce mi se pare a fi un adevărat Testament spiritual? Suferințele noastre în război, eroismul țăranului-soldat va fi dat de gîndit acestui suflet solicitat de numeroase chemări atavice. Se poate, de asemeni, ca apropierea și rudenia cu romînca ferventă ce totdeauna am reprezentat în ochii ei, să nu fi rămas fără ecou în sensibilitatea sinceră a poetei. Mă gîndesc la admirația ei generoasă pentru baladele românești pe cari în tinerețea mea le adunasem din gura poporului și pe cari le-am publicat în franțuzește în *Rapsodul Dîmboviței*. Ana Brâncoveanu simțea acolo vigoarea elementară a sufletului țărănesc de la noi. O mișca pînă la lacrimi acest lirism exprimat cu simplicitate epică și desfășurat în cadrul marilor evenimente ale creațiunii. Cu ce căldură încerca să pătrundă taina acestor naive capodopere! În ele descoperea ecouri din sufletul ei și păstrez credința că la lumina lor Contesa de Noailles a deslușit cu încetul semnele pe cari rasa românească le înscrisese în plăsmuirea ei.

Oricare ar fi cauza acestor revelații tîrzii, ea rămîne absolut sigură, săpată pentru eternitate în marmura poemului pe care l-am citat. Poeta evocă „Patria depărtată și visătoare" care-i formase ursita în torsul harnic al fusului. Întrevede prin bruma depărtărilor țărmuri bucolice, spații scînteind din porumbul și grîul lor, spații vegheate de un țăran cu rîsul pe buze, dar cu melancolia în suflet. Ne spune cum a înfiorat-o un cîntec din fluier: „Poate că viața mea veșnic însetată / Vine din acest cîntec frenetic și nomad" — adăuga poeta pe gînduri. „Țara aurită, vorbăreață și naivă", cu „zile fără sfîrșit de coloarea zorilor",

„copii cu trupul gol", „ziduri albe", „biserici și morminte" — toate aceste fugare viziuni românești capătă un prestigiu venerabil, căci „neștiutorul suflet" al poetei din ele se născuse...

Vedeți, Domnilor, că nu fără temei am încercat să revendic pentru patrimoniul românesc o parte din geniul poetic al Anei Brâncoveanu. Din sferele înalte unde sufletul ei complex și dureros va fi găsit pacea senină de care nu s-a bucurat în viață, moarta ilustră ascultă poate aceste cuvinte ale mele și sunt sigură, Domnilor, că le aprobă.

DESTIN

S-a spus: „Straniu război..." Aș putea spune gîndindu-mă la mine: „straniu destin". Fiecare își închipuie, cînd este vorba de viața sa, că destinul i-a fost deosebit, straniu etc., dar trebuie s-o și dovedească. Pentru mine este ușor: fără noroc; nu, fără noroc și totuși mult noroc. La tot pasul cale închisă, și totuși, undeva, o deschidere neașteptată spre largi orizonturi. Avantaje încă din leagăn: părinți admirabili, origine străveche, dar vai! părinți zbuciumați de lipsuri! Prestigiul lăsat moștenire de străbuni ca și lipsurile în care ne zbăteam, în străinătate faptul că nu purtam unul din acele titluri care serveau drept treaptă ierarhică unui mare număr dintre compatrioții mei. Imposibil de spus ce eram cu adevărat, primii în țară, cei cu care toți, boieri sau mari burghezi erau mîndri să se înrudească. Obscuritate deci, obscuritate totală la Paris — și deodată lumină venită de peste tot, răsturnare absolută

a sorţii — şederea mea oficială la curtea României, prietenia ce mi-o arătau suveranii, apoi beznă brăzdată de fulgere ameninţătoare, ţara toată împotrivă-ne, ani de dezolare, apoi urcuş în noapte. Cărţile mele apar, fac senzaţie, dar nu avem cu ce le face publicitate. Şi cu toate acestea, faimă cucerită fără cel mai mic efort, vremuri de glorie şi uneori de bucurie, apoi oroarea războiului cu mîndria de a fi acţionat în favoarea ţării mele şi a alianţei sale cu Franţa. Participarea directă la cele mai distinse adunări, printre mai marii zilei. Foch, Briand, Poincaré, Balfour, Chamberlain, Bergson se află în juru-mi. Lyautey mă iubeşte, Valéry îmi devine prieten, societatea franceză mă primeşte, universitari iluştri mă răsfaţă; dar durere pentru dragostea pierdută, vid, zile de singurătate la ţară, singurătate folosită la lectură şi la aprofundarea studiilor mele umaniste lăsate aproape în părăsire. Ascensiunea devine rapidă, uluitoare chiar, fără alt sprijin decît acela al clar-văzătoarei mele mame şi a propriei mele voinţe. Sfîrşită, deznădăjduită şi totuşi triumfătoare, nu ştiu de ce, asupra acestei cohorte neguroase ce mă voise îngropată pe veci. Drumul ar fi fost lung şi greu fără această îndîrjire — surprinzătoare de altfel — care a făcut din mine cea care sînt şi voi fi toată viaţa. Hotărîtă să nu mă mărit, nici să ascult ceea ce dragostea putea, în treacăt, să-mi murmure dulce şi misterios, am fost cuprinsă de o pasiune ce nu mă va părăsi pînă la ultima suflare şi — cine ştie? — poate voi duce-o încă şi dincolo de mormînt. Vreau să spun un dor veşnic, o sete de acţiune, o ardere continuă pe care aş numi-o patriotism, dacă patriotismul cel mai puternic chiar ar fi putut sălăşlui atîta timp, ca în cazul meu, în sufletul unei fiinţe omeneşti. Fără cămin, fără avere, fără soţ, fără iubit, fără copil, am început să iubesc România cu o pasiune ce-mi acapara orice moment al zilelor, care-mi hărţuia nopţile şi care, mai bine de 40 de ani, a ştiut, doar ea, să mă facă să simt toate emoţiile şi toate bucuriile. Începînd din 1895, n-am mai văzut, auzit

și respirat decît prin țara mea, pentru țara mea — aceasta fără răgaz. Lucru de mirare, chiar nostalgia mea, acea nostalgie ale cărei efecte le resimțeam continuu, era de un fel neobișnuit. N-aveam deloc nevoie să mă întorc în țară. România? Dar ea era în mine, eu eram ea și știam să dau celor mai mulți sentimentul că o văd, doar vorbind despre ea și adesea doar prin prezența mea. Și totuși, cu o dragoste deopotrivă senzuală și mentală adoram acest pămînt căruia am putut să-i declar cu toată conștiința: „Eu nu mai sînt eu însămi, o țară, eu sînt tu". Miresmele sale ajungeau pînă la mine departe fiind, le simțeam, erau aici, acei țărani cu straie multicolore, acele orășele cu clopotnițe strălucitoare; aici — acest popor avid și curajos, simplu și cutezător, căruia îi eram mai de-a lui decît toți aceia ce respirau în imediata-i apropiere.

Destin curios care, încetul cu încetul, ajunge să însemne totul în această înflăcărare ce mă-nsoțea pretutindeni și care îmi mistuia sîngele de îndată ce o neglijam. Citesc romanul marilor îndrăgostite, le înțeleg, le „trăiesc", le compătimesc și nu mă pot stăpîni să nu strig: „Firește, așa e cînd iubești!"; și în acest timp în gînd e „România". Fiecare cută a hainelor mele păstrează parfumul său. Nu cunosc suferințele exilului; în orice loc m-aș afla nu am resentimente, nici ură decît față de cei care-o reneagă și caută sprijin în altă parte. „Dumneata ești un caz" îmi zicea Barrès și încă ceva prin care mi-a cîștigat inima: „D-ra Văcărescu nu este o femeie, d-ra Văcărescu este un întreg neam". Nu femeie? Nu, nu sînt o femeie, sînt un monstru în înțelesul subtil și atrăgător al cuvîntului, o creatură fără sex, o îndrăgostită totuși care are nopți de extaz și tulburare: tainele mele, abisurile în care cad, cînd îmi imaginez că în urma cutărui eveniment România poate deveni nefericită sau jignită numai... Doar cîțiva francezi și dintre cei mai de seamă mi-au citit sufletul [...]. Totuși, pe de altă parte, de îndată ce un român mă abordează direct și pătrunde în intimitatea gîndului meu, sim-

te cumva că se află în fața unei taine căreia îi adoră efectul — și de îndată românul, adevăratul român, mi se destăinuie.

Cînd toate renașterile de mine dorite vor fi, scumpa mea țară, împlinite sub cerul tău, primește-mă cu drag în sînul tău ca pe una ce-ți va fi meritat adăpostul, azilul, unde voi putea de aici înainte să trăiesc din viața semințelor tale, din seva ta — tu, iubirea mea, fiii mei fără număr, soț fără seamăn, o, pămînt românesc, o, România!...

MĂRTURISIRI

1. Portretul lui Ienăchiță Văcărescu, aflat în frescă pe zidul unei foste biserici de pe bd. Schitu Măgureanu din București, a fost desprins cu grijă și mutat la Muzeul de Artă al R. S. România. După acest portret, aparținînd unui anonim, pictorul Anton Chladek a imortalizat chipul lui Ienăchiță dimpreună cu versurile celebrului *testament*: „Urmașilor mei Văcărești!"...

2. Vezi, în acest volum, evocarea *Eminescu*.

3. În fruntea volumului său de debut, *Chants d'Aurore (Cîntece de auroră)*, din 1886, premiat de Academia Franceză, alături de o naivă *Dédicace (Dedicație)* adresată Franței, Elena Văcărescu așeza, acordînd acestui fapt importanța tulburătoare și gravă a actului de conștiință, poemul *A ma Patrie* (Patriei mele):

Dacă acum îți par străină
Cînd cîntecu-mi ce se-nfiripă
Nu a ales vorba divină,
În graiul de acas' șoptită,

Aceea care-n orice seară
Pe buze-mi vine — cînt durut —,
O, Patrie, putea-vei oare
Să ierți copilul tău pierdut?

N-ai vrea ca viersul meu să-l crezi,
Și să îi dai iertarea sfîntă,
Așa cum binecuvîntezi
Ostașii tăi cînd merg la luptă?

4. *Rapsodul Dîmboviței* (publicat prima oară în limba germană în 1889, apoi în versiune italiană — 1891 și franceză — 1892) i-a adus urmașei Văcărештilor, culegătoare și prelucrătoare inspirată a melosului popular din Dîmbovița, al doilea premiu al Academiei Franceze și o faimă de invidiat în toată lumea, fiind tradus în marile limbi de cultură și fragmentar în alte numeroase idio-

muri de pe toate meridianele. Împrejurările în care a cunoscut și a cules folclorul din ținutul străbunilor le-a descris în conferința *Le visage et l'âme des peuples chez les lautars de la Dimbovitza*, publicată în revista „Conférencia", an. XXXII, nr. 24/1938.

PRIMII ANI

1. Vezi, în volumul de față și evocarea *Casa Văcărești*lor.

2. Prețioasele detalii inedite din viața lui Iancu Văcărescu (dispărut în 1863, cu un an înainte de nașterea nepoatei memorialiste), Elena le va fi aflat desigur din gura bunicii sale la care s-a refugiat adesea în anii de fragedă copilărie.

3. Străbunului Ienăchiță, urmașa i-a închinat și o monografie, publicată în Franța, postum: *La vie d'Enachitza Vacaresco* (historien et poète), par son arrière petite-fille Hélène Vacaresco, în „Revue des études roumains", Paris, 1963.

4. Primul strămoș pe linie maternă este semnalat de cronicile române pe vremea lui Mihai Viteazul, la sfîrșitul sec. al XVI-lea: „Petru-logofăt din Fălcoi". Numele familiei Fălcoianu vine de la satul Fălcoi de lîngă Caracal, unde-și avea obîrșia.

5. Casa bunicilor Fălcoianu se va fi aflat la poalele Dealului Mitropoliei, pe traseul actualului bd. George Coșbuc.

ANI DE COPILĂRIE

1. „Neagoe Văcărescul, fiul lui Dan Văcărescul, voievod al Făgărașului", cum menționa într-o însemnare Ienăchiță Văcărescu, ar fi fost întemeietorul de neam al Văcăreștilor (al „Făgăreștilor", cum se presupune) pe plaiurile Dîmboviței. Acel străbun ar fi trăit pe la 1380 (după izvoare orale în tradiția de familie, consemnate în genealogii de familie).

VÎNAREA URSULUI

1. Arhiducele Carol-Louis de Austria s-a aflat în vizită la noi în anul 1888, pe la începutul toamnei. El. Văcărescu făcea parte în acel timp din suita reginei Carmen Sylva. Vezi, în volumul de față, și evocarea *Caragiale*.

ALECSANDRI

1. În urma acordării, în 1878, a Premiului Felibrilor, pentru *Cîntul gintei latine*, Alecsandri a făcut o vizită în sudul Franței

unde a cunoscut și a legat prietenii cu scriitori și intelectuali din mișcarea literară de resurecție a spiritului latin („Felibri"), printre care Frédéric Mistral (1830—1914), cel mai de seamă poet al Provenței și Théodore Aubanel (1829—1886).

2. În perioada 1885—1890 Alecsandri a fost ministru plenipotențiar la Legația română din Paris, timp în care El. Văcărescu îi va fi prezentat pe magiștrii săi, din școala parnasiană.

3. Atins de o boală incurabilă, Alecsandri a suferit mult în ultimii ani de viață petrecuți la Paris în misiune diplomatică. La moartea „Bardului din Mircești" (1890), de a cărui apreciere deosebită urmașa Văcărești lor s-a bucurat, poeta i-a dedicat poemul de caldă evocare *Luminatei amintiri a lui V. Alecsandri*, compus în limba maternă și publicat mai tîrziu în revista „Românul literar", tom. V, nr. 17/1906.

EMINESCU

1. În ale sale *Însemnări zilnice*, Titu Maiorescu consemnează și el unele detalii în acest sens.

2. Carmen Sylva, împreună cu Mitte Kremnitz, a încercat să transpună în limba germană creației eminesciene. Elena Văcărescu, la rîndul său, a tradus din lirica lui Eminescu mai multe poeme, printre care *Doina* și *Revedere* (primul, apărut în vol. *Dans l'or du soir* din 1927 sub titlul *D'Après Eminesco*).

CARAGIALE

1. Relatare inedită despre marele dramaturg, a cărui operă a făcut obiectul unor conferințe pe care Elena Văcărescu le-a ținut în Franța și Belgia.

2. Pulcinella (Polichinelle), personaj comic celebru în teatrul de marionete.

IULIA HASDEU

1. Unică fiică a marelui savant B. P. Hasdeu, Iulia Hasdeu (1869—1888), răpusă, de boală, la numai 19 ani, a lăsat în urma sa o operă de talent — poeme, basme, cugetări — publicată postum în Franța în trei volume (*Bourgeons d'Avril*, Librairie Hachette, Paris, 1888—1894).

2. El. Văcărescu consemnează o ciudată întîmplare din viața Iuliei Hasdeu, viu comentată în cercul de cunoștințe pariziene al dispărutei: Un necunoscut, tînăr și frumos, tăcut și cu o privire stranie, timp de aproape doi ani, pe orice vreme și în orice loc

al marei urbe, cu o insistență diabolică apărea în apropierea Iuliei, fără să grăiască un cuvînt și să-și dezvăluie vreodată identitatea. Alarmate, Iulia și mama sa, care o însoțea, au relatat acest fapt în numeroase rînduri lui Hasdeu, care, intrat și el într-o stare de neliniște, a făcut în cele din urmă apel la V. Alecsandri, aflat la Paris ca ministru plenipotențiar la Legația României. Acesta îi răspunde printr-o telegramă: „Am pus afacerea în mîna poliției, cerîndu-i concurs energic. Fii liniștit! Alecsandri." (Telegrama scrisă de mînă de Alecsandri se păstrează în Arhiva M.A.E., Fondul Paris, dosar nr. 706).

TITULESCU, MARELE NOSTRU TITUS...

1. Paginile despre Titulescu au constituit inițial textul unui discurs-necrolog rostit la catafalcul marelui prieten dispărut, purtînd mențiunea: „Cannes, 18 martie 1941". Autoarea a revenit, presupunem, în vara sau toammna aceluiași an asupra acelei prime redactări, amplificînd textul cu date și comentarii noi, cu gîndul poate de a-l însera în cartea ce începea s-o redacteze atunci — *Le Roman de ma vie.* Textul întreg al evocării este o dactilogramă de 26 de pagini pe care am descoperit-o noi la o fostă prietenă și colaboratoare pariziană a memorialistei, Rosalie Bernard.

2. Titus — diminutiv cu care strălucitul diplomat român era numit în cercurile internaționale și mai ales de către prietenii și colaboratorii săi apropiați de la Liga Națiunilor. Elena Văcărescu i-a fost colaboratoare de mare sprijin și prestigiu în cadrul Delegației permanente a României la Geneva. Ea s-a numărat, ca delegată a țării sale, printre membrii fondatori ai Societății Națiunilor, semnătura sa aflîndu-se pe actul de constituire, a cărui copie a fost încastrată în fundația Palatului din Geneva.

3. Titulescu a trăit ultima parte a vieții sale la Cannes, în „zona liberă" („Zone Bleue") după invazia hitleristă în Franța. Acolo s-a aflat, refugiată din Paris, și El. Văcărescu, ea avînd astfel ocazia de a-l vizita și a se întreține cu „idolul" său. Ultima vizită făcută marelui prieten chinuit de boală va fi fost cu o lună și ceva înainte de sfîrșitul lui „Titus".

4. În august 1936, camarila politică profascistă convinge pe regele Carol al II-lea să înlăture pe Titulescu din guvernul român unde ocupa portofoliul de ministru de externe și, odată cu aceasta i se retrage și calitatea de prim-delegat al României la Liga Națiunilor (Societatea Națiunilor). El ia calea autoexilului și se stabilește în Franța, unde-și va continua activitatea în slujba păcii.

5. Gustav Stresemann (1878—1929), cancelar și ministru de externe al Germaniei după primul război mondial. A semnat din

partea Germaniei o serie de tratate şi documente internaţionale, multe dintre acestea dovedindu-se apoi manevre înşelătoare, mascînd pregătirea acţiunilor revanşarde.

6. Pierre Laval (1883—1945), om politic francez, preşedinte de Consiliu şi şef al guvernului colaboraţionist de la Vichy sub ocupaţia hitleristă. După eliberarea Franţei, a fost condamnat la moarte şi executat.

7. În 1936 Italia lui Mussolini a ocupat Etiopia. La Liga Naţiunilor Titulescu a fost printre cei care au cerut condamnarea agresorilor.

8. Eduard Beneş (1884—1948), important om de stat cehoslovac în epoca interbelică: ministru de externe, preşedinte al Republicii (1935—1938 şi 1945—1948).

9. Josef Beck (1894—1944), ministru de externe al Poloniei (1932—1939); a promovat o politică de apropiere faţă de Germania hitleristă.

10. „Uite-aşa-mi iubesc mai bine mîndra,
Mai bine puica mi-o iubesc..."
(Dintr-un cîntec popular francez)

11. Maxim Litvinov (1876—1951), diplomat şi om politic sovietic, comisar al poporului pentru afacerile externe (1930—1939), reprezentant al U.R.S.S. la Liga Naţiunilor de la Geneva (1934—1939).

12. Regele Carol al II-lea a părăsit tronul şi România în 1940, plecînd în exil.

HUGO, PARNASUL ŞI CEI DIN JUR

1. Leconte de Lisle (1818—1894), poet francez originar din insula Réunion, considerat şef al şcolii parnasiene *(Poeme antice, Poeme barbare, Poeme tragice)*. Unul din magiştrii de adolescenţă, alături de Sully Prudhomme şi J. M. de Hérédia, ai Elenei Văcărescu.

2. C. A. Rosetti (1816—1885), scriitor, publicist şi om politic român. Conducător al tinerimii române din Paris în anii revoluţiei de la 1848 şi apoi al emigraţiei române în Franţa.

3. Dumitru C. Brătianu (1818—1892), om politic român, cu rol însemnat în timpul revoluţiei de la 1848 din Ţara Românească, iar mai apoi în conducerea emigraţiei române în Europa.

4. Auguste Vacquerie (1819—1895), scriitor francez de factură romantică din anturajul lui Victor Hugo.

5. Auguste Rodin (1840—1917), sculptor francez, figură proeminentă a artelor plastice europene în sec. al XIX-lea, exercitînd o puternică influenţă asupra sculpturii moderne universale.

6. La moartea titanului romantismului, cel de la care a primit botezul ca poetă, Elena Văcărescu scrie un emoţionant elogiu în versuri, rămas între manuscrisele sale. Îl reproducem aici în traducere românească:

Victor Hugo murind
— improvizaţie —

Primăvara îşi deschide ochii ei de flăcări calde,
Ţărna simte că-i cuprinsă de-un murmur nelămurit,
Cîmpurile se acopăr cu hlamidă de smaralde
Şi sub cerul de lumină Hugo-i soare-n asfinţit.
El, divinul cîntăreţ de-armonii nemuritoare,
Cel ce a iubit atîta versul limpede cernut,
El, ce-n fiecare strofă a topit a lui suflare,
Iată-l adormind apururi şi pe veci rămas tăcut!
Nu poţi, tu, să-l trezeşti iarăşi, sfîntă odă-naripată,
Şi voi, cîntece sonore, ce-ndelung ne-aţi legănat,
În aceste grele clipe, n-aţi putea, ca altădată,
Să-nviaţi cadenţa mîndră ce auzul ne-a-mbătat?
Iar voi, ce purtaţi pecetea geniului ce vă-mbie,
Viziuni fără pereche în hotaru-nchipuirii,
Răcoriţi-i fruntea-naltă şi pe patu-i de-agonie
Pregătiţi-i de-acum duhul pentru ţărmul nemuririi.

7. Catulle Mendès (1841—1909), scriitor francez, adept şi teoretician al şcolii parnasiene.

8. José Maria de Hérédia (1842—1905), poet francez născut în Cuba, reprezentant de frunte al şcolii parnasiene.

9. Joachim du Bellay (1522—1560). Unul din cei mai distinşi poeţi ai *Pleiadei*, alături de Ronsard. Metafora sa „douceur angevine" („blîndeţea peisajului din Angers") este interpretată, printr-un joc de cuvinte, de parnasianul Hérédia: „blîndeţea angelică".

„Pe vibranta coardă rătăceşte sufletul divin
Şi neliniştea dragostei îi prinde-n cleşte inima tulburată."

(J.-M. de Hérédia)

10. „parnasul unde seara, obosit de nemuritorul zbor..."

(J.-M. de Hérédia)

11. Edouard-Alexandre Max, zis De Max, (1869—1924), tragedian de origine română, care a jucat pe scenele teatrelor pariziene cu mare succes în ultimele decenii ale secolului trecut şi primele din secolul nostru.

12. Edmond Haraucourt (1856—1941), poet și romancier francez cu merite în creația analitică.

Pierre de Nolhac (1859—1936), istoric, poet și erudit francez, autorul unor studii de profunzime asupra umanismului în sec. al XVIII-lea.

Charles de Pomairols (1843—1916), scriitor și poet francez de orientare romantică.

13. Anatole France (1844—1924), scriitor reputat, maestru al prozei franceze de la „belle époque" *(Crima lui Sylvestre Bonnard, Thaïs, Insula Pinguinilor).*

14. Ernest Renan (1823—1892), scriitor, filolog, istoric și filozof francez, personalitate culturală de primă mărime a Franței în a doua jumătate a secolului trecut.

15. Marcelin Berthelot (1827—1907), chimist francez. Fiul său, Philippe Berthelot (1866—1934), diplomat francez influent, cu rol important la Tratatul de pace de la Versailles (1920).

16. „Din brîul strîns al aurorii
Cad trandafiri pe geana zării
Cînd ceru-i pur și sclipitor.
Zefirul cîntă pe colină,
Sub rouă crinii-adînc se-nclină,
Umplînd cu-aroma lor divină
Văzduhul ce îl sorb cu dor.
Trec mîngîind înalte ierburi
Și păsări alarmez prin cuiburi
Cu rîsu-mi liber, nedomol.
Flori de hiacint și violete
Cărarea mi-o ațin șirete
Și-mi prind ca-n laț piciorul gol."

(Leconte de Lisle)

17. Aluzie la șeful școlii simboliste Stephane Mallarmé (1842—1898) care conducea un cenaclu influent pe strada Roma din Paris.

TREI SALOANE

1. Catherine de Vivonne, marchiză de Rambouillet (1588—1665). În al său „salon albastru" din hotelul Rambouillet din Paris, ea a deschis, începînd din 1610, un salon literar celebru în epocă, reunind aici numeroase personalități ale vieții literare și artistice, printre care D-na de Sevigné, D-na de La Fayette, Corneille, Bossuet.

2. Doamna de Récamier (1777—1849). În salonul său din timpul Restaurației a întrunit personalități de frunte ale vieții literare și artistice pariziene. Prietenă intimă a lui Chateaubriand.

3. Doamna de Staël (Germaine Necker — 1766—1817), prozatoare franceză de prestigiu, jucînd un mare rol în declanșarea romantismului. A ținut un salon literar renumit în epocă. În cercul admiratorilor era denumită Corinne, prin asociere cu o vestită poetă greacă, Corina, contemporană cu Pindar, însă și datorită romanului său *Corinne*, a cărui eroină — o poetă italiană — se identifica oarecum cu autoarea.

4. François Antoine Boissy d'Anglas (1756—1826), om politic francez, președinte al Convenției după Termidor.

5. Benjamin Constant (1767—1830), scriitor francez renumit prin romanul său psihologic *Adolphe*; om politic influent în timpul Restaurației; adversar al lui Napoleon I, a fost exilat ca și prietena sa D-na de Staël.

6. François René Chateaubriand (1768—1848) strălucit scriitor francez din epoca romantică *(Atala, René, Martirii, Amintiri de dincolo de mormînt)*.

7. Juliette Adam (Lamber, 1836—1936), femeie de litere franceză, scoțiană prin origine. Salonul ei literar a avut mare influență în viața spirituală a Parisului de la sfîrșitul secolului trecut.

8. Egeria, nimfă ale cărei sfaturi Numa Pompiliu, legendarul rege al Romei, pretindea că le primește în taină într-o grotă.

9. Pierre Loti (1850—1923), scriitor francez cu ecou în epocă datorită romanelor sale cu subiecte exotice.

10. Henri Rochefort (1831—1913), jurnalist politic francez de orientare naționalistă, autor de violente pamflete împotriva puterii sub Napoleon al III-lea.

11. Charles Floquet (1828—1896), om politic francez, președinte de Consiliu (1888).

12. Paul Armand Challemel-Lacour (1827—1896), om politic francez, ambasador, președinte al Senatului; orator redutabil.

13. Prosper Mérimée (1803—1870), prozator francez renumit al epocii romantice, strălucit mai ales ca nuvelist *(Carmen, Colomba, Tamango)*.

14. Alphonse Daudet (1840—1897), scriitor francez, popular prin proza sa lirică și umoristică *(Scrisori din moara mea, Nababul*, trilogia *Tartarin din Tarascon)*.

15. Sully Prudhomme (1839—1907), poet și gînditor francez, afiliat școlii parnasiene *(Singurătăți, Zadarnice iubiri)*. La lecțiile sale de prozodie au asistat Iulia Hasdeu și Elena Văcărescu.

16. George Sand (Aurore Dupin, 1804—1876), scriitoare franceză celebră prin romanele sale pasionale de formulă romantică *(Lelia, Indiana, Valentina, Micuța Fadette)*.

17. Franz Liszt (1811—1886), compozitor și interpret maghiar de renume, unul din principalii reprezentanți ai romantismului în muzica europeană.

18. Frații Goncourt (Edmond de: 1822—1896 și Jules de: 1830—1870), scriitori francezi renumiți prin acuratețea stilului. *Jurnalul* lor este o scriere de mare valoare pentru cunoașterea climatului literar și artistic al Franței în a doua parte a sec. al XIX-lea. O Academie și un Premiu Goncourt le perpetuează, testamentar, memoria.

19. Doamna Aubernon — patroana unui salon literar parizian cunoscut la sfîrșitul secolului trecut.

20. Alexandre Dumas-Fiul (1824—1895), romancier și dramaturg francez de orientare romantică *(Dama cu camelii, Fiul natural).*

21. Jules Lemaître (1853—1914), scriitor și critic francez impresionist.

22. Paul Deschanel (1855—1922), important om politic francez, președinte al Republicii (1920).

23. Eugène Labiche (1815—1888), dramaturg francez, autor de comedii și vodeviluri de succes în epocă *(O pălărie de pai din Italia, Călătoria D-lui Perrichon, Caniota).*

24. Ferdinand Brunetière (1849—1906), critic literar francez reputat, adept al orientării pozitiviste.

25. Henri Becque (1837—1899), autor dramatic francez.

26. Jules Barbey d'Aurevilly (1808—1889), prozator și poet francez *(Cavalerul des Touches, Diabolicele).*

27. Ducesa de Rohan, descendentă a unei vechi familii nobiliare, a ținut un salon literar la Paris înainte și după 1900.

28. Robert de Montesquiou-Fezensac (1855—1921), scriitor francez cu stil prețios și viziuni bizare *(Liliecii, Hortensiile albastre);* printre strămoși — un general d'Artagnan.

29. Raynaldo Hahn (1875—1947), compozitor francez, autor de melodii lirice.

30. Léon Daudet (1867—1942), scriitor și jurnalist francez.

31. Jean-Louis Forain (1852—1931), pictor, gravor și desenator francez, autor al unor apreciate desene și caricaturi inspirate din lumea politică și mondenă a Parisului.

32. François Coppée (1842—1908), poet francez de factură lirică, compătimind cu cei sărmani *(Umilii).*

PENTRU CE SCRIU NIEZSCHE FĂRĂ T

1. Friedrich Nietzsche (1844—1900), filozof și poet german. Autorul unor lucrări de mare influență în ideologie și gîndire, cultivînd voluntarismul biologizant și susținînd senzualismul artei *(Dincolo de bine și de rău, Așa grăit-a Zarathustra).* Ultimii ani de viață i-a trăit într-un sanatoriu de alienați din Italia.

2. Vallombrosa — mică localitate în nord-vestul Italiei, El. Văcărescu a petrecut acolo o vacanță (1892?), pe cînd se afla exilată din țară, după „idila princiară" și ruperea logodnei cu prințul Ferdinand.

3. John Milton (1608—1674), celebru poet englez. Poemele *Paradisul pierdut* și *Paradisul regăsit* sînt considerate capodopere ale literaturii universale.

4. Richard Wagner (1813—1883), compozitor, dirijor, teoretician al artei, eseist și scriitor german. Personalitate proeminentă a romantismului, creator al „dramei muzicale", ca sinteză a muzicii cu poezia. A exercitat o mare influență asupra generației următoare impresioniste și simboliste. Vezi și evocarea în cap. *Eleonora Duse*.

5. Scris fără litera *t*, numele lui Nietzsche se pronunță diferit, cuvîntul rezultat avînd sensul de *firidă, ocniță*.

GABRIELE D'ANNUNZIO

1. Vernon Lee (Violet Paget, 1856—1935), femeie de litere engleză, autoare de eseuri pertinente asupra artei italiene, nuvelistă și romancieră. A trăit o mare parte din viață la Florența.

2. Gabriele d'Annunzio (1863—1938), scriitor italian, reprezentant al decadentismului senzualist și estetizant (*Plăcerea, Focul, Poate că da, poate că nu* — romane; *Gioconda, Gloria, Francesca da Rimini* — piese de teatru); influent în epocă atît în arte cît și în politică.

3. În romanul *Plăcerea*, d'Annunzio a creat un personaj cu numele Elena, avînd unele asemănări de destin cu acela al urmașei Văcărești lor, care locuise în palatul Roccagiovine (cînd Ion Văcărescu fusese ministru plenipotențiar la Roma — 1891—1892) și despre care i se vorbise.

4. Eleonora Duse (1858—1924). Tragediană italiană de mare reputație în epocă. A interpretat strălucit roluri în piese de Ibsen și de d'Annunzio, acestuia din urmă fiindu-i prietenă intimă. În romanul *Focul*, d'Annunzio a folosit, la realizarea unui personaj, numeroase elemente din biografia marei actrițe, fapt care a contribuit la ruperea relațiilor dintre ei.

5. Maria Star (Ernesta Stern) scriitoare fără strălucire, dar inimoasă amfitrioană în conducerea unui salon literar în perioada 1900—1915.

6. Alexandra Fălcoianu, verișoară primară a Elenei Văcărescu. A locuit mulți ani cu scriitoarea, fiindu-i și secretară. El. Văcărescu a desemnat-o prin testament legatara sa universală. Aceasta a consimțit ca fondul de manuscrise rămas la moartea scriitoarei să intre în posesia Bibliotecii Academiei R. S. România.

7. În 1911, celebrul tablou al lui Leonardo da Vinci a fost furat de la Louvre, unde a revenit abia după doi ani, în 1913.

8. 14 iulie — sărbătoarea națională a Franței (14 iulie 1789: căderea Bastiliei și, cu ea, abolirea monarhiei absolute, înlocuită de revoluționari cu republica).

9. Edmond Rostand (1868—1918), dramaturg francez, autor al unor populare piese neoromantice *(Chantecler, Cyrano de Bergerac, Vulturașul)*. S-a numărat printre prietenii apropiați ai Elenei Văcărescu.

ELEONORA DUSE

1. Marea tragediană a venit la București în toamna lui 1899, pentru a interpreta rolul principal în piesa *Gioconda* a lui d'Annunzio pe scena Naționalului bucureștean.

2. Vechiul Teatru Național se afla pe Calea Victoriei, fiind distrus în timpul ultimului bombardament german în august 1944. Hotelul Continental este și azi pe același loc, vis-à-vis de fostul teatru.

3. Aluzie la intervenția brutală a cercurilor politice care, în 1891 au silit pe rege să decidă ruperea logodnei dintre El. Văcărescu și prințul Ferdinand.

4. Eleonora Duse s-a stins din viață în Statele Unite (Pittsburg, Pennsylvania).

PAUL BOURGET

1. Paul Bourget (1852—1935), scriitor francez, autor al unor importante eseuri și romane psihologice *(André Cornélius, Discipolul)*.

2. Referire la teoriile idealiste și mistice ce se degajă din unele scrieri ale marelui scriitor rus Lev Tolstoi, retras în singurătatea de la Iasnaia Poliana.

3. Maurice Barrès (1862—1923), scriitor francez de marcat prestigiu în epocă, afirmînd cu tărie — în scris și ca tribun — cultul pămîntului și al strămoșilor, implicînd idei naționaliste *(Despre sînge, voluptate și moarte, Dezrădăcinații, Colina inspirată)*.

EDOUARD HERRIOT

1. Edouard Herriot (1872—1957), om politic și scriitor francez, de mai multe ori președinte de Consiliu, președinte al Camerei și al Adunării Naționale.

2. Era vorba de castelul feudal Combourg, locuit în tinerețe de celebrul scriitor romantic François-René de Chateaubriand (1768—1848), și devenit prin aceasta un sanctuar pentru oamenii de litere și artă. La intervenția Elenei Văcărescu și a altor personalități influente, Edouard Herriot a acordat creditele necesare reparării și întreținerii castelului amenințat de ruină.

3. Aluzie la Germania fascistă și la politica dictatorială a lui Hitler.

4. „Université des Annales" — societate de conferințe și revista acesteia „Conférencia", fondate în 1905 de Yvonne Sarcey. Activitatea bogată a „Annalelor" în primele patru decenii ale secolului a fost susținută de numeroase personalități literare, culturale și științifice și s-a bucurat de un larg ecou în rîndurile publicului francez.

5. Era în vremea primului război mondial și pe atunci (1917) Herriot era primar al orașului Lyon.

HENRI BERGSON

1. Henri Bergson (1859—1941), filozof francez, creatorul teoriei intuiționiste *(Eseu asupra datelor imediate ale conștiinței, Materie și nemurire, Evoluția creatoare).*

PAUL VALÉRY

1. Paul Valéry (1871—1945), eseist, poet și filozof francez de reputație în prima jumătate a sec. al XX-lea. Continuator al lui Mallarmé în poezie *(Tînăra Parcă, Cimitirul marin, Farmece),* este unul dintre înoitorii poeticiei în epoca contemporană. De Elena Văcărescu l-a legat o lungă și statornică prietenie, plecînd împreună în misiuni de conferințe și colaborînd mulți ani în organismele culturale ale Ligii Națiunilor.

2. „...calmul clar de lună, trist și frumos..."

(Paul Verlaine)

3. „Un vis, ar trebui să mă neliniștesc de-un vis?"

(Racine)

4. „Vino, un flaut nevăzut..."

(Victor Hugo)

5. În Comisia de cooperare intelectuală a Ligii, Valéry și El. Văcărescu au fost autorii unor proiecte importante, printre care și acela al creării unei „Biblioteci universale" care să dirijeze tra-

ducerea capodoperelor literare din toate culturile naționale și să le difuzeze apoi în toată lumea.

6. Henri Focillon (1881—1943), istoric de artă și estetician francez; delegat în Comisia de cooperare intelectuală a Ligii Națiunilor.

7. R. F. Weingartner (1863—1942), dirijor și compozitor austriac, remarcabil tălmăcitor al muzicii lui Beethoven.

8. Jules Destrée (1863—1936), om politic și de cultură belgian.

9. Katherine Mansfield (1888—1923), prozatoare engleză.

10. John Galsworthy (1867—1933), scriitor englez, autorul cunoscutului roman *Forsyte Saga*.

11. Charles de Gaulle (1890—1970), conducătorul Rezistenței Franceze, președinte al Republicii (1959—1969).

12. Comitetul de litere și arte al Societății Națiunilor și Institutul de Cooperare Intelectuală au organizat la Madrid în 1933 o mare conferință avînd ca temă „Viitorul culturii".

LACUL

1. Autoarea evocă figura marelui poet romantic Alphonse de Lamartine (1790—1869) care a trăit pe aceste locuri momente memorabile de încîntare și iubire, revelate de inspiratele sale *Meditații*, între care și aceea celebră intitulată *Lacul*. Statuia visătorului poet veghează peisajul de calmă frumusețe pe un promontoriu din stațiunea plină de pitoresc Aix-les-Bains, așezată pe țărmul vestic al lacului Bourget.

2. În 1848, Lamartine, fervent adept al ideilor de libertate și militant de frunte pentru cauza revoluției democratice (fiind ministru de externe în Guvernul Provizoriu), a acceptat să fie președinte de onoare al *Bibliotecii române*, asociație a studenților români din Paris, înflăcărați de ideile noii revoluții pe care le vor susține curînd, plini de entuziasm, și în țara lor.

3. Evocarea este scrisă în 1942 la Aix-les-Bains, memorialista aflîndu-se în refugiu din Parisul ocupat de hitleriști, neliniștită și îndurerată de soarta patriei din Carpați.

TRIANON

1. În Marele Trianon de la Versailles s-a semnat la 4 iunie 1920 tratatul care consfințea granițele României reîntregite. Elena Văcărescu a fost membră a Delegației române la Conferința de Pace și a asistat la semnarea importantului document.

DINEU LA PEN-CLUB

1. Thomas Mann (1875—1955), romancier german de mare renume în epoca dintre cele două războaie mondiale, laureat al premiului Nobel.

2. James Joyce (1882—1941), cunoscut scriitor irlandez, autorul vestitului roman *Ulysse*.

LA REVEDERE, DOMNULE LEBRUN

1. Albert Lebrun (1871—1950), om politic francez, preşedinte al Republicii Franceze în perioada 1932—1940. Curînd după începutul celei de a doua legislaturi, izbucnind conflictul armat cu Germania, Lebrun se retrage de la putere (iulie 1940), iar ultimele zile înainte de renunţare la mandat s-a retras bolnav în staţiunea balneară La Bourboule din Masivul Central.

2. Atacul armatelor hitleriste împotriva Franţei la începutul celui de al doilea război mondial a fost declanşat pe graniţa de veche rivalitate a Alsaciei, provincia atît de disputată între cele două state de-a lungul istoriei.

3. Referire la hotărîrea guvernului român de a adera, la sfîrşitul lunii mai 1940, la Axă, act impus cu forţa de Germania fascistă în împrejurări istorice binecunoscute.

CASE CU AMINTIRI

1. Ultima reşedinţă la Paris a Elenei Văcărescu a fost pe strada Chaillot nr. 7, unde a trăit cel din urmă deceniu de viaţă. Pe zidul casei a fost pusă în 1967, prin grija guvernului român în colaborare cu Municipialitatea din Paris, o placă comemorativă.

2. Pe strada Washington a avut Elena Văcărescu reşedinţa în timpul primului război mondial, cînd ocupanţi prusaci i-au percheziţionat apartamentul şi i-au distrus o mare parte din acte şi documente.

3. Nicolae Pillat (fratele poetului Ion Pillat), colaborator apropiat al Elenei Văcărescu în probleme de cultură, cu preocupări speciale în cinematografie.

4. În timpul primului război mondial, regiunea rîului Aisne din nord-estul Franţei, nu departe de Paris, a fost teatrul unor lupte grele între invadatorii prusaci şi armata franceză care, în cele din urmă, a trebuit să se retragă lăsînd capitala în mîinile ocupanţilor.

5, 8. În perioada dintre cele două războaie mondiale, salonul Elenei Văcărescu a fost unul dintre cele mai reputate din Paris, frecventat de mari oameni de stat, de diplomați, de artiști și scriitori europeni și din toată lumea. Iată cum îl descrie prozatorul Cezar Petrescu: „În încăperile care păstrează atmosfera arhaică a interioarelor boierești de acasă, se perindă scriitori, gînditori, oameni politici, artiști și subțiri intelectuali ai celui mai ermetic Paris, cuceriți cauzei noastre, deveniți treptat prieteni statornici pentru ceasurile bune ca și pentru cele rele: o lume pentru care legenda se destramă și lasă limpede ochilor realitatea românească. Nu s-ar putea face României un serviciu mai bun și mai eficace. Și nici nu există o casă mai ospitalier deschisă compatrioților de toată mîna și mînați de toate dorințele..." („Cuvîntul", 13 mai 1927).

6. La invitația influentului om de stat Georges Clemenceau (1841—1929), poreclit „Tigrul", El. Văcărescu a prezentat la 24 aprilie 1916 în Senatul francez un amplu expozeu asupra situației din România care trecea prin momente grele.

7. Louis Barthou (1862—1934), influent om politic francez, președinte de guvern în perioada de dinainte și după primul război mondial.

9. Aristide Briand (1862—1932), om politic și remarcabil orator, conducînd 11 cabinete ministeriale. Ca ministru de externe a fost unul din animatorii Societății Națiunilor și vașnic apărător al păcii, fiind distins pentru aceasta cu Premiul Nobel.

10. După întoarcerea la Paris după războiul din urmă, Elena Văcărescu, membră în mai multe jurii literare și președintă la „Femina", a ținut salon deschis unde primea numeroși tineri scriitori, artiști, gazetari, precum și compatrioți de orice stare, care aflau totdeauna la ea un sprijin și o încurajare.

11. Este vorba de Expoziția Universală organizată la Paris în 1938 în apropierea Turnului Eiffel, aceasta fiind ultima ei ediție înainte de cea de a doua conflagrație mondială.

BRAZII CARPAȚILOR

1. Referire la anii de ocupație a Franței de către armata hitleristă în timpul celui de al doilea război mondial. Elena Văcărescu a trăit retrasă la Cannes, în „Zona liberă", unde a avut secrete legături cu mișcarea de rezistență.

2. Recunoscîndu-i meritele patriotice prin multipla activitate desfășurată în favoarea țării sale, guvernul român i-a acordat în 1945 Elenei Văcărescu înalte distincții, iar în 1946 a fost numită membru în Delegația Română la Conferința de Pace de la Paris.

DISCURSUL MEU DE PRIMIRE LA ACADEMIA ROMÂNĂ

1. Discursul Elenei Văcărescu a fost rostit în plenul Academiei Române în ședința din februarie 1934.

2. În cadrul sesiunii generale a Academiei Române din anul 1925, prezidată de Iacob Negruzi, la propunerea unui grup de academicieni în frunte cu Nicolae Iorga, Elena Văcărescu și Anna Brâncoveanu de Noailles au fost primite ca membre corespondente ale înaltului for spiritual al țării.

3. Anna-Elisabeta Brâncoveanu, contesă Mathieu de Noailles (1876—1933), scriitoare franceză de origine română. Autoare de poeme și scrieri în proză de o profundă vibrație lirică, dominate deopotrivă de bucuria dragostei și de obsesia morții *(Inimă nemărginită, Viii și morții, Forțele eterne).*

4. „Ați venit de la Dunăre ca și Ronsard și din Bizanț ca Chénier." După o veche legendă, celebrul poet francez Pierre de Ronsard (1524—1595) își trăgea obîrșia, prin strămoși îndepărtați, din Oltenia dunăreană (vezi legenda *Banu Mărăcine*). Poetul elegiac André Chénier (1762—1794) s-a născut la Constantinopol (Bizanț).

5. „Inima mea — nemărginit martor al lumii".

(Anna de Noailles: *Forțele eterne*)

I. S.

CUPRINS

Prefață 5
Notă asupra ediției 9
Mărturisiri 12

I.

Primii ani 21
Ani de copilărie 25
Vînarea ursului 35

II.

Alecsandri 40
Eminescu 41
Caragiale 42
Iulia Hasdeu 44
Titulescu, marele nostru Titus 46

III.

Hugo, Parnasul și cei din jur 62
Trei saloane 78

IV.

Pentru ce scriu Niezsche fără *t* 93
Gabriele d'Annunzio 100
Eleonora Duse 116
Paul Bourget 126
Edouard Herriot 127
Henri Bergson 130
Paul Valéry 133

V.

Lacul 143
Trianon 145
Dineu la PEN-Club 147
La revedere, Domnule Lebrun 149
Case cu amintiri 151
Brazii Carpaților 156

VI.

Casa Văcăreștilor 160
Discursul meu de primire la Academia Română 166
Destin 181
Note 185

Lector: ANA-MARIA BOARIU
Tehnoredactor: A. MOLNAR

Apărut: 1989. Bun de tipar: 13.02.1989.
Comanda nr. 2978. Coli de tipar: 6,375.
Hîrtie velină de 70 g/m². Format: 32/70×100.

Tiparul executat sub comanda nr. 459/1988,
la ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ „CRIȘANA",
ORADEA, Str. Leontin Sălăjan nr. 105.
Republica Socialistă România.

Lei 9,50

ISBN 973-35-0033-X